

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

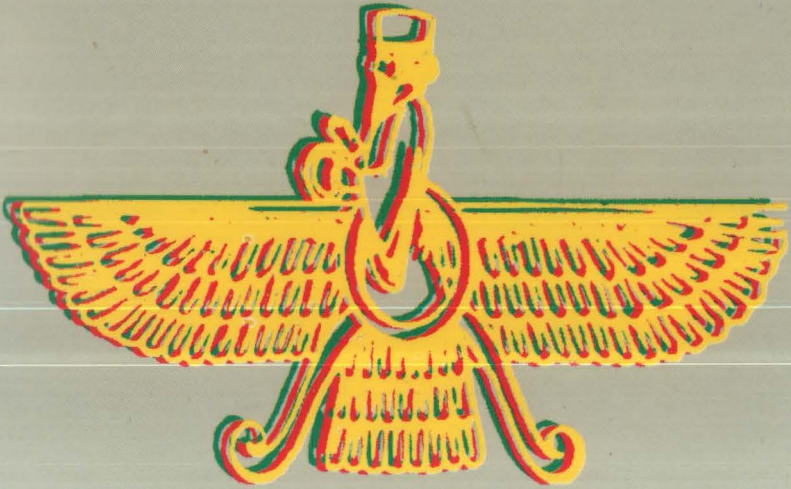
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tarihselden Güncele Kürt Gerçeği

Mehmet Kemal Işık
(Torî)

MEHMET KEMAL IŞIK (TORÎ)

TARİHSELDEN GÜNCELE KÜRT GERÇEĞİ

Sorun Yayınları

Halkların Tarih Kültür Dizisi: 9

Birinci Baskı : Kasım 2000

© Yayın Hakkı : Sorun Yayınları

Baskı : Doyuran Matbaası

Cilt : Güven

Dizgi-mizampaj : Nadire Işık

Kapak : Ekin Ajans

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://tantei.org>

ISBN 975-431-113-7

MEHMET KEMAL IŞIK
(TORİ)

TARİHSELDEN GÜNCELE KÜRT GERÇEĞİ

SORUN YAYINLARI

Sirri Öztürk

Akbıyık Dağırmanı Sok. No: 33/8

Sultaniye mah. - Eminönü - İstanbul

Tel: 0212 636 61 62 Faks: 0212 636 61 72

Beyazıt V.D. 25541033508

Sorun Yayınları

Alemdar Cd. Güzel Sanatlar Sk. No.: 5/2 Cağaloğlu-İstanbul-34410

Telefon: (0212) 511 08 29 Fax: (0212) 519 05 60

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://santey.org>

e.posta: sorunyay@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	9
Kürtler'de Devlet Düzeninin Tarihi Kökeni	11
A) Kürt Kökeni Hurrili Boyların Yeniden Devlet Düzeyinden Örgütlenmelerinin Önündeki Dış Engeller	17
1) Kürtlerin Komşu Devletlerle Birlikte Yaşama Dönemi	17
2) Kürt Kökeni Hurrili Boyların Devlet Düzeyinde Örgütlenmelerinin Önündeki Bir Başka Engel Sasanilerin ve Bizanslıların ve Arapların Bazı Kürt Bölgelerini İstila Etmeleri	24
3) Bölgedeki Otorite Boşluğundan Yararlanılarak Kurulan Kürt Yerel Devletler ve Kürt Ülkesindeki Türkmen ve Selçukluların Egemenliği	25
1- Zagros Bölgesindeki Kürt Devletleri	25
a) Hasnaviler (Hasanveyh) Kürt Devleti	25
b) Büveyhoğulları Kürt Devleti	26
2 - Diyarbakır ve Cizre Bölgesindeki Kürt Devletleri	27
a) Mervani Kürt Devleti	27
b) Hamdani Kürt Devleti	28
3 - Arran Bölgesi Kürt Devletleri	29
a) Şeddadi Devleti	29
b) Hazbani Devleti	29
Selçuklular'ın Kürtlerle İlişkileri	30
Malazgirt Savaş'ı Sonrası Kürtler'in Durumu	32
Türkmenlerin Kürt Bölgelerindeki Egemenlikleri	32
Akkoyunlu Beyliği	32

Karakoyunlu Beyliği	33
Artukoğulları Beylikleri	34
Hasankeyf ve Mardin'de Kurulan Artuklu Beylikleri	34
a) Hasankeyf'te Kurulan Artuklu Beyliği	34
b) Mardin'de Kurulan Artuklu Beyliği	35
c) Artuklu Egemenliğinin Yıkılışı	35
4) Kürtlerin Yarı-Bağımsız Dönemleri	35
A) Safevi Devletinin Bölgede Güçlenmesi ve Kürt Bölgelerinde Egemenlik Kurması	35
Şah İsmail Döneminde Safevi-Kürt İlişkileri	35
B) Kürt Ülkesinin Osmanlı Yönetimine Alınması ve Kürtlerin Bu Yönetimde Yarı-Bağımsız Olmaları	36
1) Yavuz Sultan Selim Döneminde	36
Diyarbakır'ın İdari Bölünmesi ve Kürt Beylerinin Ayrıcalıkları	37
2) Kanuni Sultan Süleyman Döneminde	42
a) Kanuni Devrinde Amid (Diyarbakır) Şehri	42
Kürt Yarı-Bağımsız Yönetiminin Sona Ermesi	44
İsyanlarla Bağımsızlıkların Geri Alınmasına Karşı Gösterilen Tepki	51
1) Baban Aşireti İsyanı	52
2) Rewanduz İsyanı	52
3) Bedirhan Bey İsyanı	52
4) Haco Olayı ve Günümüze Değın Uzanan Bölgedeki Sonucu	53
5) Şeyh Ubeydullah İsyanı	57
B) Kürtlerin Yeniden Devlet Düzeyinde Örgütlenmelerinin Önündeki İç Engeller	60
C) Meşrutiyet Sonrasında Kürtlerin Durumu	130
- Kurtuluş Savaşı Öncesinde Kürt Tarafının Örgütlenmesi ve Bu Örgütün Kuruluş Amaçları	130
- Kurtuluş Savaşı Öncesinde Kürtlere Karşı Görüş ve Davranışlar	135
- Bu Döneme Karşı Oluşan Tepkiler	137
- Kurtuluş Savaşında Türk-Kürt Birliği	139
- Ulus Kavramı İçinde Eritilmek	141
- Kürt Kültürünün Tanınmasının Kültür Tarihi Bakımından Önemi	141

- Yeni Bir Girişimle Kürtlerin Mecburi Göçle Asimile Edilmesi	143
- Mecburi Göç Aracı Olarak Köy Koruculuğu	144
- Mecburi Göçe Zorlamada Köy Korucularının Yaptıkları Baskılardan Örnekler	146
- Korucuların Silah Bırakması, Koruculuktan Duyulan Pişmanlık, Koruculara Duyulan Güvensizlik, Tekrar Koruculuğa Dönmeler	155
- Göçe Zorlamada Özel Tim ve Kontrgerillanın Yaptıkları Baskılara Örnekler	168
-Ek	180
SONUÇ	181
KAYNAKLAR	183

Kürtler kökeninden geldikleri Ari boyların doğal ve kültürel çevresinden tarihin ilk çağlarından gelerek varlıklarını sürdürmektedirler. İlk çağlarda bağımsız boy beylikleri, şehir ve bölge devletleri, konfederasyonlar ve de imparatorluk şeklinde yaşamlarını sürdüren Kürtler, Med döneminin sonlarında Perslerin egemenlikleri altına girmişlerdir. Pers yönetiminin başlarında iki kez başkaldırıda bulunan Ari boylar Persler tarafından çok kanlı bir şekilde sindirilmiş, dirençlerinin kırılması için tüm aydınları öldürülmüştür. Bundan sonra Kürt kökeni Ari boylar içişlerinde bağımsız olarak ilkin Perslerin daha sonra Selefkus ve Partların yönetimine girmişlerdir. Ortaçağa gelindiğinde Kürt ülkesi Perslerin bir hanedanı olan Sasanilerin ve de Selefkusların yerini alan Bizanslıların istilasına uğramış, daha sonra Sasanileri yenilgiye uğratıp Kürt bölgelerinde yerini alan Arapların yönetimine girmişlerdir. Tümüyle Kürt ülkesinde geçen bu üç yönetimin kanlı mücadeleleri Kürtlerin aşiret düzeninden çıkıp devlet yönetimine geçişlerinin önünde büyük bir engel oluşturmuşlardır.

Bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan Kürt boyları çeşitli adlarla bölge devletlerini kurmuşlardır. Ancak aynı anda Türkmenler ve Selçuklular ülkelerinden göç ederek Kürt bölgelerine yerleşmiş orada etkinliklerini yapmışlardır. Bu etkinlikler Kürt-

lerin merkezi yönetim kurmaları önünde bir başka engel oluşturmuştur. Bunu takip eden yeniçağda bu kez bölgede Safevi ve Osmanlı yönetimleri kurularak Kürtlerin toparlanmasını engellemişlerdir. Bu iki otorite arasında kalan Kürt boyları Osmanlıların yanında yer alarak onların yönetimine yarı-bağımsız bir şekilde girmişlerdir. Ancak Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit Kürt boy beyliklerine verilen bağımsızlıklardan ürkererek değişik bir düzenlemeye girmiştir. Bu düzenlemeye karşı Kürt boy beyleri Osmanlı yönetimine isyan etmişler ise de çeşitli nedenlerle bu direnişleri kırılmıştır. Bunu takipeden yıllarda kurtuluş savaşı öncesinde Kürt aydınlarının kurdukları örgütlerde kendi iç çelişkilerine ve diğer etkenlerle bir varlık gösterememişlerdir. Kürtler Kurtuluş Savaşı'nda Türklerin yanında yer alarak emperyalist güçlere karşı mücadele vermiş ve Cumhuriyetin kuruluşunda büyük katkılarda bulunmuşlardır. Ancak Yavuz Sultan Selim döneminden o güne kadar Kürtlerin Türklerle olan ortak mücadelesi gözardı edilmiş Kürtlerin Türklerle ortak bir kültürde entegre edilmesi yolu tutulmuştur. Bunun içinde onların Anadolu'nun doğu ve güneydoğusundan batı bölgelerine göçettirilmeleri yolları aranmıştır. Bunun için de Kürtleri mecburi göçe zorlayacak köy koruculuğu sistemi kurulmuştur. Daha sonra buna özel tim ve kontrgerilla örgütleride katılmıştır. Bu yolla iki milyona yakın Kürt batıya zorunlu göçe zorlanmıştır. Ancak Kürtler kökleri çok derinde olan bir kır çiçeği gibidir. Koparılmak istense elde kalanı çiçek olmaktan çıkar.

Çalışmama asiste eden kızım Nadire'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Günümüzde Kürtler'in yaşadıkları coğrafi bölgelerde yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sonucu bu bölgelerin gerek doğal çevre ve gerekse kültürel çevre bakımından bir bütünlük içinde olduğu meydana çıkmıştır. Yine bu kazı ve yüzey araştırmaları sonucu elde edilen maddi kültür kalıntıları bu bölgelerde tarih öncesi dönemlerden beri Hurrili boyların yaşadıklarını, bu boyların kültürlerini M.Ö. 15. yüzyılda yarattıklarını ortaya koymuştur. Anadolu'nun doğu bölgelerinde yaşatılan bu kültür daha sonra M.Ö. 3. bin yılının ikinci yarısından itibaren yukarı Mezopotamya'ya yayılmıştır. Hurrili boylar M.Ö. 2. binlerde kuzey Suriye, Kizzuwatna olarak bilinen Çukurova, Amik ovaları ve eski Hitit krallığı döneminin merkezi Anadolu bölgelerine yayılmışlardır. Hurri kültürü bu bölge halklarını etkisi altına almıştır. Daha çok dini inanç, dil, edebiyat ve mitoloji alanlarında olan bu etki Hurri-Mittani boyların Fırat ırmağının doğu boylarına çekilinceye değin sürmüş, daha sonraki yıllarda giderek etkisini yitirmiştir.

Bu coğrafi alan halkının Kürt kökeni Hurrili boylar ilk kez Anadolu'nun doğusunda ve İran'ın kuzeybatısındaki dağlık bölgelerde yaşadıkları, aşılması güç dağlarla ayrılmış bölgelerinde devletlerini kurdukları, daha sonra Sinear'a, yukarı Mezopotamya, kuzey Suriye ve Kizzuwatna bölgelerine yayıldıkları, bu böl-

ge ve ülkelerde devletler kurdukları tarihi belgeler tarafından doğrulanmaktadır.

Hurrili boylar yerleştikleri bölgelerde koşullar oluştuğunda bağımsız beyliklerden meydana gelen devletlerini, bu devletlerdeki başkentlerini kurmuşlardır. Başka bölgelere yayılan Hurrili boylar, gittikleri ülkelerde, değişik adlarla yüzyıllarca yaşayan devletlerini kurmuşlardır. Hurrili boyların yukarı Mezopotamya, kuzey Suriye’de kurdukları Mittani devleti ile Kassiler’in Babil’de kurdukları Kardueni devletleri bu devletlerdendir.

Hurrili boyların kurdukları devletlerin ortak özelliği önce şehir ve bölge devletleri şeklinde örgütlenmeleridir. Bu şehir ve bölge devletleri daha sonra, genellikle güçlü bir dış tehlike karşısında bir devlet krallığı oluşturarak bu krallığın yönetimde birleşmeleri sık görülen bir olgudur. Örneğin, Hurri şehir devletleri M.Ö. 2. binlerde yukarı Mezopotamya ve kuzey Suriye’de varlıklarını korumuşlardır. Bu şehir devletleri Zagros dağları ile Akdeniz arasında, genellikle ülkenin orta bölgelerinde yer almaktaydılar. Hurri şehir devletlerinin en önemlileri Arrafa (Kerkük), Nuzi, Amur, Kargameş, Urkiş (Amude) ve Mardin ovasındaki Taite idi. Hurrilerin bir de Amedanu (Diyarbakır), Hanigalbat, Pulurumzi, Alzi ve İşuwa adında bölgeleri vardı. Prensler tarafından yönetilen şehir devletleri, devletin başı olan devlet kralına bağlı idiler. Her şehir devleti, sınırları içindeki soylu ailelere asker besletiyorlardı. Hurrili savaşçılar komünler tarafından donatılıyordu. Savaş ya da teftiş sırasında savaşçılar saray tarafından besleniyordu. Bölge tarihinin ilk zırhlı ceketin Hurrili bir savaşçıya ait olması, Hurriler’in ordusuna önem verdikleri gerçeğini ortaya koyar. Asker besleyen soylu aileler gerektiğinde şehir kralının, şehir kralı da bir dış tehlike karşısında devlet kralının emrine asker verirdi. Şehir krallarının besledikleri askerleri devlet kralına karşı kullandıkları görülmüştür. Asker besleyen bu soylu aileler dışında, Hurri toplumunda, orduya gerekli

araç-gereç, at, savaş arabaları sağlayan aileler de vardı.

Yeni bir kişi ya da aile Hurri devletinin koruması altına alındığında o kişi ya da ailelere geçimini sağlayacak bir arazi veriliyordu. Kişi ve aileler devlete aldıkları arazinin işletilmesi karşılığında devlete belli oranda vergi verirdi. Alınan araziler devlet malı olduğundan satılması yasaktı. Kişi ya da aileler kendilerine verilen araziye verimli bir şekilde işletmemeleri halinde, arazi kendilerinden alınarak devletin ordusuna devredilirdi. Bu yolla devlet ordusu giderek zenginleşiyordu.

Krallık sarayı aynı zamanda bir sanat ve ticaret merkezi idi. Devlet kralı kanunları yürütme erkine sahipti. Devletin merkezi durumundaki şehrin yarısında yönetim merkezi devlet sarayının resmi binaları yer alıyordu. Şehrin tüm geliri bu merkezden yönetiliyordu. Kralın bir yıllık yiyecek gereksinimi, kralın bulunduğu şehir halkı tarafından sağlanıyordu. Şehirden sağlanan yiyecek bittiğinde, bir başka şehir halkı kralın yiyecek gereksinimini karşılıyordu. Böylece krala ülkenin tüm şehirleri tarafından nöbetleşe bakılıyordu.

Devlet işlerinin yürütülmesinde üç bakan krala yardım ediyordu. Bu bakanlar Şahin Mati, Sukallu, Halzuhl adları ile tanınıyordu. Belediye başkanlarına da Hazzanu adını vermişlerdi. Hurri şehirlerinde belediye başkanı ve belediye meclisinden oluşan bir de yerel yönetimleri vardı.

Hurri krallık sarayında dokuma işleri de yapılmaktaydı. Dokumâ işleride çoğunlukla kadın kölelere yaptırıldığından, Hurri krallık sarayında çok sayıda kadın köle vardı. Kadın köleler Hurri boyların batıya göçünden önce yoktu. Ancak Hurri boyların yukarı Mezopotamya ve kuzey Suriye gibi geniş arazisi bulunan bölgelere göçünden sonra, artan işgücü talebi karşısında erkek kölelerin yanında kadın köleler de alınıp satılmaya başlandı.

Mittani devleti Hurri boylar tarafından yukarı Mezopotam-

ya, kuzey Suriye ve eski krallık dönemi Hitit ülkesinde kurulduktan sonra şehir krallıkları otonom duruma getirildiler. Devlet işleri kral ailesine yakın, soylu kişilerce yürütülüyordu. Otonom yönetimlerde bir prens ve onun yaşlılar kurulu, bir de Mittanili bir elçinin katılımından oluşuyordu. Ancak Mittani devleti bölgede giderek güçlenen Assur ve Hitit saldırıları sonucu güçten düşüncü şehir devletlerin yaşlılar kurulu da önemini yitirdi.

Hurri-Mittani ülkesinde şehir devletleri dışında bir de kişisel bölgeler, bu bölgelerin yöneticileri vardı. Bölge yöneticisinin bulunmadığı zamanlarda bölge ihtiyarlar meclisi tarafından yönetiliyordu. Ancak Hurri ülkesi genelindeki şehir devletleri başlangıçta olduğu gibi prensler tarafından değil, soylular tarafından yönetiliyordu.

Hurrili boylarda devlet yönetimi Mittani devletinin yıkılmasından sonra bağımsız boy beyliklerinden meydana gelen konfederasyonlar şekline dönüştü. Bundan, bu bağımsız boy beylikleri Nahri, daha sonrada Urartu konfederasyonları kuruldu. Bundan önce Zagroslarda Lulu ve Gutı Devlet konfederasyonları daha sonra da Med konfederasyonu bağımsız boy beyliklerinden kurulan konfederasyonlardır. Ancak M.Ö. 9. yüzyılda Urartu konfederasyonu, kurucu kral Sarduri I.'den sonra oğlu İşpuni ve torunu Menua'nın ortak krallıkları döneminde merkezi krallık şekline dönüştü. Bu dönemde Urartu devleti salt kral tarafından yönetilmeye başlandı. Devlet kolay yönetilsin diye ülke vilayet ve bölgelere ayrıldı. Taşra ve merkez olmak üzere ayrılan merkez bölge Van Gölü ile Urmiye Gölü arasında kalan bölgede sekiz vilayet vardı. Taşra bölgesinde, en çok vilayeti yukarı Dicle bölgesinde yer almaktaydı. Başkent dahil, merkezi vilayetler valiler tarafından yönetiliyordu. Vilayetler kolay yönetilsin diye valilere bir yardımcı, bu yardımcılarının yönetimine memurlar verilmişti. Ancak vali, yardımcıları ve memurlar soylular tarafından, yine soylular arasından seçiliyordu. Devlet memuru göre-

vindeki kişilerin, kral soyundan kişiler hariç, özel giysileri vardı. Böylece yüzyıllar süren devlet yönetimindeki feodal çember kırılmış, yerine merkezi bir yönetim kurulmuştu. Ancak bu merkezi yönetim şekli Urartu krallığının Med devleti tarafından yıkılmasından, Urartulu boyların kurulan Med federasyonuna katılmasından sonra ortadan kaldırıldı. Hurri-Urartulu boyların egemen oldukları Anadolu'nun doğu, güneydoğusu ve yukarı Mezopotamya'da, Hurrili boylar yine boy beylerinin yönetiminde eski feodal yapılarına döndüler.

Hurrili boylardan Mannai'ler de bir çok şehir devletinden meydana gelen bir krallık yönetimine sahiptiler. Mannai krallığı bu nedenle ülkelere bölünmüştü. Bu ülkelerin bazıları Tebriz vadisi, Urmiye Gölünün doğu sahilleri, Surikas, Messi, Arsiansi, Eresteiana ülkeleri idi. Vilayet şeklinde örgütlenen bu ülkelerin başında Saknu dedikleri bir vali vardı. Bu valiler bağımsız davranıyorlardı. Valiler şehir devletinin yönetici hanedanlarına bağlı kimselerdi. Tarihleri Medler'den ayrılmayan Mannai'lerdeki yönetim tarzı Medler'de vardı. İl ve ilçe başkanları aynı zamanda hanedanının boyunun veya bölgesel toplumların başkanı idiler.

Mannai kralları ülkelerini bir diktatör gibi yönetiyordu. Ancak bunların yetkileri ihtiyarlar kurulu tarafından sınırlandırılıyordu. Mannai krallarının yanında ülkenin büyükleri, ihtiyarları, konsülleri, erkek akrabaları, valiler ve ülke şefleri yer alıyordu. Diplomatik yazışmalarda kral adının yanında bu kişilerin adları da yer almakta, bu kişilerin de yetkili oldukları yazılmaktaydı. Bu kişiler bir yerde kralın senatosu durumunda idiler.

Mannai ülkesinin büyükleri ve de ihtiyarlar kurulunda genellikle kralın erkek akrabaları ve yerel aristokrasinin temsilcileri yer alıyordu. Bu yapısı ile Mannai devleti yönetici kral ve onun yanında yer alan ihtiyarlar kurulu ile bir oligarşi devleti konumunda idi.

Medler'in yeni dönemlerine denk düşen M.Ö. 7. yüzyılın başlangıcında, yani Med krallığının kurulduğu yıllarda belediye başkanlarının gücü giderek arttı. Belediye başkanlarının hegemonyası şehrin bulunduğu bölgeye de yayılıyordu. Yine bu yüzyılda Medya'daki bütün kabile federasyonuna bağlı kabileler arasındaki ilişki devam etti. Bu krallığa rağmen Med ülkesinde kabile ilişkilerinin egemen olduğunu göstermektedir. Devlet de bu kabile ilişkilerinin devamını sağlayacak davranışlar içinde idi.

Kabile ya da hanedanların etkinliğini Zagros boylarından Guti, Lulu ve Kassilerde de görebiliriz. Guti ve Lulular başlangıçta bu boy beyleri tarafından bağımsız olarak yönetiliyordu. Devlet kurulduktan sonra da bu boy beyleri ya da hanedanlar devlet kralını seçiyorlardı. Kassiler'in tüm kralları birkaç hanedana bağlı kimseler tarafından seçiliyorlardı. Baz hanedanı devlete en fazla kral veren hanedan idi.

Med krallığı da daha önce Hurrili boylar tarafından kurulan Nairi ve Urartu federasyonları gibi bir bağımsız boy beylikleri tarafından kurulan bir konfederasyon durumunda idi. Daha büyük Med ayaklanması sırasında Zagroslar'daki Lulu, Guti ve Kassiler Med birliğine girmiş, Mannaili kabileler de bu ayaklanmada Assur'a karşı konfederasyonda yerlerini almışlardı. Assur devletinin tarih sahnesinden kaldırılışı, olan M.Ö. 612 yılından iki yıl sonra da Urartu krallığı Medler tarafından ortadan kaldırıldı. Bu devlet yönetimindeki boylar da Med federasyonuna katıldılar. Böylece tüm Hurrili boylar birlik içinde yerlerini aldılar.

Yukarıda anlatılmaya çalışıldığı gibi Kürt kökeni boylar arasında Medler'e değin bir merkezi yönetim kurulmamasının başlıca nedeni, boylardaki güçlü feodal ilişkilerin tüm canlılığı ile sürdürülmesidir. Bu boy beyleri bölgelerinin zenginliklerini ellerinde bulundurduklarından, devlet kralına karşı bazen savaşmakta, bazen Mittani ve Nairiler'de olduğu gibi devlet krallığının boylar arasında el değiştirmesine neden olmaktadır. Kürt tarihi

bu boy beyleri ile devlet kralları arasındaki savaşlara tanıklık etmektedir. Bu boy beyleri güçlü bir dış saldırı karşısında kalma-
dıkça merkezi bir otoriteye girmek istememektedir. Bu nedenle
de kurduğu devleti, hemen bitişindeki bölgede, çağdaşı olan bir
devletle birleşerek tüm Hurrili boyların içinde oldukları bir mer-
kezi yönetimin kurulmasına engel olmaktadır.

Med krallığı gibi ülke sınırlarını aşarak devletini batıda Kızı-
lırmak'a kadar uzatan güçlü bir krallık bile gün olmuş bu boy
beyleri ile çatışmaları sonucu yıkılmıştır.

Hurrili boyların güçlü dış etkiler karşısında birleşerek bağım-
sız boy beyliklerinden oluşan konfederasyonlar kurmalarının ya-
nında oluşturdıkları panteonlar yoluyla merkezi devletler kur-
muşlardır. Hurrili boyların ilk kurdukları panteon yani tanrılar
birliğı Kerkük Panteon'udur. Kerkük panteonu dağınik olan
Hurrili boy beyliklerinin bir konfederasyonda toplanmasına yö-
nelik olarak M.Ö. 1500 yıllarında Mittaniler tarafından kurul-
muştur. Bunun sonucu olarak kurulan Mittani devleti 300 yıl ya-
şama fırsatını bulmuştur. Mittani devletinin yıkılmasından sonra
Hurrili boy beylikleri bağımsız yaşamlarını M.Ö. 800. yılına de-
ğın sürdürmüşlerdir. Bu tarihte Urartu kralı İşpunı ve Menua dö-
neminde yeniden bir panteon kurularak başına tanrı Haldi geti-
rilmiştir. Kurulan bu panteon etrafında toplanan Hurrili boy
beylikleri Urartu krallığının yönetiminde 200 yıldan fazla ya-
şamlarını sürdürmüşlerdir.

A) Kürt Kökeni Hurrili Boyların Yeniden Devlet Düzeyinde Örgütlenmelerinin Önündeki Dış Engeller.

1) Kürtlerin Komşu Devletlerle Birlikte Yaşama Dönemi

Med krallığı milattan önce 7. yy.'ın 70. yıllarından itibaren
bağımsız bir krallıktı. Altı Medli boy tarafından kurulan bu kral-
lık daha sonra Zagros ve Yukarı Mezopotamya bölgelerindeki
diğer Kürt kökeni Ari boylarında bünyesine alarak bir konfede-

rasyon haline geldi. Bu konfederasyonun sınırları Med-Lidya savaşı sonrasında Anadolu'da Kızılırmak boylarına kadar genişledi. Böylece Med krallığı kralları Key Aksar döneminde imparatorluk düzeyine geldi. Med kralı Key Aksar'ın ölümü üzerine yerine oğlu Astiyag (Astyages 585-550) geçti. Astiyag barışsever biri idi. Döneminde Med ülkesinde barış, özgürlük en ileri bir düzeyde idi. Özgürlüklerin, barışın Med ülkesinde gelişmesi beraberinde imparatorluğun askeri gücünün zayıflamasına neden oldu. Astiyag askeri alanda babası Key Aksar'ın izinde yürüyordu. Onun bu durumu özellikle Medli soyluların hoşuna gitmiyordu. Medli soylular, Med ileri geleneklerinden ve de kral ailesinden gelmekteydiler. Bunlar da Med halkından çok Med hazinelerinin askeri etkinlikler sonucu dolmasını seviyorlardı. Bu nedenle de Astiyag'a olan desteklerini çektiler. Bu da Astiyag'ın ve dolayısıyla Med imparatorluğunun giderek zayıflamasına neden oldu.

Med imparatoru Astiyag sarayındaki renkli yaşamından dolayı yalnız kalmıştı. Hiçbir Med soylusu saraya gitmiyor, onu yoklamıyordu, hiçbir yardıma bulunmuyordu. Astiyag bu desteksizliğinden dolayı Pers kralı Kurus II., Astiyag'a karşı isyan etmişti. Kurus II.'nin bu isyanında Med soyluları ona büyük destek vermişti. Bu soyluların desteği üzerine Kurus II., Astiyag'ın sarayına yürüdü. Astiyag'ı Med tahtından indirdi. Med imparatorluğunu ele geçirdi. Med kralı Astiyag'ın kızıdan torunu olan Pers kralı Kurus II. dedesini tahttan indirdikten sonra Medlerin başkenti olan Hamadan'a yerleşti. Böylece Med krallığını yıkarak yerine Pers krallığını kurdu. Bu olayla Kürt Kökeni Ari boyların bağımsız devlet ve imparatorluk kurma dönemleri sona erdi.¹

Bu imparatorluğun yıkıntıları üzerine Pers imparatorluğu kuruldu. Kurus II.'nin ölümü üzerine yerine, oğlu Kambis II. (529-

1) *Kürt Kökeni Büyük Boylar*, s. 40-42, 130-132.

522) geçti. Kambis II. Mısır seferine çıktığında Persli soylulara güvenmediğinden, yerine vekil olarak Medli kahin Patizetites'i bıraktı. Kahin de Zerdüştlüğün din adamlarından Gomata'yı Pers tahtına getirdi. Gomata, tahta geçtikten sonra, Med devletini yeniden kurmayı önüne aldı. Med ve Pers halkı, M.Ö. 522'de Gomata'yı Pasargard'da Pers krallık tahtına getirdiler. Kambis II. bu olay üzerine memleketine dönüş yolunu tuttu. Ancak yolda, bilinmeyen bir nedenle öldü. Kambis II'nin ölümü üzerine de Gomata (522-521) önce İran'ın Med ve Pers, sonra imparatorluğun diğer yerlerinin kralı olarak tanındı.

Gomata'nın Pers-Med devletine kral olmasından sonra, Perslerin yedi büyük ailesinin şefi, Gomata'yı krallıktan devirmek için aralarında anlaştılar. Bunların arasında Parsuwa ve Partiya valisi Teispes'in oğlu Daryus da bulunuyordu. Bu şefler, gerekli hazırlığı yaptıktan sonra, Gomata'nın oturduğu Medya'daki Sihiyavatiş Kalesi'ni çevirdiler. Kale bekçileri, kendilerine güçlük çıkarmadan kale kapılarını açtılar. Gomata'nın özel dairesine girmeyen harem ağalarını etkisiz hale getirdikten sonra, içeri girdiler. Gomata'yı yanındakilerle birlikte öldürdüler. Şefler, Gomata'nın başını keserek halka teşhir ettiler. Bu da Gomata yanlılarının ayaklanmasına neden oldu. Şefler, kendilerini Gomata'dan yana gösteren din adamları Mağlar'ı öldürdüler. Bu katliamın hatırasını her yıl yenilemek üzere Mogofoniya denilen bir bayram günü düzenlediler.

Bu detay, Medyalı Mağlar'ın yıkılan Med krallığının intikamını almak ve dine dayalı bir devlet kurmak amacı ile Gomata'nın etrafına toplanmış olduklarını anlatmaktadır. Herodot, Gomata'nın bu hareketini Medleri Perslerin egemenliğinden kurtarmak, Key Aksar krallığını yeniden kurmak gibi bir amaca yönelmiş bir ihtilal olarak göstermiştir.

Daryus, bu hareketten sonra Pers Krallığı tahtına oturdu.

Daryus I, Medlerin milliyet ve egemenlik sevgilerini söndürmek için bir taraftan kılıcına, diğer taraftan da siyasi önlemlere hız verdi. Aydın Medleri, Medli egemenleri, Gomata'yı destekleyen Medli din adamı Mağlar'ı kılıçtan geçirdi. Geri kalan halka dilini, dinini unutturmak için var gücü ile çalıştı. Pers dilini Pers devletinin resmi dili yaptı. Herkesi bu dili öğrenmeye mecbur etti. Böylece Persler, Medleri maddeten yuttular. Fakat manen onların kültürü etkisi altına gimişlerdi. İran uygarlığı, bu nedenle, eski Med ve Elam uygarlığı üstüne kuruldu.

Key Aksar tarafından kurulan, Kurus II tarafından genişletilen Pers İmparatorluğu, yarı-bağımsız valiler, bağımlı krallıklar, tamamen buyruk altına alınamamış kabileler, merkeze pamuk ipliği ile bağlı sitelerden kurulu, her fırsatta dağılmaya hazır bir birlik idi. Daryus, bu birliği koruyabilmek için çok ter döktü. Hatta pek çok da kan döktü.

Medya'da Perslere karşı bir direniş başlatıldı. Direnişin lideri Fravartis (Freort), Medya ordusu tarafından tutulmuş ve Kşatrita adı ile kral ilan edilmişti. Astiyag'ın bütün İran'a egemen olduğu devir henüz unutulmamıştı. Medya asilzadeleri, Kirus'un zaferi ile yıkılan Medya hegemonyasını yeniden kurmak ümidine düşmüşlerdi. Kşatrita, Medya halkı tarafından büyük bir sevinç ve bağlılıkla karşılanmıştı. Daryus'un Gomata'nın ölümünden biraz sonra Babillilere karşı ordu toplamak üzere Medya'dan uzaklaşmak zorunda kalması, Medlere bu direniş başlatmak için meydana boş bırakmıştı. Bu sırada, bazı göçebe kabileler Daryus'a bağlı kalmışlarsa da, şehir ve köylerde oturan Medler, Kşatrita'yı kral tanımışlardı. Medya'da patlayan bu direniş, yavaş yavaş Zagros bölgesine, eski Assur ülkesine kadar yayılmıştı.

Daryus, tehlikeli gördüğü Fravartis'e karşı değerli komutanlarından ve yedi şeften biri olan Vidarna'yı gönderdi. Fakat çarpışma bir sonuç vermedi. Telaşa düşen Daryus, komutanına güvenceli bir yere yerleşerek kendisini beklemesini buyurdu. Kşat-

rita'nın Vidarna'ya karşı kazandığı başarı, Hirkanya ile Partlar bölgesinin kendi tarafını tutmalarına yol açtı. Zagroslar'a kadar taşan Medya direnişinin Küçük Asya'ya yayılması Daryus için iyi bir şanstı. Bu, Daryus'a o bölgeleri de ezme, buyruğuna alma fırsatını vermişti.

Bu zamanlarda Erbil bölgesindeki dağlarda yaşayan halk da direnişe geçmişti. Bunların da başında, Key Aksar'ın torunlarından olduğunu ileri süren Çitranrakhma adında biri bulunuyordu. Daryus, bunu bastırmak üzere Takhma-Spada yönetiminde Med ve Persler'den kurulu bir ordu gönderdi. Yenilgiye uğratılan ve tutsak alınan Çitranrakhma'ya da, ileride göreceğimiz, Fravartıs'e uygulanan işkence yapılmıştı. Erbil şehrinde asılan direnişin lideri ile direniş de sona ermişti.

Daryus, Medya'aki Kşatrita'ya karşı harekete geçti. Med ve Perslerden kurulu bir kuvvetin başında bulunan Artavardiye, karşıtını iki defa yenilgiye uğrattı. Yakalanan Vahyaşata yandaşlarından ileri gelenler asıldılar.

Kşatrita üzerine giden Daryus da Kerend Geçiti'nden Medya'ya girdi. Cainbaden'de komutan Videma ile birleşti. Kurus II. ile Kambis döneminin deneyimli askerleri, durumu birden bire kendilerinden yana çevirdiler. Medya birlikleri, direnemediler. Kşatrita, dağlara sığınmak üzere kuzeye doğru kaçtı. Fakat sıkı bir takip sonucunda yakalandı. M.Ö. 519'da Ekbatana'ya götürüldü. Burada burnu, kulakları, dili kesildi. Sonunda kazığa vurularak öldürüldü. Yandaşlarından ileri gelenler de bu barbarca işkencelerle öldürüldüler. Geri kalanlar da tutsak alındı.

Pers kralı Daryus I.'in kurduğu yönetim şekline göre her bölge eski boy beylerine veya din adamlarına bırakılacaktı. Kuruluşları yöresel durumları değiştirilmeden, coğrafi durum ve eski, yani yukarıda değindiğimiz şekilde yönetsel bölünmelere göre kurmuştu. Yapılan tek değişiklik, her eyaletin başına büyük kralın temsilcisi olarak, geniş yetkilere sahip üç memur atamak ol-

muştur. Bu memurlar halktan çok az oranda vergi ve az miktarda asker alırlardı. Yine bu üç memur eyaletin yönetsel, mali ve askeri konularından büyük krala karşı sorumlu idiler. Kralın yüksek egemenliğinin bu bölgelerdeki temsilcileri durumunda idiler.

Kral Daryus I. büyük ve zengin eyaletler satraplıklarına (vali) ya Ahamenid hanedanına bağlı prenslerden ya da kendisi ile birlikte imparatorluğu kuran altı sayılı kişinin bağlı oldukları bireylerinden, Ahamenid hanedanına dönürlük bağları ile bağlı olanlardan atamak geleneğini kurmuştu. Satraplar kralın güvenliğini kazandıkları sürece bu görevde kalırlardı. Çok defa ölen satrapın yerine olgu geçerdi. Bu durum ülkede bir takım hanedanların kurulmasını beraberinde getirmişti.

Yukarıdaki konularda değinildiği gibi Kürt kökenli Hurrili boyların başlangıçta devlet kralına bağlı, prensler, soylular ve feodal beyler tarafından yönetilen şehir ve bölge krallıkları M.Ö. 9. yüzyılda, Urartu kralları İşpuni ve oğlu Menua dönemlerinde birer vilayet haline getirildikleri, bu vilayetlerin merkez bölgede 8, taşrada 102 olduğu, bu vilayetlerin vali, vali yardımcısı ve bir devlet memuru kadrosu tarafından yönetildiklerini, bu yönetimin devlet kralına bağlı olduklarına değinmiştik. Bu yönetim şeklinin Mannai ve Med ülkelerinde de devam ettiğini görmüştük.

Pers devleti, Perslerin yaşadıkları Parsuwa, Elamların yaşadıkları Anzan ve Medler'in yaşadıkları Medya ülkelerinden meydana gelmişti. Pers kralı Daryus I. kendisini uzun yıllar uğraştıran Med bölgelerindeki isyanları bastırdıktan sonra, yönetim, mali ve askeri alanlarda yeni ve kökten düzeltmelere başladı. Daryus I. daha bu düzenlemelerin başında, ilk olarak kral hanedanlarını temelinden söndürdü. Ancak feodal beyleri, din adamlarını sıkı gözetim altında tutma koşulu ile, kalıtsal olarak yerlerinde bıraktı.

Kralın izlediği bu yol başlangıçta çok iyi sonuç verdi. Födal yaşamda, tanrı temsilcisi din ulularına bağlı olan halk, bunları yerlerinde görünce, yeni yönetimi yadırgamadılar. Eski kralarını aramak ihtiyacını duymadılar.

Pers imparatorluğu M.Ö. İkiyüz yılı aşkın bir süre yaşadıktan sonra M.Ö. 330 yılında Makedonya kralı büyük İskender tarafından yıkıldı. Büyük İskender M.Ö. 323 yılında Babil şehrinde öldükten sonra Med ülkesi olarak bilinen ve fakat diğer Kürt kökeni Hurrili boyların yaşadıkları bölgeler kurulan Selefkus İmparatorluğu sınırları içinde yereldi. Satraplık yönetimini sürdüren Selefkuslar önce kuzey Mezopotamya'yı Babil'e bağladı. Daha sonrada diğer doğu illerini krallığına bağladı.

Selefkus imparatorluk merkezini M.Ö. 300 yılında Hatay'a taşıdı. Bunun sonucu olarak Selefkus doğu yerine denize, batı ülkelere siyasetinin yönünü çevirmiştir. Selefkus'un öldürülmesi yerine oğlu Antiokhos I.'in gelmesi üzerine Anadolu'da yer yer isyan hareketleri başladı. Ermeni bölgesinde isyan hareketleri görülmekle beraber Med ve Pers bölgelerinde isyan kıpırdanışları bile görülmemiştir. Buna neden kral Antiokhos'un İran kökenli Apamae adında bir kadından doğmuş olmasından ileri geliyordu.

Doğu illerinde bir varlık göstermeyen Selefkuslar M.Ö. 250 yılında Medya'nın kuzey bölgelerinde yaşayan Partlar tarafından ülkeden atıldılar. Yukarı Mezopotamya'da kalan satraplarını da bölgeden çıkararak Selefkus devletinin doğu illerinde sonunu getirerek yerel bir devlet kurdular. M.Ö. 155 yılında Medya üstüne giden Partlar, Med başkenti Ekbatana (Hamadan) şehrini ele geçirip burayı kendisine yönetim merkezi yaptılar. Ancak Partlar M.S. 224 yılında Sasaniler tarafından ortadan kaldırıldılar.²

2) Kürt Kökeni Hurrili Boyların Devlet Düzeyinde Örgütlenmelerinin Önündeki Bir Başka Engel Sasanilerin ve Bizanslıların ve Arapların Bazı Kürt Bölgelerini İstila Etmeleri.

Bizanslılar, M.Ö. 1. yüzyılda doğuya doğru ilerleyerek Batı Anadolu'yu Selefkuslar'dan aldılar. Böylece M.Ö. 247 yılında yönetimine baş kaldırıp Mezopotamya'yı ele geçirdikten sonra sınırlarını kuzeyden Kafkaslar, batıdan Fırat Nehri'ne kadar uzatan Partlar'la komşu oldular. Bizanslılar daha sonra Part yönetimi Sasan henadanından Ardeşên tarafından yıkılarak yerine Sasani devleti kuruldu. Böylece Bizanslılar bu kez Sasaniler'e komşu oldular. Bu tarihten sonra da Bizans ve Sasani devletleri bölgeye egemen iki güç haline geldiler. İki egemen devletin bölgeye egemen olma yolunda verdikleri savaş tamamen Kürt yerleşim alanlarında olmuştur. Yıkılan Şehid, Kösübü ve Kuyer Kürt köyleri, yağma edilen zenginlikler, bölgede yaşayan Kürt halkının idi. Bu yolda öldürülen, tutsak alınan, sürgün edilenler de yine Kürtler idi.

Sasaniler Pers krallığı daha sonra da Medlerle ortaklaşa Pers İmparatoru kuran Perslerin Ahamenid Hanedanı gibi bir Pers Hanedanı idi. Yukarıda değinildiği gibi Bizansların Selefkuslardan aldığı Kürt bölgelerini ele geçirme savaşımalarında 20 yıl süren bir Bizans-Pers savaşını başlatmışlardır.

Sasani İran ve Bizans İmparatorluğu arasındaki aralıksız savaşlar Kürtlerin yaşadığı bu bölgelere de büyük zararlar vermiştir. Özellikle Mezopotamya, Şahrizur ve Dicle nehrinin kuzeydoğu kollarına yakın bölgelerde yaşayan Kürtler daha çok zarar görmüşlerdir; çünkü bu bölgeler dönemin güçlü iki devletinin savaş alanlarının belli başlı noktaları olmuşlardır. Bilindiği gibi VII. yüzyılın başından itibaren Bizans üzerinde İran'ın askeri üstünlüğü sezilmeye başlanmıştır. Sasani İran birkaç yıl içinde

(602-628 yılları) düşmanına ait vilayetlerin büyük bir bölümünü ele geçirmiştir.

İran'ın Araplar tarafından ilk fethedilen bölgeleri, günümüzde geniş Arap halifeliğinin bir bölümü olan, Sasani İran devletinin içine erken dönemde girmiş Kürt nüfusun olduğu bölgelerdir.

639 yılında halife Ömer'in emrine uyan Arap orduları İyad İbn Ganam'ın başkanlığı altında İran'ın olduğu gibi Mezopotamya'nın Bizans bölümünü de zaptettiler.

Arap fetihlerinin daha sonra gelişme süreci için 1 Haziran 637'de Kadisiya'daki ünlü savaş daha büyük bir anlam kazanmıştır. Sasani hanedanlığının son temsilcisi II. Yazdigerd bütün şah ordusunu savaş alanına sürmek zorunda kalmış olmasına rağmen Arapların şiddetli hücumlarına karşı koyma cesaretini gösteremedi. İran ordusunu geri çekilme zorunda bırakan Araplar aynı yılın (637) ikinci-üçüncü haftasında Sasani İran'ın başkent Ktesifon (Al-Madain)a dayandılar.

Kürtlerin yaşadıkları alanlar el değiştirerek Arapların istilası döneminde Irak'ı Acem (Cibal) ve Irak'ı Arap olmak üzere iki yönetim bölgesine ayrılarak yönetildi.³

3) Bölgedeki Otorite Boşluğundan Yararlanılarak Kurulan Kürt Yerel Devletler ve Kürt Ülkesindeki Türkmen ve Selçukluların Egemenliği.

1- Zagros Bölgesindeki Kürt Devletleri

a) Hasnaviler (Hasanveyh) Kürt Devleti

Cibal'de, 959 yılında Hasnaviler Devleti kuruldu. Devlet, Barzikani (Baruni) aşireti lideri Hasanveyh bin Hüseyin tarafından kuruldu.

3) Kürtlerin Ortaçağ ve Yeniçağ Tarihi, s. 19-61.

Hasanveyh hanedanının egemen olduğu topraklar, Hasanveyh, Vendad ve Hanım adlarındaki kardeşler arasında bölünmüştü. Vendad'ın ölümü üzerine onun toprakları da Hasanveyh'e kaldı. Böylece Hasanveyh'in gücü ikiye katlandı. Hasanveyh Şehrezor, Dinaver, Hemedan ve Nihavend bölgelerine egemendi. Hasanveyh devletin başkenti, Bisutun Dağı'nın güneyine düşen Sermac şehri idi.

b) Büveyhoğulları Kürt Devleti

Eski Sasani meliklerinden Behram Gor'un neslinden geldiği bilinen Ebu Şuca Büveyh, Devyel dağlarındaki Bercenkiaver Kürt kabilesinin de reisi idi.

9. yüzyıl başlarında, Abbasi islâm imparatorluğu içinde meydana gelen karışıklıklar neticesinde, pek çok yerel savaşların bir kısmında bulundu.

Sammanilerin hizmetinde iken, onların idaresinde memnun olmayan Ebu Şuca Büveyh, Sammanileri terk ederek, o sırada yeni kurulmakta olan Kürt Ziyar devletinin kurucusu Ziar'ın oğlu Merdaviç'in hizmetine girdi.

Merdaviç, Ebu Şuca Büveyh'in hizmetinden kısa süre içinde memnun kalarak, onun oğlu Ali'yi Hamadan şehrinin güneyinde bulunan Kerç şehrine vali olarak tayin etti.

Büveyhoğullarından Ali, Kerç vilayetine vali olduktan sonra, Deylem ve Caylan askerlerinin yardımlarıyla, kısa bir zaman içinde hakimiyetini güney taraflara doğru genişleterek, bir müddet için İsfahan şehrini de aldı. Bu şehri almasından sonra, hareketine devam edip 932 yılında Ercan, 933 yılında da Nevbenderan şehir ve bölgelerini kendisine bağladı.

Ebu Şuca Büveyh'in diğer oğlu ve Ali'nin kardeşi Ebul Ali Hasan da kardeşinin faaliyetlerine ilaveten, o sıralarda Arapların

muhafazasında bulunan Kazrun şehrinden Arapları çıkarmayı başardı. Sonra bu iki kardeş birleşerek doğu taraflarına doğru ilerlemeye devam ettiler. Bu sırada üçüncü kardeşleri Ebul Hüseyin Ahmed de onlara katılarak üç kardeş beraberce 934 yılında Şiraz şehrini ve çevresini aldılar.

Büveyhoğulları Kürt devletinin esas kuruluşu 934 yılı ve kurucuları olarak da bu üç kardeş kabul edilmektedir. Zira Şiraz şehir ve havalisi zaptedildikten sonra, bu üç kardeş ellerine geçirmiş oldukları bölgeleri Kürt Ziyar devletinden ayırarak, bağımsızlıklarını ilan ettiler. O sıralarda Abbasi halifesi olarak Bağdat'ta Halife Kahir Billah bu durum karşısında çaresiz kalarak, bu üç kardeşin devletini tanımak mecburiyetinde kaldı.

Zagros bölgesinde yukarıdaki devletlerden başka Fedlavi ve Hurşidoğulları Kürt devletleri bu yıllarda kurularak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

2 - Diyarbakır ve Cizre Bölgesindeki Kürt Devletleri

a) Mervani Kürt Devleti

Diyarbakır'a birkaç kez saldırıda bulunan Bad bin Dostık, daha sonra Haleb'deki Arap Hamdanoğulları hükümdarlarından Ebul Meali Şerif'in yönetimi altındaki Meyyafarkin (Silvan) yöresine saldırılarda bulunmaya başladı. Bu saldırılarla şehri baskı altında tutmayı amaçlıyordu. Şehir halkı bu saldırılarla güçlerini yitirecek, şehri koruyamaz hale geleceklerdi. Bad bin Dostık, bunu bildiğinden, şehir halkına bir mektup yazarak onlarla uzlaşma önerisinde bulundu. Kendisi ile bir uzlaşmaya vardıklarında, halkın ondan ancak iyilik görebileceklerini bildirdi. Meyyafarkin halkı, Bad bin Dostık'ın bu önerisini kabul etti. Halkın kendisini kabulundan sonra, Bad bin Dostık, 985 yılında Meyyafarkin'e girerek şehri yönetimine aldı. Şehri yönetim merkezi

yaparak oraya yerleşti. Böylece Meyyafarkin, Harbuht Kürt kabilesinden Abu Abdullah Hüseyin Bad bin Dostık'ın yönetimine resmen girdi.

Bad, yeni bölgeler yönetimine alınmasını kolaylaştırmak için, kardeşi Abul Fevarıs bin Dostık'ı Meyyafarkin'e vali olarak atadı. Bunun sonucunda, kısa bir süre sonra Diyarbakır, Nusaybin, Cizre şehir ve bölgeleri, Bad bin Dostık'ın yönetimine girdi.

Mervani Kürt devletinin sınırları daha sonra Ahlat, Ergani ve Urfa yörelerininide alacak şekilde genişledi.

b) Hamdani Kürt Devleti

Musul ve çevrelerinde yaşayan Hamdani Kürt aşireti, kendilerine yapılan baskı ve zulümlere karşı çevrelerindeki diğerk Kürt aşiretleri ve Bedevi, Arap Kilab aşiretiyle de birleşerek önderleri Abdullah'ın oğlu Hasan'ın yönetiminde Abbasi Halifeliğine karşı 892 yılında başkaldırıp savaşmaya başladılar.

Bu arada, hemen hemen her halifenin değışiminde isyan eden El Cezire'nin Harici Kürtleri, 893 yılındaki isyanlara da katıldılar. Bölgedeki Kürt aşiretleri arasındaki çekememezlik nedeniyle Hamdaniler Haricilere karşı Abbasi halifeliğini desteklediler ve onların yardımları ile Haricilerin reisi 896 yılında Abbasiler tarafından yakalanıp öldürüldükten sonra, isyanları da bastırıldı. Hamdanilerin yapmış oldukları bu hareketleri ile politik olarak Bağdat çevrelerinde itibarları artmış oldu.

Hamdanilerin 892 yılında başlattıkları isyan hareketi ve kurdukları devlet, her defasında üzerlerine gönderilen halife ordularını yenmelerine rağmen, ancak uzun süre savaşlardan sonra 929 yılında Abbasi Halifeliğı tarafından tanınmak zorunda kaldı.

3 - Arran Bölgesi Kürt Devletleri

a) Şeddadi Devleti

Şeddadi Kürt Devleti, M.S. 951'de doğru Ravadi Aşireti'nden Muhammed Şeddad tarafından kuruldu. Şeddadiler'in yönetim merkezleri, başlangıçta Dabil (Dvin), daha sonra Ganca (Gence) idi.

b) Hazbani Devleti

M.S. 906 yılında, Hazbani Kürtleri, Muhammed adında bir Kürt liderin komutasında Ninuva bölgesini yakıp yıktılar. Kendilerini izleyen yeni Musul valisini Matuba'da bozguna uğrattılar. Bir yıl sonra, beş bin Hazbani ailesi Bağdat halifesinin gönderdiği yardımcı kuvvetlerce takibe alındılar. Hazbaniler, bu taptan sonra Azerbaycan'a çekildiler. Zaman kazanmak için anlaşma girişiminde bulundular. Musul'a dönen Musul valisi Abdullah, Savuç-Bulak'ta yeniden kuvvetlenen Hazbaniler'e karşı yeni kuvvetlerle yürüyerek onları boyun eğmek zorunda bıraktı. Azerbaycan'ın Salmas şehrine yerleşen Hazbani lideri Cafer, Musul valisi Hüseyin ile ilişkilerini sürdürdü.

Azerbaycan ve Musul, IX. ve X. yüzyılda Hazbaniler'in temel merkezlerinden idiler. Bu bölgeler, diğer Kürt nüfuslu bölgelerle çevrili idiler. Hazbaniler'in temel etkinlik alanları, Urmiye Göl'ü havzası, Marafa ve Erdebil'dir. Erbil yöresindeki kaleler de Hazbani Kürtler'inin elinde idi. Urmiye Gölü yakınlarındaki Unşu bölgesi de Hazbani aşiretinin egemenliği altında idi. Hazbaniler yazlarını Unşu'da geçirir, ticari etkinliklerde bulunurlardı. İki Zap nehirlerinin arasında kalan otlaklar da Hazbani Kürtleri'nin kışlağı idi. Bu da Hazbaniler'in büyük oranda hayvancılık yaptıklarını ve de göçebe bir aşiret olduklarını gösterir.

Selçuklular'ın Kürtlerle İlişkileri

Kürt beyliklerinin merkezi otorite boşluğundan yararlanarak kurdukları yerel devletler ile Selçuklular ve Türkmenlerin ülkeleri Maverannehir'den geçederek İran, Azerbaycan ve Anadolu'nun doğu ve güneydoğusuna gelmeleri ve o bölgelerde yayılmaları aynı tarihe denk gelir. Bu da kürtlerin bölgelerinde merkezi bir yönetime geçişin önündeki en büyük engeldir. Bir başka engel ileride görüleceği gibi bölgede Sasani ve Osmanlı devletlerinin kuruluşudur.

Selçuklular'dan önce Kürdistan adı kullanılmıyordu. Bu ad altında da bir bölge tanınmıyordu. Kürdistan adı, Selçuklular'ın son hükümdarı Sultan Sancar zamanında, 12. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Daha önceki doğu kaynaklarında, Kürdistan adı yerine Irak-ı Acem olarak bilinen Cibal ve Irak-ı Arap (Yukarı Mezopotamya) olarak bilinen Cizre ya da Diyarbakır bölgesi deyimleri kullanılıyordu. Kürdistan adı, siyasal sınırlarla belirlenmiş bir devlet adı olmaktan çok, bir eyaletin adı idi. XI. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan, Arran ve Anadolu'nun doğusuna geldiklerinde, burada egemenlik kuran Kürt hanedanları ile karşılaştılar.

Sultan Sancar döneminde (1117-1157), Kürdistan adı altında Hemedan ve İsfahan bölgelerinin batı kısmında, Merkezi Hemedan'ın kuzeybatısındaki Bahar şehri olmak üzere bir eyalet kurulmuştur. Eyaletin valiliğine Sultan Sancar'ın yeğeni Süleyman Şah Ayba getirilmişti. Bu eyaletin sınırları içinde Zagros Dağları'nın doğusunda yer alan Hemedan, Dinver ve Kermanşah vilayetleri, batısında Şehrizar ve Sincar vilayetleri yer alıyordu. Kürdistan'ın Cibal Eyaleti'nde önemlerine göre sıralanan 14 ilçe yer alıyordu. Bu ilçeler: 1- Alani, 2- Alişter, 3- Bahar , 4- Kuftiyan Kalesi, 5- Derbend-i Tac Hatun, 6- Derbend-i Zeni, 7- Dezbil, 8- Dinaver, 9- Cemcemal (Bisitun Dağı eteğinde), 10- Şehrizar, 11- Kermanşah, 12- Kerend ve Hoşand köyleri, 13-

Kengever, 14- Mahideşt ve diğer 50 yerleşim merkezini kapsıyordu. Selçuklular geldiklerinde bu yerler, Kürt hanedanlarının yönetimi altında idi.

Alparslan, 1064 yılında büyük bir ordu ile Horasan'dan hareket ederek Azerbaycan'a geldi. Orada bulunan Türkmenler, Alparslan'a katıldılar. Alparslan'ın oğlu Melikşah ve kardeşi Yakuti'nin kumandasındaki ordu, başta Sürmari ve Van olmak üzere, bütün Van Gölü havzası'ndaki kaleleri birer birer kuşatarak aldı. Melikşah, oradan geri dönerek Arran'a gitti. Yakuti, Dicle Havzası'ndaki kalelerin bir çoğunu aldı.

Horasan'da bulunan Alparslan, 1070 yılı ortalarına doğru bütün doğu ordularının başına geçti. Azerbaycan, Cibal yani Hemedan'daki Kürt birliklerini, Anadolu akıncılarını komutasında topladı. Van Gölü'nün kuzeyinden geçerek Malazgirt önüne geldi. Tuğrul Bey'in daha önce ele geçirdiği bu yöre şehirlerini tekrar ele geçirdi. Dicle ve Murat Suyu arasında ve de henüz Türkmenler tarafından alınmamış olan yerlere giderek, oraları ele geçirdi. Sonra da Meyyafarkin ve Diyarbakır'a geldi. Burada Meyyafarkin Emiri Nasr, Alpaslan'ın yanında yer aldı. Bu sırada, Bizans İmparatoru Romanos Diogenos'un Azerbaycan'a girmek üzere Anadolu'nun doğusuna doğru ilerlemekte olduğu haberi geldi. Alpaslan da Bizans imparatorunu karşılamak üzere Diyarbakır yolu ile Halat'a (Ahlat) doğru hareket etti. Bizans İmparatorunun kumandasında Rumeli'de bulunan Peçenek ve Oğuz Türkleri de vardı. İmparator, bizzat Malazgirt'e gelerek orayı kuşatma altına aldı. İmparator Malazgirt'ten hareket ederek Zohd Ovası'na geldi. Ovaya geldiğinde, Alpaslan'ın ondan önce gelerek hakim tepeleri tuttuğunu gördü. Ertesi gün, Rumeli Oğuzları'ndan bir kısmı beyleri ile birlikte Alpaslan'ın tarafına geçtiler. Savaş başladıktan sonra da Bizans ordusunun sağ kolunda bulunan Rumeli Oğuzları ile sol kanattaki Peçenekler, toptan Alpaslan'ın ordusuna katıldılar. Bunun üzerine, Bizans ordusunda panik başladı.

İmparator, ordusuna geri çekilme emri verdi. Tam bu sırada Alpaslan'ın ordusu, saldırıya geçti. Bizans ordusu, geri çekilme durumundan bozgun durumuna girdi. Bozguna uğrayan Bizans askerlerinin bir kısmı öldürüldü. Bir kısmı da tutsak alınarak Bizans ordugahı ele geçirildi. İmparator, yanındaki kuvvetlerle sonuna dek direndi ise de, yaralı bir durumda tutsak alındı. Ertesi gün de Sultan Alpaslan'ın karargahına getirildi. Böylece, Malazgirt Savaşı, Selçuklu Sultanı Alpaslan'ın zaferi ile sonuçlandı. Kızılırmak'ın doğusu bütünü ile Selçuklu İmparatorluğu'na katılmış oldu.

Malazgirt Savaşı Sonrası Kürtler'in Durumu

Malazgirt başarısından sonra, Sultan Alpaslan, kendisine yardımcı olan Türkmen beylerinden Artuk Bey'e Mardin, Diyarbakır, Harput ve yöresini; Saltuk Bey'e Erzurum ve yöresini ayırdı.

Sultan Alpaslan, İran'a döndükten sonra Anadolu'nun doğusunda bulunan Selçuklu bey ve prensler kendilerine yurtluk edinmek için Anadolu'da yerler ele geçirmeye başladılar.

Sultan Alpaslan, 1071 yılı sonlarında Ceyhun Irmağı kıyısında öldürüldü. Yerine oğlu Melikşah geçti.

Türkmenlerin Kürt Bölgelerindeki Egemenlikleri

Akkoyunlu Beyliği

Akkoyunlu Türkmenleri, XIII. yy.'ın sonlarında, Argon Han (1248-1291) döneminde, Horasan'dan Azerbaycan'a geldiler. Henüz aşiret düzeyinde olan Akkoyunlular, XIV. yy.'ın sonlarında Azerbaycan, Harput, Diyarbakır arasındaki yörede yaşıyorlardı. O tarihlerde, Akkoyunlu Türkmen aşiretinin başında Tur Ali Bey oğlu Kutlu Bey ve daha sonra da Ahmed Bey vardı.

Akkoyunlu Türkmen Devleti, Akkoyunlu aşireti beyi Ahmed Bey'in kardeşi Kara Yölük Kara Osman Bey tarafından kurulmuştur.

Timur, Amed'i (Diyarbakır) 1403 yılında Kara Osman Bey'e Irak ve Suriye seferlerinde yaptığı başarılı öncü hizmeti karşılığı olarak verdi. Kara Osman Bey, bu yörede, Timur ve oğullarına 1435 yılına değin bağımlı olarak beylik etmiştir.

Kara Yölük Osman Bey'in torunu Uzun Hasan, kendisi ile diğer Akkoyunlu şehzadeleri arasında çıkan saltanat kavgasında, başarı ile çıkarak 1452 yılında Akkoyunlu Beyliği'nin başına geçmiştir. O dönemde Akkoyunlu Türkmen Devleti'nin merkezi, Amed şehri idi. Akkoyunlu Türkmen Devleti'nin en güçlü dönemi, Uzun Hasan Bey'in dönemidir. Beyliğin sınırı yaklaşık olarak, günümüz Türkiye-Suriye sınırından, Mardin şehrinin doğusundan Urfa'nın batısına değin, kuzeyden ise Erzurum ve Sivas'ın kuzeyinden Harput'a kadar uzanıyordu. Bu durumu ile küçük bir beylik durumunda olan Akkoyunlu Beyliği beyi Uzun Hasan Bey, Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ı 1467 yılında öldürmesi üzerine bu beyliğin topraklarını da kendi beyliğinin arasına kattı. Bundan sonra da Akkoyunlu Beyliği devlet düzeyine gelmiştir. Kürdistan'ın Cibal ve Cizre eyaletleri de bu dönemde Akkoyunlu Devleti'nin sınırları içine alındı. Bu tarihten sonra devletin yönetim merkezi, Diyarbakır'dan Tebriz'e taşındı.

Akkoyunlu Türkmen Devleti, Safevi Hükümdarı Şah İsmail tarafından ortadan kaldırıldı.

Karakoyunlu Beyliği

Karakoyunlu Türkmen Aşireti, İlhanlılar kralı Argun Han döneminde Türkistan'dan göç edip Fırat ve Dicle'nin yukarı vadilerine yerleştiler. Konar-göçer bir Türkmen aşireti olan Karakoyunlular, yazın Aladağ yaylalarında, kışın da Diyarbakır ve

Fırat civarında kalırlardı. Aşiretin başında Celayırlı Sultan Üveys zamanında Bayram Hacı vardı.

Bayram Hacı'nın ölümü üzerine, Karakoyunlu Türkmen Aşireti'nin başına 1380 yılında Kara Mehmed geçti. Kara Mehmed'in öldürülmesi üzerine yerine kardeşi, Karakoyunlu Türkmen Devleti'ni kuran Kara Yusuf Bahadır (1389-1420) geçti.

Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu Türkmen Devleti'nin egemenliği altındaki yerleri ele geçirmeğe başladı. 1468 yılında Azerbaycan ve Cibal eyaletlerindeki Karakoyunlu Türkmen Devleti'nin varlığına son verdi.

Artukoğulları Beylikleri

Artuk Bey, Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşah'ın büyük kumandanlarından biridir. Artuk Bin Eksit et - Türkmeni adından da anlaşılacağı gibi, Artuk Bey, bir Türkmen idi. Artuklu Beyliği adı da bu Türkmen beyinin adından gelmektedir. Artuk Bey, 1063 yılında, kendisine bağlı adamlarla Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girdi. Savaşlarda ve de barışta Sultan'ın yanında yer alarak beğenisini kazandı, seçkin kumandanları arasına girdi. Artuk Bey, Alp Arslan'la Malazgirt Meydan Savaşı'na katıldı. Savaştan sonra Amid, Mardin, Malatya ve Harput şehirleri Artuk Bey'e verildi. Alp Arslan'ın fermanı ile bu yerler kendisinin olacağı gibi kendisinden sonra gelecek olan çocuk ve torunlarına geçebilecek, kimse bu yerleri ellerinden alamayacaktı.

Hasankeyf ve Mardin'de Kurulan Artuklu Beylikleri

a) Hasankeyf'te Kurulan Artuklu Beyliği

İlk Artuklu Beyliği, Artuk Bey'in oğlu Muinüddin Sökmen tarafından Hasankeyf'te kuruldu. Sökmen, Dımeşk yolunda 1104 yılında öldü. Ölümünden sonra oğlu İbrahim yerine geçti.

b) Mardin'de Kurulan Artuklu Beyliği

Mardin'de ikinci olarak, Artuk Bey'in oğlu İlgazi tarafından Artuklu Beyliği kurulmuştur. Bir Türkmen beyi olan İlgazi, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bazen bağımlı, bazen de bağımsız olarak hüküm sürmüştür.

c) Artuklu Egemenliğinin Yıkılışı

Mardin'i Artuklular'ın idaresine almak isteyen Salahaddin Eyyübi, Nureddin Muhammed'in oğlu Kudbeddin Sokman'ı maiyetine alarak Meyyafarkin üzerine yürüdü, şehri 1185 yılında kuşatarak aldı, bununla Artukoğuları Beyliğine son verdi.

4) Kürtlerin Yarı-Bağımsız Dönemleri

A) Safevi Devletinin Bölgede Güçlenmesi ve Kürt Bölgelerinde Egemenlik Kurması.

Şah İsmail Döneminde Safevi-Kürt İlişkileri

Safevi Devleti, Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail tarafından kuruldu. Şah İsmail, Anadolu Türkmenleri'nin yardımı ile Azerbaycan'ı 1500'de, Diyarbakır'ı 1507'de egemenliği altına aldı. Akkoyunlu Türkmen Devleti'nin varlığına da 1508'de son verdi. Daha önce Akkoyunluların yönetiminde olan Diyarbakır, Bitlis, Hasankeyf ve Cizre, Safevilerin yönetimine geçti. Bunun sonucu olarak da Kürt bölgelerinde egemenlik kurdu.

Şah İsmail'in Anadolu'nun doğusu ve güneydoğusundaki başarısı, Kürt beylerinin Safevi devletine yakınlaşmasını beraberinde getirdi. Safeviler'e yakınlık duyan Hasankeyf emiri Melik Halil Eyyubi, Bidlis Emiri Emir Şeref, Hizan emiri Emir Davud, Sason beyi Ali Bey, Namran beyi Abdal Bey'in içinde bulunduğu bir kurul, bağlılıklarını bildirmek üzere Şah İsmail ile görüş-

melerde bulunmak üzere Tebriz'deki sarayına gittiler. Ancak bu beyler, havadan gerekçelerle tutuklanarak zindana atıldılar. Bu beyler çeşitli zamanlarda ele geçen fırsatlardan yararlanıp ülkele-
rine geri döndüler ve bölgede bir güç haline gelen Osmanlı Hü-
kümdarı Yavuz Sultan Selim ile ilişkiye geçerek onunla işbirliği-
ne giriştiler. Yavuz Sultan Selim'in yanında yer alarak Çaldıran
Savaşı'nın kazanılmasında etkin rol aldılar.⁴

B) Kürt Ülkesinin Osmanlı Yönetimine Alınması ve Kürtlerin Bu Yönetimde Yarı-Bağımsız Olmaları.

1) Yavuz Sultan Selim Döneminde

Sultan Selim'in Tebriz'den Anadolu'ya dönüşünde Molla
İdrisi Bidlisi Kürt beylerinin gönüllerini almak için Merend'ten
Urmî ve Eşni yöresine göndermişti. Ona Diyarbakır'dan Malat-
ya'ya varıncaya dek gerektiği biçimde beyleri Osmanlı devleti-
nin üstün egemenliğine bağlama görevini vermişti. Molla aldığı
görev gereğince, uluğ buyruğun içeriğinde işin yürütülmesine
var gücüyle girişmiş, ilk önce Bradost emirlerinden olan Urmî
ve Eşni emirlerine padişahın buyruğunu kabul ettirdi. Ondan
sonra Soran emiri olan Şah Ali oğlu Emir Seyyid ile buluşup
Padişaha bağlılığını sağladı. Erbil ilini, bölgedeki Safeviler elin-
den kurtarmak konusunda onu heveslendirip kışkırttı. İmadiye
emiri olan Emir Seyfeddin ile oğlu Emir Sultan Hüseyin'i de
bağlılık andı ve Padişahın göndereceği armağanlar ile aldatıp
devlete kazandırdı. Safevilere ortaya çıktığı ilk günden beri düş-
manlık duyan, onlara karşı zafer kazanan Bohtan emirleriyle de
anlaşmalar yaparak, eski kentlerden olan Cizre'den Musul'a ka-
dar olan bölgeyi Safevilerden almaya yönlendirdi. Cizre Emiri
padişahın bağlılığını kabul ederek dilediği şekilde hareket etti-

4) *Kürtlerin Osmanlı Yönetimine Alınması ve Yeniçağ Tarihi*, s. 61-152.

ler. Bunun için Safevileri ülkelerinden uzaklaştırma girişiminde bulundular. İdrisi Bidlisi Hasankeyf, Siirt, Bitlis, Hizan yöresine geçip, o il ve yurt emirlerini de Osmanlı Devletine bağlamaya ve onlardan yararlanma yoluna yöneldi.

Osmanlı Devleti ile işbirliği içinde olan yirmibeş Kürt beyinden birisi de Hasankeyf Emiri Emir Halil Eyyubi idi. Safevilerin elinde bulunan kalesini de beş yıl kuşatmadan sonra geri aldı. Bu beylerden birisi de Bitlis Emiri Emir Şeref idi. Bu Emir Sultan Selim'in Tebriz seferinde yanına giderek bağlılığını bildirmişti. Atadan kalma yurdu olan Bitlis ve çevresi yönetiminde bırakılmış, kılıç kuşatılarak ve altın topuzlu bayrak verilerek hükümetini temelden sağlamlaştırmıştı. Bu Kürt Emirlerinden Osmanlı Sultanı Sultan Selim'in yanında yer almış olan Hizan emiri Emir Davud, Sason hakimi Ali Bey, Nemran hakimi Abdal Bey, İzzettin Şir Bey oğlu Emir Melik Bey, İzzettin Şir Bey oğlu Emir Melik Abbasi ünlü emirlerdir.⁵

Osmanlı Sultanı Sultan Selim Safevilere karşı giriştiği savaşta zaferinden ve Kürt emirlerinin ülkelerini yine kendi güçleriyle Safevilerden kurtarmalarından o zamanın başkenti olan Edirne'ye döndü. Buradan kendisine büyük yardımlarda bulunan ve Kürt ülkesinin Osmanlı topraklarına alınmasını sağlayan ünlü bilgin İdrisi Bidlisi'ye bir name gönderdi.

Diyarbakır'ın İdari Bölünmesi ve Kürt Beylerinin Ayrıcalıkları

Yeni kurulan Diyarbakır vilayeti, Erzurum ve Sivas'ın güneyinde yeni ele geçirilen bütün yerleşim birimlerini de içermektedir. Bunlara birkaç istisna haricinde, belli bir önemdeki tüm Kürt emirlikleri de dahildi. İstisnaları ise, ya İran'la kalmayı tercih eden, ya da iki imparatorluktan da bağımsız olmayı tercih eden Kelhor, Erdelan, Baban, Şehrizer ve Mukri oluşturmaktay-

5) *Tacü't-Tevarih*, Cilt IV., s. 245-248.

dı. Bütün emirlikler eskiden olduğu gibi yerleşik hanedanların neslinden olan kişilerce idare edilmekteydi. Bu beylerin Sultan'a karşı olan zorunluluklarının açık bir biçimde belirlenmediği gözlemlenmekteydi. "*Sadakat*"ın onlardan istenen tek şey olması olasıdır. Bu sınır bölgesinde politik ve askeri bağımlılık ne de olsa düzenli vergi ödemekten daha önemliydi.

Gerçekte, Diyarbakır'ın 1518'de hazırlanan vergi defteri, belli bir dönem için merkezce atanan bir sancak beyine sahip olan Çemişgezek ve önemsiz bir konuma sahip Çermik dışında, hiçbir Kürt emirliklerine atıfta bulunmamaktadır. Kürt beylerinin Diyarbakır valisine ya da herhangi bir sancakbeyine karşı olan mecburiyetleri de büyük bir ihtimalle, itibari olarak kalmıştır.

Diyarbakır'ın fethi dolayısıyla Sultan Selim'in Kasım 1515'te İdrisi Bidlisi'ye Edirne'den gönderdiği mektupta, Diyarbakır'a Bıyıklı Mehmed Paşa'ya padişah tuğrası ile damgalı boş buyruk kağıtları (ahkam kağıtları) gönderdiğini, bunları rütbe sırasına göre sancak verilen beylere yollanması istenmiştir. Bu boş buyruk kağıtları, toplam olarak otuz tane idi. Bunlardan ikisi berat, biri beylerbeyi beratı, geriye kalanları da suç bağışının yazılı olduğu kağıtlar, yani istimalatname olduğu belirtilmiştir. Bu boş buyruk kağıtları, sonradan doldurularak ilgililere dağıtılmıştır. Bilgi için de padişah makamına sunulmuştur.

Buna göre yapılan bölüştürme:

Livanın (Sancağın) adı:

Amid	Livası
Kemah	"
Harput	"
Arapgir	"
Yularkısdı Ergani	

Tahsis edilen kişi:

Beylerbeyi Mehmed Bey
Karaçinoğlu Ahmed Bey
Çavuş Ahmed Bey
İskenderbeyoğlu
" Yiğit Ahmed

İspir	“	Sahipsiz
Bayburd	“	Sahipsiz
Kığı	“	Bıyıklı Mehmed Paşa

Diyarbakır Beylerbeyliği'ne Bağlı Yirmi Sekiz Sancak:

Sancağın Adı: Tahsis edilen kişi:

Çemişgezek	Sancağı	Hüseyin Bey
Hizo	“	Mehmed Bey
Atak	“	Ahmed Bey
Palu	“	Cemşid Bey
Süleymaniyan	“	Şah Veled Bey Süleymani
Birecik	“	Tur Ali Bey Orçulu
Eğil	“	Kasım Bey
Hasankeyf	“	Melik Halil Bey
Çapakçur	“	Sultan Ahmed Bey
Fusul	“	Hacı Bey
Hilvan	“	Şah Ali Bey
Bidlis	“	Şeref Bey
Sason	“	Ahmed Bey
Cizre	“	Mir Bedreddin
Nizan	“	Davut Bey
Siverek	“	Mir Muzafferoğlu
Berdinç	“	Şah Ali Bey
Haytan	“	Bekir Bey Bohti
Zeriki	“	Mehmed Bey
Musul	“	Seydi Ahmed Bey Boh
Cüngüş	“	Halil Bey
Poşadı	“	Saruhan Bey
Hâchuk	“	Sultan Mehmed Bey Hâcûki
Sincar	“	Feyyaz Bey
Genc	“	İsfahan Bey

Diyarbakır beylerbeyliği'ne bağlı Bidlis, Musul ve Anadolu'nun güneydoğusunda yerleşik veya göçebe birçok aşiretleri kapsamaktaydı.

1518'de Amid Sancağı'nda Timar Dağılımı

Yeni alanın bölgede güvenliği sağlamak amacı ile Osmanlı yönetimi, yerel beylere timarlar tahsis etmekteydi. Yerel beylerin yanında bölgede denge sağlamak için başka bölgelerden adamlar getirterek onlara timarlar verildi. Bu yolla merkezi yönetimin bölgede üstünlük kurması sağlanırdı. Kendilerine timar verilenler, genellikle önemli kişilerin yakınları ya da adamları olurdu. İslâmiyeti kabul edenler, kabilelerin ileri gelen bey veya şeyhleri, beylerbeylerinin ve sancak beylerinin akraba ve yakınları timar alırdı.

Amid'deki Timarlar

1) Sultan hasları

Çeşitli vergilerden oluşmaktaydı. Bu vergiler, Amid ve Tercil bucağı, altı köy ve Amid, Mardin, Hasankeyf, Urfa çingenelelerinden alınmaktaydı. Sultan için toplanan verginin tümü, Amid ve Tercil bucağının vergisi tutarı olan 566.250 akçe ile çingenelerden alınan 20 bin akçeden oluşmaktaydı. Altı köyden alınan vergilerden 43.281, divan payına; 9.100 akçesi de malikane payı adı altında mülk sahiplerine gidiyordu. Tercil bucağından alınan 80 bin akçesi hazineye, 102.120 akçesi de Ataklı Bey'e gidiyordu.

Beylerbeyi'nin Hassı:

Diyarbakır Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa, 1.211.033 akçe alıyordu. Bunun 1.080.710 akçesi Mardin'den alınıyordu. Bı-

yıklı Mehmed Paşa'nın hassı oldukça büyük idi. Bunun böyle olmasının birincil nedeni, Diyarbakır'ın ilk fatihi olması idi. Diğer bir neden de Akkoyunlu, Türkmen, Kürd ve diğer grupların çıkarları karşısında Osmanlı egemenliğini Bıyıklı Mehmed Paşa'nın şahsında yüksek tutmaktı.

Has ve Ze'ametler:

Yıllık geliri 100 bin ve daha fazla akçe olan tımarlara, has; 100 bin ile 20 bin akçe olanlara da ze'amet denilmekteydi. Diyarbakır Kethudası (Kahya) Bali Bey, Bıyıklı Mehmed Paşa'dan sonra en büyük tımarı elinde tutuyordu. Hini (Hani) ve köyleri, Mardin Rişmil köyü, Aşun ve köylerinden gelen yıllık 151 bin akçe, Bali Bey'in tımarı idi. Amid Kadısı Mevlana Ubeydullah Çelebi'nin tımarının toplamı da 92 bin akçe idi. Bunun 20 bin akçelik bölümü, Bali Bey'in arpalığı olan Ali Pınar Köyü vergilerinden, 72 bin akçesi Amid şehrinin vergi ve haraçlarından oluşuyordu.

Kürt Timar Sahipleri:

Osmanlı-Safevi savaşlarında Kürt emirleri, Osmanlılar'ın yanında çarpışmışlardı. Bu beyleri timarlarla ödüllendirmek, Osmanlılar'a karşı olan desteklerinin devamını sağlamak için Sultan Selim, İdrisi Bidlisi'ye kayıtsız şartsız bir yetki vermişti. Timar sahibi Kürtler, bu yolla timar sahibi olmuşlardı. Bundan, Kürt emirlerinin bölgede politik bir güce sahip oldukları, bu politik güçlerin bölgede birer denge unsuru olmaları için bağılıklarına gerek duyuluyordu. Tüm aşiret beyleri, aşiretlerinden toplanan vergilerin bir bölümünü ellerinde bulunduruyorlardı. Kürt oldukları belirtilen yedi timar sahibinden ikisi, Berazi ve Asiyan aşiretlerine bağlı idiler.

Diyarbakir Eyaleti:

a) Hükümet adı altında geçen sancaklar:

1) Hazro, 2) Cizre, 3) Egil, 4) Tercil, 5) Palu, 6) Genç

b) Sadece sancak (liva) adıyla anılanlar:

1- Çermi, 2- Sağman, 3- Hasankeyf, 4- Pertek, 5- Mazgirt, 6-Çemişgezek, 7- Harput, 8- Siverek, 9- Kulp, 10- Atak, 11- Er-gani, 12- Mihrani, 13- Çapakçur, 14- Siirt, 15- Görgil, 16- Ağa-kis, 17- Meyyafarkin, 18- Bohtan, Zilan-Bespan, 19- Nusaybin, 20- Sincar, 22- Zaho, 23- Hemkûrdkân.

Van Eyaletleri:

a) Hükümet adı altında geçen sancaklar:

1-Bitlis, 2-Hizan, 3- Hakkâri, 4- Mahmudi

b) Sadece sancak (liva) adıyla anılanlar:

1- Deriki, 2- Şervi, 3- Müküs, 4- Keşab, 5- Şıtak, 6- Kesan, 7- Albak, 8- Kotur, 9 - Esyabert, 10- Erciş, 11- Adilcevaz, 12- Bargiri, 13- Şikak.⁶

2) Kanuni Sultan Süleyman Döneminde

a) Kanuni Devrinde Amid (Diyarbakır) Şehri

Amid'e gelen ilk Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süley-man'dır. Irak seferleri sırasında 4 defa Amid'e gelmiştir. Birinci gelişi ilk İran seferinden dönerkendir. 27 Ağustos 1535'te Teb-riz'den hareket eden padişah, Hoy, Erciş, Ahlat üzerinden 20 Ekim 1535'te Amid'e geldi. Burada 22 gün kaldı. Kendi emri ile genişletilen İç-Kale'de incelemelerde bulundu. 5 Kasım 1535 gününe rastlayan cuma namazını Ulu Camii'de kıldı. Safevilere

6) *Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı - 1518 Tarihli Tapu Tahhir Devterine Göre Amid Sancağında Timar Dağılımı*, s. 85-100.

karşı alınacak yeni önlemler hakkında gerekli kararlar aldıktan sonra Anadolu ve Rumeli askerleri burada terhis edildi. Kanuni'de 11 Kasım 1535'te Amid'ten ayrıldı.

İkinci gelişi 29 Eylül 1548'dedir. Van kalesi 25 Ağustos 1548'de ele geçirilince, burası yeni bir eyaletin merkezi haline getirildi ve beylerbeyi olarak eski Anadolu defterdarı İskender Çelebi atandı. Kanuni, kışlağa çekilmek üzere buradan ayrılarak Amid'e geldi. Bu haberi alan Safevi hükümdarı Şah Tahmasp, Van fethinin öcünü almak için Erciş, Ahlat ve Adilcevaz taraflarına saldırdı, bölgeyi yağma etti. Kars kalesini onarmakla görevlendirilen Pasin komutanına baskın yaparak yöre halkını kılıçtan geçirdi. Sonra Tercan ve Erzincan taraflarına yöneldi. Bu haber Amid'teki padişaha ulaşınca ikinci vezir Ahmet Paşa'yı Şah'ın üzerine gönderdi. Bu akına karşılık olmak üzere, Elkas-Mirza'yı birtakım aşiret kuvvetleriyle İran içlerine akın yaparak İsfahan, Kırım ve Kaşan bölgelerinin vurulması için görevlendirdi. Kanuni birbuçuk ay kadar Amid'te kaldı. O yılın Ramazan bayramı da burada şenliklerle kutlandı. Soğuklar bastırmadan orduyu birkaç gruba ayırarak kışlak olarak seçilen yerlere dağıttı. Kendisi de Amid'ten hareketle 22 veya 25 Kasım 1548'de Halep'e ulaştı.

Kışı Halep'te geçiren Padişah, Amid'e gelmek üzere 6 Haziran 1549'de buradan ayrıldı. Yolda hastalandı. Amid yakınındaki suyu ve havası iyi olan Karacadağ yaylasında bir süre kaldı ve iyileşti.

*Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*

beytiyle başlayan meşhur gazelini burada yazdığı rivayet edilir. Bu arada, vezir Ahmed Paşa'yı Gürcüstan hareketi için görevlendirdiğinden, dönüşüne kadar Amid'te bekledi. Sonunda 4 Kasım 1549'da buradan ayrıldı.

İkinci İran seferi için Halep'ten hareket eden Kanuni 12 Mayıs 1554 günü dördüncü defa olarak Amid'e geldi. Şehir civa-

rındaki Cülek (Çevlik) mevkiinde karargahını kurdu. Burada 8 gün kaldı. 15 Mayıs'ta büyük Harp divanı kuruldu. Sonra harekete geçildi. Bu hareket Nahcivan ve Erivan üzerine oldu.⁷

Kürt Yarı-Bağımsız Yönetiminin Sona Ermesi

Kürt toplumsal yaşamına yüzyıllar öncesinden yerleşen ve Kürt halkını yeni ve yakınçağa taşıyan beylik düzeninin Kürt halkı üstündeki etkinliği, Osmanlı devlet yönetimini ürkütmüş, geleceği için potansiyel tehlike olarak görmeye başlamıştır. Bu nedenle de bu beylikleri, özellikle etkinlik alanına çıktıklarında, içlerinde çıkardıkları çatışmalar, diğer Kürt beyliklerinden aldıkları desteklerle üstlerine gidilmiş, etkisizleştirilmiş, peşinden dağılmaları sağlanmıştır. Ama diğer yandan, yine yüzyıllar öncesinden Kürtler'le birlikte yaşayan Ermeni, Assuri, Keldani, Süryani gibi diğer halklarda hareketlenmeler başlamıştır. İşte tam bu sırada, bu halklar arasındaki dengeyi sağlayabilme, Osmanlı yönetimine bağlamaya dönük bir başka düzen, şeyhlik ve ağalık düzeni, Kürt toplumsal yaşamına sokulmuştur. Bunun sonucu, Bedir Han Bey hareketinin düşmesinin hemen ardından Şeyh Ubeydullah ortaya çıkmıştır.

Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun özel statüsü Tanzimat devrine kadar devam etti. Bu devirde yapılan reformlar ve yeni düzenlemelerle Doğu Anadolu'daki geleneksel statülerin devamı mümkün görünmüyordu. 1870'te kabul edilen Vilayet Nizamnamesi ile yeni bir düzenlemeye gidilmişti. Doğu ve Güneydoğu yerel beylerin egemenlikleri ve etkinlikleri azalmıştır. Kişisel ayrıcalıkları içeren statüler ortadan kaldırılmış ve beylik düzenine son verilmiştir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yerel otoritelerin ortadan kaldırılmasıyla meydana gelen otorite boşluğunu Osmanlı yönetimi tam anlamıyla dolduramadığından, bölgede Ermeni etkinlikleri artmış ve bazı huzursuzluklar olmuştur. Bu durumu gören Sultan II. Abdülhamid, merkezi otorite

7) *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi* (Kanuni Devrinde Amid 'Diyarbakır' Şehri), s. 142-143.

tenin gücünü takviye etmek ve Ermeni etkinliklerini frenlemek için eski beylerin ve hanedanların rakibi durumunda olan bölgedeki kalabalık ve güçlü aşiretleri teşkilatlandırma yoluna gitmiştir. Sultan II. Abdülhamid bu şekilde bir siyaset takip etmekle şu hususları sağlamaya çalışıyordu: Kürt aşiretlere sahip çıkarak, onlara Psikolojik olarak devletin kendilerini koruduğunu hissettirmek. Aşiret ve başkanlarını hilafet ve Saltana'a bağlamak ve bağlılıklarını pekiştirmek. Eski beylerin ve hanedanların, bu aşiretleri kötüye kullanarak eski etkinliklerini yeniden sağlamalarını önlemek. Ermenilere karşı yerel bir denge ögesi ortaya çıkarmak. Sonuçta merkezi otorite ile yerel güçler arasında iş birliği sağlayarak iç ve dış tehlikelere karşı Doğu ve Güney Doğu bölgelerinde devletin itibarını ve hakimiyetini kurmaktır. Böylece, eski sistem ve statüden tamamiyle farklı devlet hakimiyetinin ağır bastığı kontrollü bir düzene geçilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı idari teşkilatının esasını ve temel birimini sancak oluşturmakta idi. İmparatorlukta, devletin vergi hasılatını belirlemek ve asker temin etmek amacıyla yaptırılan tahrirlerde birim olarak sancak esas alınmıştır. Merkez-i hükümetten çıkan imparatorluğun idaresiyle ilgili bütün yazışmalarda da sancak idaresi esas olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı idaresinin prensiplerine riayet edilerek her bölgenin yerel, coğrafi ve tarihi özelliklerine göre farklı örgütlenmeye gidilmiştir. Hatta, bu farklılık veya çeşitlilik sadece aynı eyalete bağlı sancaklar arasında değil, bazen aynı sancağa bağlı kaza, nahiye ve cemaatler içinde söz konusu olabiliyordu. Bu yüzden her sancak için olduğu gibi farklı bazı nahiyeler ve cemaatler için de kanun-nameler düzenleme yoluna gidilmiştir. Bu farklılıklardan ötürü, bazı sancaklar özelliklerine göre değişik statülere bağlanmıştır. Farklı statülerin belirlenmesinde bölgenin fiziki yapısı, aşiretlerin nüfusu ve dağılımı, Osmanlı önceki idari, siyasi ve toplumsal durumu önemli rol oynamıştır. Fetihten sonra Diyarbakir ve Van merkez olmak üzere oluşturulan iki eyalet dahilindeki sancaklar, yukarıda belirttiğimiz çerçeveye göre sınıflandırılmıştır.

Van ve Diyarbekir eyaletlerinde bulunan sancakların adları ve statüleri Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın belirlemesine göre aşağıda olduğu gibidir.⁸

Diyarbekir Eyaleti

a) Hükümet adı altında geçen sancaklar

1) Hazzo	Ocaklık	4) Tercil	Ocaklık
2) Cizre	Ocaklık	5) Palu	Ocaklık
3) Eğil	Ocaklık	6) Genç	Ocaklık

b) Sadece Sancak (Liva) adıyla anılanlar:

1) Çermik	Ocaklık	13) Çapakcur	Ocaklık
2) Sağman	Ocaklık	14) Siirt	Ocaklık
3) Hasankeyf -		15) Görgil	Ocaklık
4) Pertek	Ocaklık	16) Ağakis	Ocaklık
5) Mazgirt	Ocaklık	17) Meyyafarikin	Ocaklık
6) Çemişkezek		Arpalık	17) Bohtan
7) Harput	-	Zilan	-
8) Siverek	Arpalık	Bestan	
9) Kulp	Ocaklık	19) Nusaybin	Voyvodalık
10) Atak	Ocaklık	20) Akçakale	-
11) Ergani	Arpalık	21) Sincar	-
12) Mihrani	Ocaklık	22) Zaho	-
23) Hemkürdkan		Ocaklık	

Van Eyaleti

a) Hükümet adı altında geçen sancaklar

1) Bitlis	Ocaklık	3) Hakkari	Ocaklık
2) Hizan	Ocaklık	4) Mahmudi	Ocaklık

b) Sadece Sancak (Liva) adıyla anılanlar:

1) Deriki	Ocaklık	8) Kotur	Ocaklık
-----------	---------	----------	---------

8) *Diyarbekir Beylerbeyliği'nin ilk İdari Taksimatı*, Nejat Göyünç, s. 23-34.

2) Şervi	Ocaklık	9) Eşyabert	Ocaklık
3) Müküs	Ocaklık	10) Erçiş	-
4) Keşab	Ocaklık	11) Adilcevaz	-
5) Şıtak	Ocaklık	12) Bargiri	Ocaklık
6) Kesan	-	13) Şikak	Aşiretlik
7) Albak	Ocaklık		

Diyarbakır ve Van eyaletlerinde genelde iki ana ayrım göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi Hükümetler, ikincisi Ekrad Sancak olarak bilinen sancak (liva)'lardır. Bu sonuncuları da kendi aralarında farklılık arz etmektedirler. Buna göre, klasik Osmanlı sancağı statüsüne sahip olanlar ve ocaklık yoluyla kullanılıp, özellik arz eden sancaklar olarak bunlarda kendi aralarında iki kısma ayrılmaktadırlar. Özellik arzeden bu sancaklara "*Ekrad*" sancakları demek de mümkündür. Sonuçta Diyarbakır ve Van eyaletlerinde bulunan sancakları aşağıdaki şekilde üç başlık altında toplamak mümkün görünmektedir:

- 1) Klasik Osmanlı Sancakları
- 2) Ekrad Sancakları
- 3) Hükümet Sancakları

1) Klasik Osmanlı Sancakları: Bu sancaklar Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün bölgelerinde uygulanan ve geçerli tarza göre idare olunan klasik Osmanlı sancaklarından farklı değildir. Sancak beyi doğrudan merkez tarafından tayin edilmekte ve gerek görüldüğünde derhal görevinden alınabilmektedir. Dolayısıyla herhangi bir ayrıcalığa sahip değildirler. Sancakbeyi, sancak dahilinde hem mülki hemde askeri yetkilere sahip bir amir durumundadır. Sancak timar sistemine dahil olup, vergileri yaptırılan tahrirlere (yoklamalara) göre kanunlar çerçevesinde devletçe toplanır. Bu vergilerin önemli bir kısmı haslara ayrıldıktan sonra, geri kalanı timar ve zeamet sahiplerine bölünmektedir.

Diyarbakır ve Van eyaletlerindeki bu tür sancaklar genellikle

aşiret yapısının kuvvetli olmadığı veya belirli bir aşiretin çoğunlukla sahip olmadığı yerlerde meydana getirilmiştir. Özellikle şehirleşmenin, yerleşik hayatın ve ziraat (tarım) hayatının hakim olduğu bölgelerde bu sancakların bulunduğunu görüyoruz. Bunların sayıları fazla olmamakla beraber, bulundukları yer ve merkezler açısından önem kazanmaktadırlar. Diyarbakır eyaletinde, Harput, Hasankeyf (Hıseyf), Akçakale, Sincar, Zaho ve Bohtan-Zilan- Bespan. Van eyaletinde ise Erçiş, Adilcevaz ve Kesan klasik statüye dahil sancaklardır. Arpalık yoluyla kullanıla gelen Siverek, Ergani ve Çemişkezek sancakları da bunlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, Diyarbakır “*Paşalık Sancağı*” ile Van “*Paşalık Sancağı*” da bu tür sancakların arasında yer almaktadır. Böylece, iki eyalette klasik Osmanlı sancak sisteminin geçerli olduğu ondört sancağın mevcut olduğunu görüyoruz. Bu sancaklara tayin edilen Sancakbeyleri genellikle bölgede tanınmış, erk sahibi beyler arasından seçilmektedir.Örneğin Çemişkezek Sancakbeyi Timurtaş’ın oğlu Kılıç Bey’in Harput Sancakbeyi olduğu görülmektedir.

2) *Ekrad (Kürtler) Sancakları*: Bu sancaklar biraz önce açıkladığımız klasik Osmanlı sancaklarından farklıdırlar. Çünkü, bu sancakların idaresi genellikle bölgeye eskiden beri egemen olan erk sahibi, eski yerel beylere ve hanedanlara mülkiyet yoluyla “*Yurtluk ve Ocaklık*” olarak verilmiştir. Buna neden, önce bu eski beylerin fetih zamanında yani Malazgirt zaferinden sonra Osmanlıya verdikleri hizmetleri ve itaatleri, sonra bölgenin özellikleridir. Bu şekilde sancağa sahip olan beyler çoğunlukla ölünceye kadar Sancakbeyliğini yürütmekte ve ölümü halinde kural olarak oğlu veya akrabalarından biri yerine almaktadır. Ancak, ihanetleri halinde Sancakbeyi İstanbul tarafından derhal değiştirilebilmekte ve yerine yine oğlu veya hanedandan birisini tayin edebilmektedir. O halde ölüm ve ihanet dışında Sancakbeylerinin değiştirilmesi söz konusu olamazdı. Değişiklik

teklifi, Beylerbeyinin “arzi” üzerine “*Divan-ı Hümayun*” tarafından görüşülür, teklif edilen şahıs uygun görüldüğü takdirde tayin edilirdi.

Bu “*Ekrad*” sancaklar da birer Tahrir Defterine sahipti. Yani, klasik Osmanlı sancaklarında olduğu gibi bunların gelirleri (mahsulatı) de “*tahrir-i defter*” olunmakta, padişah ve sancakbeyi hasları çıktıktan sonra, geri kalan hasılat zeamet ve timar sahiplerine dağıtılmaktadır. Sefer zamanında Sancakbeyi askerleriyle birlikte Beylerbeyi’nin hizmetine girmekle yükümlüdür. Yine bu tür sancaklara merkezden kadı tayin edilmektedir. bu kadılar mali ve hukuki konularda bazı yetkilere sahipti.

Bu şekilde yani ocaklık yoluyla kullanılan “*Ekrad*” sancaklarının sayısı Diyarbakır eyaletinde onüç, Van eyaletinde ise dokuz olmak üzere toplam yirmi iki idi. Ancak bu rakamları kesin olarak kabul etmemek gerekir, zira bunların sayısı devirlere, yıllara göre değişebilmektedir. Kısaca, “*Ekrad*” sancaklarının Klasik Osmanlı Sancaklarından farkı, ocaklık yoluyla kullanılması ve Sancakbeyi’nin sahip olduğu bir takım ayrıcalıkla tayin ve azil şeklinden elire gelmektedir. Hükümet sancaklarından ayrıldığı nokta da esas itibariyle bölgenin yoklamasının yapılmış olması ve merkezden tayin edilen Osmanlı memurlarının bir takım yetkilere buralarda sahip olmasıdır.

3) *Hükümet Sancakları*: Hükümet olarak nitelendirilen bu sancakların sayısı kaynaklara ve devirlere göre değişmekle birlikte bizim yukarıda verdiğimiz tabloda Diyarbakır dahilinde altı, Van dahilinde dört olmak üzere toplam on kadar olduğu görülmektedir. Bu hükümet sancakları da “*Ekrad*” sancaklarında olduğu gibi sahiplerine “*Hîn-i fetihde hizmet ve itaatleri mukabilinde tefvîz ve temlik olunmuşlardır*”. Yine, aynı şekilde ocaklık yoluyla mülkiyet şeklinde kullanılmaktadır. Sancakbeyleri “*Ellerine verilen antlaşmaları gereğince*” “*görevden alma ve atama*” edilememektedirler. Bunların en önemli özellikleri

“*mefrûz-ül-kalem*” ve “*maktu-ül-kadem*” olduklarından yoklama işlemine tabi tutulmamış olmalarıdır. Böyle olunca, bu sancaklara “*kalem kişisi*” olan Osmanlı memurları girmemiştir. Yoklama yapılmadığından timar sistemi de bu sancaklarda uygulanmamış, dolayısıyla “*Osmanlı beyleri ve amirlerin*”den de kimse bu bölgelere gelmemiştir. Durum böyle olunca, adı geçen sancaklar Osmanlı memurlarının yetkileri ve gözetimleri dışında kalmaktadır. Diğer sancaklardan en büyük farkları bu konular olmuştur.

Hükümet sancaklarında yine sancakbeyleri ölümü ve ihaneti halinde, yerine evlatlarından veya akrabalarından biri tayin edilmek şartıyla değiştirilebilmektedir. Bu tür değişiklikler “*eskiden beri olageldiği üzere*” kanunlaştırılmıştır. Ancak, Hükümet sancağına sahip olan aile tamamen yok olursa, o takdirde normal sancaklarda olduğu gibi “*beyler ve amirler*”den bir kişi devlet tarafından oraya atanabilir. Soy tükenmedikçe dıştan bir kimse atanamazdı. Örneğin, bu statüde olan Palu’da Yusuf Bey’in ölümü üzerine, onun yerine bey ve amirlerden Ahmet Beyin atanması Beylerbeyi tarafından teklif edilmişse de Divan-ı hümayun bu teklifi, beyliğin “*eskiden beri kendinden kullanım hakkı olanların oğullarına verilegeldiği*” gerekçesiyle reddetmiştir.

Hükümet sancağı kullanım hakkı olan Beyler sancak dahilinde vergileri bizzat toplama hakkına sahip oldukları gibi, yargı (kazai) yetkilerini de üzerlerinde bulunduruyorlardı. Her ne kadar Osmanlı kadısının teorik olarak yetkisi bütün kazai işleri kapsıyorsa da pratikte Sancakbeyi söz sahibi durumunda idi. Bu ayrıcalıklı durumuna rağmen hükümet sancakları da sefer zamanında kuvvetleriyle birlikte Beylerbeyi’nin emrine girmek mecburiyetindedirler. Askeri kuvvetleri aşiretlerinin büyüklüğüyle doğru orantılı idi. Kısaca bu sancakların diğerlerinden ayrıldığı en mühim hususlar tahrir ve timar kuralının olmaması Sancak-

beyi'nin yetkilerinin daha geniş bulunmasıdır.

Sözün özü, Osmanlı devletinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uyguladığı değişik özel sistemler, bölgedeki feodal yapıyı korumuş hatta kuvvetlendirmiştir. Ancak feodal düzeni Osmanlı yaratmamış, daha önce var olan düzeni Osmanlı kendi sistemine göre uyarlamaya çalışmıştır. Kaldı ki, o çağlarda hemen hemen dünyanın pek çok yerinde feodal düzen hakimdir. Osmanlı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu ve halkını ayrıcalıklı ve farklı durumuna rağmen imparatorluğun asli parçası, asli unsuru olarak görmüş ve öyle kabul etmiştir. Başta İdrîs-i Bidlîs olmak koşuluyla bölgedeki halk ve beyler Saltanat ve Hilafete itaat ve sadakatla bağlı kalmıştır. Rumeli ve Batı Anadolu'daki feodal Ayanlar kadar sorun çıkarmamışlardır.⁹

İsyanlarla Bağımsızlıkların Geri Alınmasına Karşı Gösterilen Tepki.

Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı devletinin merkezileştirme politikası, öteden beri kendi bölgelerinde bir nevi özerk olan aşiret reisleri başta olma üzere genel olarak Kürtler tarafından tepkiyle karşılandı. Aşiret reislerinin merkezileşmeyle asker ve belli oranlarda vergi vermek kaydıyla kendi bölgelerinde başına buyruk olma dönemi artık kapanıyordu. O dönem boy veren Kürt isyan ve direnişlerinin başını çeken beyleri harekete geçiren nedenlerin başında sözünü ettiğimiz merkezileşme politikası olsa da, isyan ve direnişlerin kazandıkları karakter daha çok ulusaldı.

Osmanlılar açısından esas neden Osmanlı devletinin ne pahasına olursa olsun zorla egemenliği altında tuttuğu halkların ulusal kurtuluş mücadelelerinin önünü almak istemesiydi.

Ondokuzuncu yüzyılın başlarında Osmanlı devletine karşı başgösteren ilk Kürt ayaklanması, Süleymaniye bölgesinde patlak verdi.

9) *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 11-20.

1) Baban Aşireti İsyanı

Süleymaniyeye Bağlı Koysancak'ta 1806'da İbrahim Paşa Baba'nın yeğeni Abdurrahman Paşa Osmanlı Valisini hançerleyerek öldürdü. Onun yerine geçen Kürt asıllı Halit Paşa'yı yenerek bir isyan başlattı. İsyan o dönemde Osmanlı devleti ile ilişkileri iyi olmayan İran tarafından destek görmesine rağmen bölgesel düzeyde kaldı. Banan isyanı Abdurrahman Paşa'nın kardeşi Halit Paşa'nın da desteklediği Osmanlı askeri güçleri tarafından bastırıldı. Bunu takiben 1812'de Abdurrahman Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa, ayaklanarak Bağdat çevresine kadar genişleyen bir alanda etkinlik kurdu.

2) Rewanduz İsyanı

Rewanduzlu Mir Mihemed, 1837 yılında Osmanlı yönetimine karşı ayaklandı. Sivas'tan gönderilen askeri güçler, Bağdat ve Musul paşalarına bağlı askeri güçlerin de desteğiyle, Mir Mihemed önderliğindeki ayaklanmayı bastırdılar.

Rewanduzlu Mir Mihemed isyan süresi içinde çevresinde önemli bir etkinlik kurdu. Kendi adına altın, gümüş ve bakır sikeler bastırdı. Devletlere özgü bazı kurullar oluşturdu. Musul'dan İran sınırına kadar etkinlik kuran Mir Mihemed, Kürtlerin Doğu bölgelerine yöneldi.

Sivas valisi Reşit Paşa isyanın bastırılmasında görevlendirildi. 1836 yılında Osmanlı ve İran kuvvetleri Rewanduz'a karşı bir hareket düzenlediler. İlk hareketleri püskürtüldü. Mir Mihemed'in askerleri ancak Ağustos 1836'da yenilgiye uğratılabildi. Bu dönemde yaklaşık 10 bin Kürt öldürüldü.

3) Bedirhan Bey İsyanı

Sivas valisi Hafız Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun 1839'da Nuseybin'de Mısır güçlerince yenilgiye uğratılmasından sonra Cizre emiri Mir Bedirhan Hakkari, Muks ve Erdelan

beylikleriyle anlaştı. Cizre’de iki silah imalat atelyesi kurdu. Eğitim için Kürt gençlerini Avrupa’ya gönderdi. Ordusuna Ermeniler de katıldı. Bölgesinde güvenliği sağladı. Mir Bedirhan Bey 1842 kendi adına sikke bastırdı. Cizre başkent ilan edildi, diğer beylikler bağlılık yemini ettiler.

1847’de Osman Paşa komutasındaki Osmanlı askerleri saldırıya geçtiler. Kürt kuvvetleri direndiler. Kardeşi Yezdanşêr’in ihaneti Bedirhan Bey’in önderliğindeki ayaklanmayı zayıflattı. Ayaklanan Kürtler Erup kalesine sığındılar. Burada 5 bin askeri ile 3 gün önemli bir direniş gösteren Bedirhan Bey’e bağlı kuvvetler, kuşatılanların güvenliklerini sağlanması sözü alındıktan sonra 20 Temmuz 1847’de teslim oldular. Bedirhan Bey Girit’e sürgün edildi.

Bedirhan Bey önderliğindeki ayaklanmanın bastırılmasında Osmanlı yönetimi ile işbirliği yapan Yezdanşêr, daha sonra yöredeki Asuri, Arap ve Rumların desteğini alarak ayaklandı. Önceleri Bitlis ile Musul, sonraları da Van ile Bağdat arasındaki bölge Kürtlerin eline geçti. Yezdanşêr yakalandı ve İstanbul’a götürüldü. Daha sonra bu hareket de yenilgiye uğratıldı.

Kürtlerin 1830-1850 yılları arasında sürekli direniş içinde oldukları, yenilen veya af dileyenlerin çok geçmeden tekrar ayaklandıkları, Osmanlı askerlerinin Kürt ülkesinde büyük katliamlar gerçekleştirdikleri devletin aşiretler arası ve aşiretçi çelişkilerden de yararlandığı bir gerçektir.¹⁰

4) Haco Olayı ve Günümüze Değın Uzanan Bölgedeki Sonucu

Konumuzun birinci bölümünde değinildiğı gibi Kürt kökeni Ari boylar başlangıçta bağımsız boy beylikleri şeklinde yönetili-

10) Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna, s. 28-34.

yorlardı. Bu boy beyliklerinden zamanla devlet konfederasyonları kuruluyordu. Günümüz Midyat, Nuseybin, Gercüş ve İdil ilçelerini içeren bölgede Kürt aşiretlerinden oluşan konfederasyonlar kurulmuştur. Bu konfederasyonlarda bazı aşiretler bütünü ile yer alırken bazı aşiretlerin bir kısmı bir konfederasyonda, diğer bir kısmıda diğer konfederasyonda yer almıştır. Yine bu konfederasyonlara merkezi Midyat olmak üzere komşu ilçelerin daha küçük çaptaki boy birlikleri katılmışlardır. Örneğin Midyat ve yöresinde Hevêrkan ve Dekşuri konfederasyonları (bu konfederasyonları Kürtçe karşılığında bent) vardır. Bu konfederasyonlar günümüz de de varlıklarını sürdürmektedirler. Nuseybin bölgesindeki Etmanki ve Mahmutki'ler Midyat'ın Arapça konuşan bölgesindeki İsabegi ve Halilbegi bentleri bu iki konfederasyon arasında yer almışlardır.

Midyat bölgesindeki Hevêrkan konfederasyonu başından beri Cizre'deki Bedirhanbeg beylerine bağlı idiler. Son Bedirhanbeg'in yukarıda da değindiğimiz isyanında da yer alırken Dekşuri konfederasyonu Osmanlı devletinin yanında yer alarak Bedirhanbeg isyanına Devlet saflarında katılarak savaş vermişlerdi.

1847 yılındaki Bedirhanbeg isyanının bastırılması sırasında Hevêrkan aşiretinin başında II. Haco vardı. İsyancı güçlerin dağılması üzerine Haco kendi bölgesinin dağlarına çekilerek direnişini sürdürdü. O sırada Haco'nun eşi daha sonra Suriye bölgesinde göreceğimiz III. Haco'ya hamile idi. Osmanlı birlikleri Dekşuri kuvvetleriyle Haco'yu Raman Dağlarının bir kolu olan Mava dağlarında kuşattı. Haco'nun teslim olmasını sağlamak için bir Kürde getirilen Haco'nun eşinin elbisesi giydirilerek eşinin ellerinde olduğunu göstermek için o kadın giyisili kişiyi önlerinde gösterdiler. Eşinin askerlerin elinde olduğunu gören Haco arkadaşlarının uyarılarına kulak asmayarak gelip teslim oldu. Oracıkta hemen kurşunlanarak öldürülmesi olanağı varken Kürtler arasındaki düşmanlığı daha da derinleştirmek için Haco'yu

Dekşuri aşiretinin lideri durumundaki Cimo'yu başı kesilerek öldürtüyorlar. O sırada Hevêrkan aşiretinin başına geçebilecek Haco'nun oğlu olmadığından Haco'nunda bağlı bulunduğu Osman ailesinden Çelebi Hevêrkan konfederasyonunun başına getirildi. Ancak Çelebi Hevêrkan konfederasyonu içindeki aşiret ve diğer birliklere karşı tutumu değişti. Bu yüzden konfederasyona bağlı aşiretlerden bazıları ona karşı idiler. Bunun için yine Haco ailesinden olan Alikê Batte'nin yanında yer aldılar. Böylece Hevêrkan konfederasyonu kendi arasında bir bölünme gösterdi. Alikê Batte o güne kadar öcü alınmayan Haco'nun katili Cimo'yu pusuya düşürerek öldürdü. Bunun üzerine Hevêrkan ve Dekşuri konfederasyonları arasındaki düşmanlıklar daha da derinleşti. Bu arada Çelebi ve yandaşları Hevêrkan konfederasyonundan ayrılarak Dekşuri konfederasyonuna geçti. Dekşuri ileri gelenleri ile birlikte Osmanlı devletinin yanında yer alarak Hevêrkan aşireti ve onun lideri durumundaki Alikê Batte'ye karşı tavrı aldı. Alikê Batte I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonraki karmaşık günlerde Midyat'ı ele geçirerek bağımsız bir yönetim kurmayı denedi. O döneme kadar, yalnızca Hevêrkan'ın büyük çoğunluğunu değil, komşu aşiretleri de yönlendiriyordu. Bölgedeki Hıristiyanlarda onu korucuyu olarak görüyordu. Hıristiyan savaşçılar güçlenmesine yardımcı oldular. Hıristiyan savaşçıların başında Şemûne Haydo vardı. 1919 yılında bir çarpışmada öldürüldü.

Alikê Batte'nin öldürülmesi üzerine bölgede Alikê Batte'nin çocukları ve Çelebi'nin çocukları arasındaki düşmanlık devam etti. O sırada II. Haco'nun oğlu olan III. Haco Suriye'de yerleşmişti. Yine bu sırada doğuda İshan Nuri ve İbrahim Paşa'lar 1930 yılında bir ayaklanma başlatmışlardı. İshan Nuri Paşa o sırada Suriye'de etkinlik gösteren ve kurucuları arasında Haco Ağa, Diyarbakırlı Cemil Paşalardan Ekrem Cemil Paşa ve Kadri Paşa, Cizre Beylerinden Celadet ve Kamuran Bedirhan ve Suri-

ye'de mülteci durumunda bulunan diğer Kürt aydınlarına çağrı-
da bulunarak direniş katılmaları isteğinde bulundu. Hoybûn
Örgütü güçlerini iki kolda harekete geçirmeyi öne aldı. Birinci
kol Urfa üzerinde gidecek, o bölgedeki Kürt aşiretleri ile ilişkiye
geçerek direniş katılmalarını sağlayacaklardı. İkinci kol ise Nu-
seybin üzerinde Bagok dağı üzerinden Midyat ve diğer bölgele-
re giderek oradaki aşiretlerle bağlantı kuracak ve onların deste-
ğini sağlayacaklardı. Hevêrkan konfederasyonunun lideri olması
nedeniyle Suriye'deki III. Haco bölgedeki tüm aşiret beylerine
birkaç kez mektup göndererek onlardan destek istemişti. Hare-
kata başlayacakları günden bir hafta önce Haco ilişki kurmak istediği
tüm aşiret beylerine birer mektup yazarak dağıtmak için
bir adamına teslim etti. Mektupları dağıtmak üzere giden Mid-
yat'ın Deyvan köyünden Ramo adlı kişi Midyat'ın Aynverd kö-
yüne gelir. Geliş nedeni sorulduğunda Ramo, Haco'dan aşiret
beylerine dağıtılmak üzere mektuplar getirdiğini söyler. O sıra-
da köyde Çelebi'nin oğlu Hüseyin Çelebi'de vardı. Köylüler du-
rumu Hüseyin Çelebi'ye bildirdiklerinde Hüseyin Çelebi mek-
tupları getiren kişiye yakınlık göstererek ona yardımcı olacağını
söyler. Onu yanına alarak Midyat'a gider. Kişiyi mektuplarıyla
Midyat kaymakamına teslim etmeden önce mektupları gözden
geçirir. Mektuplardan Dekşuri konfederasyonuna bağlı aşiret
beylerine yazılmış olan mektupları ayırarak cebine koyar, düş-
manları olan aşiret beylerine ait mektuplarla birlikte adamı kay-
makama teslim eder. Midyat kaymakamı başlatılmak istenen di-
reniş hareketini telefonla Ankara'ya bildirir. Durum üzerine Di-
yarbakır ve diğer illerden gönderilen askeri birlikler hemen ha-
reket geçerek Suriye'den gelecek olan Kürt birliklerini karşıla-
mak üzere Bagok dağında mevzilenirler. Suriye'den gelenler da-
ha dağlık bölgeye girmek üzereyken askeri birliklerin topçu ate-
şiyle karşılaşır. Neye uğradıklarını şaşırarak Kürt birlikleri geri-
sin geri Suriye'ye dönerler. Böylece Hüseyin Çelebi'nin yardımı
ile hareket başlamadan bastırılır. Hüseyin Çelebi'nin rehberli-

ğinde bir askeri birlik Haco'dan yana olan Hevêkan aşiretinin ve bu aşiretin köyleri üzerine yürür. Hüseyin Çelebi'nin gösterdiği köyler yıkılır, kişiler kaçmak zorunda bırakılırlar. Böylece Kürtler arasındaki düşmanlık biraz daha derinleştirilerek günümüze değin sürdürülmüştür.

5) Şeyh Ubeydullah İsyanı

Osmanlı devlet yönetiminin Kürtlere karşı uyguladıkları haksız uygulamalara karşı Şeyh Ubeydullah'ı kendi ulusunun haklarını korumak durumu ile karış karşıya bırakmıştı.

Ubeydullah, bu amaçla, öncelikle İstanbul'a elçi gönderip, eğer hükümet tarafından süratli ve kesin tedbirler alınmaz ve halkın ızdırapları dindirilmezse, kendisi ile birlikte olanlarla İran'a sığınacağını bildirdi.

Bunun üzerine Van müftüsünü görevlendiren hükümet, onun Şeyh ile konuşması emrini verdi. Yapılan görüşmede Şeyh'in isteklerini dinleyen Müftü, isteklerinin yerine getirileceğine dair hükümet adına söz verdi. Arkasından Doğu kuvvetleri kumandanı Semih Paşa'nın da Ubeydullah ile defalarca görüşmeleri oldu. Ancak, bunların hiçbirisi sağlam bir sonuç sağlamadı. Semih Paşa tersine halktan yana değil, zenginlerden ve yöneticilerden yana davranıyordu.

Artık çatışmalar yer yer başlamıştı. Vergi almak için jandarmalarla gelen tahsildarlara halkın itiraz etmesi üzerine çıkan çatışmada, kırk Osmanlı askeri öldürüldü.

Bu arada Ubeydullah'ın elemanları İran'a dağıldılar ve oradaki Kürtleri, Şeyh'in etrafında toplanmaya davet ederek, yoğun bir propaganda başladılar.

1880 yılının yazında Ubeydullah, İran üzerine saldırmak için hazırlıklarını tamamlamıştı. İstanbul'dan gelen Bahri Bey'in yardımı ile aralarında anlaşmazlık bulunan Mamiş, Man-kur, Biran aşiretlerinin anlaşmazlıkları da çözüldü. Şeyh, bu aşi-

retlerin arasından çok sayıda asker toplayarak kuvvetlerine kattı. Onları da İngiliz silahları ile donattı. Ubeydullah'ın kumandanları, yardımcıları İran içine yayılarak, hükümet aleyhine geniş ölçüde propagandaya giriştiler ve istenilen ortamı hazırladılar. Tebriz'deki Rus genel konsolosuna göre, İran'daki Kürtlerin gördükleri zulümler karşısında her an ihtilale hazır durumda bulunmaları, işleri kolaylaştırıyordu. Kürtler, Şeyh'i bir kurtarıcı olarak sabırsızlıkla bekliyorlardı. Kitleler halinde onun kuvvetlerine katılıyorlardı.

Şeyh, yalnız Kürtleri birleştirmekle kalmıyor, bu bölgede yaşayan Ermenileri, Keldanileri, Asurileri ve Nasturileri de kendi safına çekmeye çalışıyordu. Bu amaçla Nasturilerin reisi maruz kaldıkları zulümlerden kurtulmaları için, birlikte savaşmalarının önemini anlattı. Marşamon, kendi kuvvetleriyle Şeyh'e katıldı ve savaştı.

Ağustos'un ilk günlerinde, ikiyüzyirmi aşiret reisinin katıldığı toplantıya başkanlık eden Şeyh Ubeydullah, bağımsız bir Kürdistan'ın gerçekleşmesi için son olanaklarına kadar çarpışacaklarını, kanlarını emen Osmanlı ve İran boyunduruğundan kurtulacaklarını anlatan sözlerini bitirdikten sonra uygulanması düşünülen savaş planı görüşülmeye başlandı.

Abdülkadir ve Mekri aşireti reisi Hamza Ağa'nın yönetimindeki kuvvetler İran'ın Tebriz şehrine saldıracaklardı. Ve Mehmet Sıddık ile Halife Mehmet Said yönetimindeki birlikler de Urmiye, Havi, Salmaz ve Maku Hanlığı'na saldıracaklardı.

1880 Ekim ayında Ubeydullah kuvvetleri, İran kuvvetleri üzerine saldırıya geçtiler. Abdülkadir ve Hamza Ağa idaresindeki kuvvetler zaferle ilerlemeye başladılar. Geçtikleri yerlerdeki Kürtler tarafından yürekten yardımlar görüyorlardı.

Ardahan üzerine saldırdıkları zaman Sıddık'ın kuvvetleri 80 bine ulaşmıştı. Saldırıya dayanamayan İran kuvvetleri sürekli

olarak geri çekiliyorlardı. Kısa bir zaman sonra Mekri kuvvetlerinin bulunduğu bölgenin merkezi olan Savuçbulak da işgal edildi. Bunun ardında Meyandiyap ve Murage işgal edildi. Geniş bir bölgeyi kontrolleri altına alan Kürt kuvvetleri yıpranmamış ve fazla bir kayıp vermemişti. Murage'yi işgal ettikleri zaman artık Tebriz'in çok yakınlarına yaklaşmışlardı.

Kürt savaşçılarının çoğunluğu Tebriz'e saldırmaktan vazgeçip köylerine dönmeye başladılar.

Urmiye şehrini ele geçirmekte başarısız olan Kürt kuvvetlerine Şeyh Ubeydullah yardımcı kuvvetlerle şehri işgal altında tutan birliklerin yardımına geldi. Buradaki Kürtlerin saflarında birkaç bin Nasturi askeri de savaşıyordu.

İran yönetimi Kürtlerin Tebriz ve Urmiye'ye başlattıkları saldırılar karşısında yetersiz kalınca Rus hükümetinden yardım istemesi üzerine Rus hükümeti İstanbul'daki elçisi aracılığıyla Osmanlı devletinden, duruma müdahale etmesini ve savaşın durdurulması için harekete geçmesini istedi.

Rusya'nın baskısı ve ondan daha önemli olan Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlılar açısından da tehlike göstermeye başlaması, Osmanlı hükümetini tedbir almaya ve giderek isyan bölgelerine asker yığmaya sevketti.

Osmanlı kuvvetleri, büyük ölçüde ihtilalcilerin birliklerini arkadan sarmak için toplanmaya başladı. Kasım ay başlarında Van'da 12. Fırka piyade ve topçu birliği hazır duruma getirildi.

Bu sırada kendilerini düzene koyan İran askerleri, Güney Azerbaycan'dan Savuçbulak'a yöneldiler. Arkasından Celali aşiretinin savaşçıları Şeyh Ubeydullah'ı sevmeyen ve tecrübeli bir kumandan olan Makuni Timur Beyle birleşerek, kendi uluslarına ihanet edip, Urmiye üzerine saldırıya geçtiler. Ubeydullah tarafından alınmış olan bu şehri işgal ederek, Şeyh'in askerlerini geri çekilmek zorunda bıraktılar.

Şeyh'ten gelen emir üzerine oğlu Abdülkadir ve Hamza Ağa'da mücadele etmeden Savuçbulak'ı terkedip askerlerini geri çektiler. İmparatorluğa geçen Şeyh Ubeydullah ise, Navçî'deki eski yerine döndü. Böylece Kasım 1880'deki Şeyh Ubeydullah'ın hareketi de istenilen amaca ulaşamadı.¹¹

B) Kürtlerin Yeniden Devlet Düzeyinde Örgütlenmelerinin Önündeki İç Engeller

1

Mervani Kürt Devleti, Harbüht (Harbuxt) Kürt Aşireti'nden Ebu Abdullah Bad Bin Dostık tarafından, M.S. 985 yılında Meyyafarkin'i (Silvan) şehir halkından teslim aldıktan sonra kuruldu. M.S. 991 yılında Bad Bin Dostık'ın Tur Abidin (Tor) bölgesinde, Arap Hemdanoğulları ile giriştiği savaşta atını değiştirme anında düşerek ölmesinden sonra, yeri kız kardeşinin oğlu, Merwan Bin Kek'in büyük oğlu Emir Ebu Ali Hasan, Hamdanoğulları ordusunu yenilgiye uğratarak elde ettiği zaferden sonra geçti. Meyyafarkin'e yerleşen Emir Ebu Ali Bin Merwan, Amed (Diyarbakır) ve çevresindeki tüm kaleleri M.S. 993 yılında Ahlat, Malazgird, Erciş, Bargiri'yi yöreye egemen Rum güçlerinden alarak ülke sınırlarını genişletme çalışmalarına başladı. Emir Ebu Ali, veziri Mem'in oğlu Şêro (Şiro)'yu askerleriyle birlikte yanına alarak Amed'e gitti. Ebu Ali'ye karşı olan Şêro, Amed ileri gelenlerinin başı olan Abudulberr'i Ebu Ali'ye karşı kışkırttı. Diyarbakır halkı ile Ebu Ali'yi öldürme konusunda anlaşılan Abdülberr, büyük bir kalabalıkla Emir'i karşılamaya gitti. Şehrin kale kapısında, şehir halkından Ebu Tahir Yusuf Bin Dimne, elindeki gürzü Ebu Ali'ye vurarak öldürdü. Şêro, ordusu ve Ebu Ali'nin kesik başı ile Meyyafarkin'e döndü. Vezir Mem, Ebu Mansur'u 998 yılında emir ilan etti. Ebu Mansur da Şêro'yu kendisine yaver atadı. Ebu Ali'nin cesedi, Erzen'e (Garzan) götürülerek gömüldü.

11) XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler, s. 83-92.

Emir Ebu Ali Bin Merwan öldürüldükten, ordusu Meyyafar-kin'e döndükten sonra, Diyarbakır, şehir eşrafından, Zahir Çarşısı'nın başı Abdülber'in yönetiminde kaldı. Abdülber, Ebu Ali'yi öldüren Ebu Tahir Bin Dimne'yi emir ilan etti. Asker ve şehir halkını da ona teslim ettikten sonra kendisi, eskiden olduğu gibi liderlik işlerini üstlendi. Şero'ya elçi gönderen Abdülber, Emir Mansur'u adına para basma, hutbe okutma ve 200 dirhem vergi vermeyi kabul edeceğini bildirerek liderliğini kabul ettirdi. Ancak tüm işleri elinde toplayan İbni Dimne, Diyarbakır'daki Zahir Çarşısı esnafını çevresinde toplayarak bir grup oluşturdu. Bundan sonra da Abdülber'i öldürüp şehri tek başına yönetmeyi gündemine aldı. Konuyu arkadaşlarına da açan İbni Dimne, kendisi ile birlikte olacaklarına ilişkin onlardan söz aldı. Şehir halkına bir ziyafet vermesi için Abdülber'den izin isteyen İbni Dimne, halkın ziyafette olduğu sırada, damadı Abdülber'in evine giderek başını kesmek suretiyle onu öldürdü. Halkın bağlılık yeminini aldıktan sonra, İbni Dimne giderek hazinenin kapısını açtı. Hazine bulunduran silah ve paraları evine taşıttı. Dost ve akrabalarına bolca para dağıttı. İbni Dimne, Şero'ya da bir mektup yazarak ona bağlılığını bildirdi. Onun aracılığı ile Emir Mansur tarafından kendisini Diyarbakır valisi olarak atattı. İbni Dimne, Abdülber'in de kabul ettiği koşullarda, Emir Mansur'a bağlı kalacaktı.

Giderek güçlenen İbni Dimne, bütün krallarla mektuplaştı. Bağdat İslâm halifesine, Mısır hükümdarına, Bizans imparatoruna mektup yazarak emir gibi davrandı. Büyük kişilere armağanlar dağıtarak kendisini kabul ettirmeye çalışırken, gelen armağanları da kabul etti. Gençliğinde yaptığı hamallık sırasında tasarlacağı gibi, Amed surlarını bir boy yükseltti.

Emir Mansur'un Şerko tarafından öldürülmesi, yerine Nasruddevle ünvanı ile geçen Emir Ebu Nasr'a İbni Dimne komutanı Mürtec'i Meyyafarkin'e emirin yanına kutlama mektubu ile

gönderdi. Daha önce saptanan koşullarda, Amed'deki yerini 1025 yılına değin korudu. Bu yılda İbni Dimne damadı ve komutanı Mürtec, Meyyafarkin'e Emir Ebu Nasr ve veziri Ebu Kasım'la İbni Dimne'nin öldürülmesi, kendisinin onun yerine geçmesi konusunda anlaştılar. Mürtec, Amed'e dönüp adamlarından destek aldıktan sonra İbni Dimne'nin yanına gittiler. Uzun bir tartışmadan sonra, bıçaklayarak öldürdüler. Şehir halkını yardıma çağırmaya çalışan hizmetçiyi de öldürdükten sonra hazineyi açtı. Hazineyi boşaltıp Meyyafarkin yolunu tuttu. Sarayı da şehir halkına yağmalattı. Hazineyi teslim alan Ebu Nasr, Amed üstüne yürüdü. Şehire girerek İbni Dimne'nin 28 yıllık sultanının sonunu getirdi.¹²

2

Emir Mansur, hükümdarlığına; Şêro da vezirliğine devam ediyordu. Ancak tüm işler, Şero tarafından yönetiliyordu.

Şêro'nun İbni Felyus adında, emniyet teşkilatının başında bir oğlu vardı. Önemli bir görevde bulunan bu kişi, Emir Mansur'dan nefret ediyordu. Bir ara Emir Mansur'u öldürmek istedi. Fakat öldürme girişiminde başarılı olamadı. Emir Mansur da onu babasına bağışladı. İbni Felyus, bağışlanmasının nedenini biliyordu. Babasına Emir Mansur'u öldürüp yerine geçmesini önerdi ise de Şêro, onun bu önerisine sıcak bakmadı. Fakat İbni Felyus, ısrarla bu önerisini babasına yineliyordu. Sonunda Emir Mansur'u öldürmeyi babasına kabul ettirdi. Şêro, emiri bir kez zehirleyerek öldürmeye kalkıştı ise de başaramadı.

Şêro, her yıl Hetah Kalesi'nde, ilkbaharda bir şenlik düzenlemeyi gelenek haline getirmişti. Bu şenlikle baharı karşılıyordu. Şêro, bu yıl yine emiri Hetah Kalesi'ne şenliklere katılmaya götürdü. Halkın da katıldığı bu şenlikte Şêro, her yıl olduğu gibi, büyük bir yemek şöleni yaptı. Halka bol yemek yedirdi. M.S.

12) Mervanî Kürtleri Tarihi, s.69-79 .

1010 yılına denk gelen bu şenlikte Şêro, Emir Mansur'u öldürmeyi planladı. Şêro, oğlu Felyus'a kale kapısının önüne nöbetçiler dikmesini, kaleye hiç kimseyi sokmamaları için nöbetçilere kesin emirler vermesini istedi. Kendisi de emir ile beraber içki masasına oturdu. Onunla yiyip içmeye başladı. Onu iyice sarhoş ettikten sonra, yatak odasına götürdü. Bu sırada, İbni Felyus, kılıcını çekerek emirin yatak odasına saldırdı. Babasının da yardımı ile emiri öldürüp, yanındaki hizmetçisi Muşrnk'ı alıkoydular. Hiç gecikmeden o gece Meyyafarkin'e gittiler. Şehirin kale nöbetçileri, emirin hizmetçisi Muşrnk'i görmeden kale kapısını açmamayı bir gelenek haline getirmişlerdi. Şêro, kale kapısına gelince, emirin hizmetçisi kapıyı açmaları için seslendi. Ancak kapıdan Şêro, İbni Felyus, hizmetçi Muşrnk ellerinde meşalelerle girdiler. Nöbetçiler, emiri yanlarında görmeyince, onları kale kapısında durdurdular. Şêro'yu atından indirdiler. İbni Felyus, babasını kurtarmak için nöbetçilerin üstüne atıldı. Onu nöbetçilerden aldı. Oradan hükümdarlık sarayına gittiler. Şêro, orada şehirin yönetimine, hazine ve orduya el koydu. Halk da korkusundan Şêro'ya boyun eğmek zorunda kaldı.

O sırada, Emir Mansur'un kardeşi Emir Ebu Nasr, Siirt'te bulunuyordu. Buraya daha önce kardeşi Emir Mansur tarafından sürgün edilmişti. Şêro, Ebu Nasr'ı yakalatmak üzere Siirt'e bir birlik gönderdi. Şêro'nun üstüne asker gönderdiğinden haberdar olan Ebu Nasr, Erzen'e, Hoca Ebul Kasım'ın yanına gitti. Emir Ebul Nasr, aile ileri gelenlerinin Ebul Kasım'ın karşısında yemin ettirilerek emirliğe getirildi. Halkın da bağlılık sözü alınarak halk yemin ettirildi. Oradan Meyyafarkin'e hareket ettiler. Şêro ve askerleri, şehrin dışına çıkıp onlarla savaşa tutuştular. Emir Nasr'ın birliği Şêro'ya karşı tutunamayarak Erzen'e geri çekildi. Erzen'de daha büyük bir birlik topladılar. Halktan oluşan bu birlikle yeniden Meyyafarkin üstüne yürüdüler. Şêro, gelenlerin sayıca üstünlüğü karşısında korkuya kapıldı. Oğlu İbni

Felyus'un önerisi üzerine Bizans İmparatoruna bir mektup yazarak ondan korunmasını istedi. Başarıya ulaşması halinde ülkesini İmparatorun egemenliği altına alacaktı. Şêro, oğlunun bu önerisine uyarak Bizans hükümdarına mektup yazarak zengin armağanlarla gönderdi. Şêro'nun hükümdara mektup yazdığını duyan halk, ona çok kızdı.

Şêro, elinde bulunan paraları, mücevherat ve malzemeleri sandıklara doldurarak dostu İbni Dimne'ye göndererek ondan yardım istedi. Meyyafarkin'e gönderilen İbni Dimne'nin damadı ve kumandanı tarafından sandıklar Amed'e getirildi. İbni Dimne, Şêro'yu sonuna kadar destekleyeceğine söz verdi.

Bizans hükümdarının gelerek onları bir soykırımdan geçireceğinden korkan halk, o korku ile cuma namazında oldukları bir cuma günü İbni Felyus'un bir grupta camiye gelmesi, halkın bir baskın yapıldığı korkusuna kapılmasına neden oldu. Halk, bu korku ile camide ayaklandı. İbni Felyus, şehir halkı karşısında tutunamayarak geri çekildi. Gidip kaleye sığındı.

Gürcü kralının zulmünden kaçarak Meyyafarkin'e gelen, İbni Ebi Leys adında bir Gürcü soylusu vardı. Bu soylu, beraberindeki toplulukla önce Emir Mansur'un, emir öldürüldükten sonra Şêro'nun emrine girmişti. İbni Felyus, kaçarak kaleye gelip sığınması üzerine halk gelerek kalenin kapısında toplandı. Şêro'dan İbni Felyus'u kendilerine teslim edilmesini istediler. Ancak Şêro, İbni Felyus'un teslim edilmesi yerine Gürcüler'den halka ok yağdırmalarını istedi. Gürcüler'in attıkları oklarla halktan birkaç kişi öldü. Halk, Şêro'dan İbni Felyus'u istemeye devam etti. Şêro, bu kere silahlı askerlerini halka saldırttı. Şêro'nun gönderdiği askerlerle halk arasında büyük bir kavga başladı. Askerler, halk karşısında tutunamayarak geri çekildiler. İbni Felyus, bu sırada halk tarafından vurularak öldürüldü. Şehrin ileri gelenlerinin araya girmesi ile halk, bu kere Şêro'yu istedi. Şehrin yaşlı ve soylularının araya girmesi ile Emir Nasr, Şê-

ro'yu bağısladı. Ama daha sonra onu kardeşinin öldürüldüğü kaleye götürüp, kardeşinin vurulduğu yerde öldürttü. Böylece Emir Ebu Nasr, hükümdarlığını sağlamlaştırdı. Amed'in tüm çevresini yeniden emirliğinin egemenliği altına aldı.¹³

3

Eyyubi Devleti'nin kurucusu Salahaddin Eyyubi'nin dedesi Şadi Bin Merwan, Azarbaycan'da egemen, büyük Kürt aşiretlerinden Rawadi Aşireti'nden, Şeddadi Kürt Devleti'nin yönetim merkezi Diwin'den idi. Şadi, Selçuklular'ın Azerbaycan'daki egemenlikleri sırasında, uğradığı büyük haksızlıklar karşısında, aile bireyleri ile birlikte Diwin'den göç ederek Irak'taki Tekrit Kalesi'ne göç etti.

Şadi Bin Merwan'ın Diwin'de dünyaya gelen Necmeddin Eyyub ve Esadauddin Şêrgoh adında iki oğlu vardı. Necmeddin Eyyub'un oğlu olan Selahaddin, Tekrit'te dünyaya geldi. Ancak Şadi ailesi, Tekrit'ten daha sonra göç ederek Musul'a gelmek zorunda kaldı. Musul'da Nureddin Zangi'nin koruması altına giren Şadi ailesi, Musul Atabegi Nureddin Zangi'nin takdirini kısa zamanda aldı. Nureddin Zangi, egemenliğine henüz aldığı Balbek'e yönetici olarak Necmeddin Eyyub'u, Humus ordusunun başına da Esaduddin Şêrgoh'u atadı. Selahaddin de kısa bir süre sonra bir görev ile amcası Şêrgoh'un bulunduğu Humus şehrine gitti.

Haçlı güçlerinin giderek Mısır üstündeki baskılarını artırma-ları üzerine, Mısır Fatımi Halifesi El Adid, Musul Atabegi Selahaddin Zangi'den yardım istedi. Halifenin yardım isteği üzerine Nureddin Zangi, Humus ordusu kumandanı Esaduddin Şêrgoh ve Selahaddin'i birkaç kez gönderdi. Mısır ordusunun başına getirilen Esaduddin, kısa bir süre sonra, halifenin de onayını alarak, halifenin veziri Şavir'i öldürerek yerine Mısır halifesinin veziri oldu. Esaduddin Şêrgoh'un ölümü üzerine de vezirlik görevine Selahaddin getirildi. Selahaddin, halife El Adid'in ölümü üzerine de Mısır Sultanlığı'na, daha sonra da Şam Sultanlığı'na

13) *Şerefname, Kürt Tarihi*, s.187-242 .

seçildi. Selahaddin, öldüğünde geride çok geniş sınırlar içinde büyük bir ülke, bir kız, onyedî erkek çocuk bırakarak öldü. Çocukları, onu Şeyhulislâm'dan aldıkları ödünç para ile gömdüler...

M.S. 1193 yılında Mısır hükümdarı Sultan Selahaddin'in oğlu Melik Aziz, büyük kardeşi Melik Afdal'dan, daha önce kendisine verilen Şam'ı almak için geldi. Ancak amcaları Melik Adil'in araya girmesi ile Şam, yine Melik Afdal'da kaldı. Melik Aziz'e Kudüs, Selahaddin'in diğer oğlu Halep Emiri Melik Tahir'e Gabala ve Lazikiye, Mısır'ın bazı köyleri de Melik Adil'e verilmesi kararlaştırıldı.

M.S. 1194 yılı içinde Mısır Hükümdarı Melik Aziz, tekrar Şam'ı ağabeyi Melik Afdal'dan almak üzere hazırlandı. Bunu duyan Melik Afdal, Cafer Kalesi'nde bulunan Melik Adil ve kardeşi Melik Tahir'e giderek araya girmeleri için yardım istedi. Onları da yanına alarak Şam'a döndü. Bu arada Melik Aziz de gelerek Şam bitişiğinde karargahını kurdu. Ancak bu sırada Melik Aziz'in ordusunda bulunan Selahaddin'in köleleri Melik Adil ve Melik Afdal'a haber göndererek savaş halinde kendilerine yardım edeceklerini bildirdiler. Bu haberi duyan Melik Aziz, ordusunu Şam üzerinden çekti. Mısır'a geri döndü. Adil ve Afdal, Melik Aziz'i takip ederek peşinden Mısır üzerine yürüdüler. Bülbays'e karşı karargah kurdular. Mısır'ı istila etmelerine yeterli olmalarına karşın, Adil, araya girerek iki kardeş arasında barış yaptı. Adil, daha önce Melik Aziz'e verilmiş olan Kudüs'ü alarak Şam'a geri döndü. Melik Adil de Mısır'ı istila ederek yönetimini Melik Aziz'den aldı.

M.S. 1195 yılında Melik Aziz ve Melik Adil, Şam'a giderek karargahlarını şehrin dışında kurdular. Şam'ı Melik Afdal'dan almak istediler. Afdal, şehri savunmak için önlemler aldı ise de Emeseli biri içerden gizlice Melik Adil'e kapıları açtı. Adil, şehre girerek karargahını kurdu. Ardından Melik Aziz de şehre girdi. İkisi birleşerek Şam'ı Melik Afdal'dan aldılar. Ona Serhad Kalesi'ni verdiler. Halep Emiri Melik Tahir, Serhad Kalesi-

'ne giderek yerleşen kardeşi Melik Afdal'a bir mektup yazarak Melik Adil'e güvenmemesi konusunda uyardı. Melik Tahir, mektubunda, *"Adil'e güvenme. Ondan bize yarar gelmez. Gerçi o ikimizin de amcasıdır ama, ben onun damadı olduğumdan senden çok ben onu tanırım. Ondan bize bir iyilik olacaksa, damadı olduğum için bu iyiliğin bana yapılması gerekir"* dedi. Afdal, kardeşine verdiği cevapta, *"Düşüncen, doğru değildir. Bu adam, babamızın yerinedir. Ondan bize nasıl fenalık gelebilir?"*

M.S. 1198 yılında, Melik Aziz, Kahire'de öldü. Mısır hükümdarlığının kime verilmesi gerektiği konusunda, Mısır ileri gelenleri arasında ikilik meydana çıktı. Bir kısım soylu, hükümdarlığın Aziz'in oğlu Mansur'a verilmesini isterken, bir kısmı Melik Afdal'a, bir kısmı da Melik Adil'den yana idiler. Ancak Melik Aziz'in oğlu Melik Mansur'dan yana olanlar, daha ağır basarak gidip onu Serhad Kalesi'nden getirerek Mısır hükümdarlığına getirdiler. Afdal'dan yana olanlar, gidip Kudüs'ü aldılar. Afdal, Mısır'dan Şam'a döndü. Melik Adil, Şam'ı almak istedi ise de başarılı olamadı.

M.S. 1198 yılında, Melik Adil, askerleri ile Mısır'ın üstüne yürüdü. Melik Afdal da ordusunu alarak amcası Melik Adil'in üstüne yürüdü. Çıkan savaşta Afdal yenilerek Kahire'ye gitti. Adil, Kahire üstüne yürüdü ise de soyluların araya girmesi ile Afdal ile arasında barış yapıldı. Afdal, Mısır'a karşı Şam'ı Adil'e vermek istedi ise de Adil buna razı olmadı. Mısır yerine Afdal'a Mairperkat, Hani ve Cebel Cur verildi.

M.S. 1200 yılında, Melik Adil, Mısır'da Melik Aziz'in oğlu Melik Mansur adının hutbelerde okunmasını önledi. Bunu yanlış bulan soylular, durumu Serhad'da bulunan Melik Afdal'a bildirdiler. Melik Adil'in haberi duyması üzerine, Melik Afdal'ı Serhad Kalesi'ne kapatmak istemesi üzerine, Afdal, telaşla hareket ederek Halep Hükümdarı Melik Tahir'in yanına gitti. Afdal ile Tahir, hareket ederek Melik Adil'e ait olan Mebuğ'u aldılar.

Sonra Hama, Balabek üzerinden Şam'a hareket ettiler. Şam'ı da alan iki kardeş, burasının Melik Afdal'a geri verilmesi konusunda anlaşmazlığa düştüler. İki kardeş, bu kere Şam'ı ele geçirmek için savaştılar. Ancak yenilemeyen iki kardeş, aralarını bulmasını için amcaları Melik adil'den yardım istediler. Aralarına giren Melik Adil, Tahir'e Haleb ile birlikte Mabuğ, Apamia, Kafr Tab ve Muarra'nın bir kısmını verdi. Melik Afdal'a Samusata, Seruğ, Ras Ayn ve Cumlin'i verdi. Melik Adil de Şam'ı kendisine aldı. Böylece Mısır ve Şam sultanlığı Adil'in oldu. M.S. 1202 yılında, Melik Adil, yeğeni Melik Afdal'dan Serug ve Ras Jumlin şehirlerini geri aldı. Melik Tahir de Afdal'dan Necmu Kalesi'ni aldığından, Melik Afdal'a sadece Samusata kaldı. Amcası ve kardeşinden gördüğü bu fenalık karşısında Melik Afdal, Konya Selçuklu Sultanı Kılıç Aslan'ın oğlu Sultan Rüknüddin'e elçi göndererek ondan tabiyet istedi. İsteği kabul edilen Sultan Selahaddin'in oğlu, Samusata emiri Emir Afdal, bu tarihten itibaren Rum Diyarı emirlerinden biri oldu.¹⁴

4

Konya Selçuklu sultanı, Sultan İzzuddin Keykavus, Halep şehrini ele geçirmeyi gündemine aldı. O sırada Halep Emirliği'nde bir süt çocuğu vardı. Bu nedenle şehrin alınması çok basit idi. Keykavus'un çevresindeki ileri gelenler, ona şu tavsiyede bulundular: *"Samusata Emiri Selahaddin'in oğlu Melik Afdal'ı yanımıza alır ve onun kardeşlerinden gördüğü ilgisizliğe üzüldüğümüzü söyler, Selahaddin'in büyük oğlu olması nedeniyle babasından kalma sultanlığın kendisine verilmesini sağlamak istediğimizi söylersek, bu iş olur."* Sultan İzzuddin, Melik Afdal'ı Samusata'dan getirtir. Ona altın ve çeşitli armağanlar, atlar ve silahlar verir. Onu kendisi ile birlikte Suriye'ye gitmek üzere hazırlatır. Halep ile Melik Afdal'a ait olan herşeyin kendisine de

14)Kürt Sultan Salahaddin ve Eyyubi Hanedanı, s. 11-54.

ait olduğu, Beth Nahrin'de Melik Eşref'e ait araziden her ne alınırsa Sultan İzzuddin Keykavus'a ait sayılması gereği üzerine anlaştılar.

Sultan İzzuddin ve Melik Afdal, asker toplayarak önce Anteb'in üstüne yürüdüler. Şehir alınarak Melik Afdal'a teslim edildi. Oradan Tel Beşir'e gidilerek orası da aynı şekilde alındı. Sultan İzzuddin, burasını Melik Afdal'a vermedi. Melik Afdal ve şehri teslim edenler, buna çok şaşırdılar. Şehrin Melik Afdal'a verileceği üzerine şehir teslim edilmişti. Melik Afdal, bu andan başlayarak Sultan İzzuddin'e yardım etmemeği kararlaştırdı. Bunun için de sultanı Haleb'e karşı hareket etmekten alı koydu. Ona, "Önce, Mabuğ ve diğer yerleri alalım. Buralar alındıktan sonra, Halep'in alınması kolay olur." dedi. Mabuğ'a hareket edince, Şihabuddin, Melik Eşref'e haber göndererek kızkardeşinin oğlu küçük çocuğa yardım etmek üzere gelmesini rica etti. Böylece Haleb kurtarılmış olacaktı. Haberi alan Melik Eşref, yapılanlara çok kızdı. Ordusu ile Konya Selçuklu ordusunun üstüne yürüdü. Selçuklu ordusu, Melik Eşref karşısında tutunamadı. Yenilgiye uğrayarak geri çekildi. Sultan İzzuddin, savaşa devam etmeyi uygun görmedi. Melik Eşref, oradan Selçuklular tarafından alınan Antep üstüne yürüdü. Şehri tekrar egemenliği altına aldı. Tel Beşir'e karşı da harekete geçti. Burasını da geri alarak Halep emirine verdi. Tel Beşir'i Emir Eşref'e teslim edenler memleketlerine geri dönünce, Konya sultanı Sultan İzzuddin Keykavus, onları bir evin içine kapatarak, şehri geri teslim etmenin cezası olarak onları diri diri yaktırdı.¹⁵

5

Sultan Selahaddin'in oğullarından Melik Adil'in oğlu, Mısır-Şam Sultanı Sultan Kamil, Diyarbakır, Cizre, Hasankeyf, Ahlat emirliğini aynı hanedandan Melik Mesut'tan alarak oğlu

15) *Kürt Sultan Salahaddin ve Eyyubi Hanedanı*, s. 54-85.

Necmeddin Eyyub'e verdi. Necmeddin Eyyub da M.S. 1233'te Hasanakeyf'e giderek yerleşti. Kendisine bağlı yerleri, bu merkezden yönetmeye başladı.

Necmeddin Eyyub'a bağlı yerler, Harzemli askerler tarafından işgal edilince, Emir Necmeddin, Hasankeyf'ten ayrılarak şingal'a (Sincar) gitti. Harzemiler de Cizre Krs'n ele geçirerek bölgeyi kontrolleri altına aldılar. Bu sırada, Konya Selçukluları da Diyarbakır üstüne yürüdüler. Sincar'da Melik Necmeddin, Harzemliler'e; Diyarbakır'da oğlu Turan şah Selçuklular'a karşı direnişe geçtiler. Necmeddin Eyyub'un diğer oğlu Fetheddin Ömer, Harzemliler'e karşı tutunamayarak Cizre'den, Fırat kıyısındaki Caber Kalesi'ne kaçtı. Orada kendisini güvencede görmeyen Fetheddin Ömer, Mencib Kalesi'ndeki halası Safiye Hatun'a giderek sığınma isteğinde bulundu. Halası onu Harzemiler'e karşı koruyamayacağını ileri sürerek onu kabul etmemesi zerine, Harran'a, ordan da babasının isteği üzerine memleketine dönerek Cizre Krs ve Sincar karşılığında Harzemiler'le analaşarak dost oldular. Harzemiler'in de yardımı ile Musul askerlerini yenilgiye uğratan Necmeddin Eyyub, Diyarbakır ve yöresini Selçuklular'dan geri alarak tekrar Hasankeyf'e yerleşti. Mısır Sultanlığı'na getirilen Necmeddin Eyyub'un yerine oğlu Turan şah, Hasankeyf Emirliği'ne getirildi.

Akkoyunlu Türkmenleri'nin Hasankeyf ve yöresini egemenliklerine alması zerine, Halil adında bir başka melik, kaçarak Suriye'nin Hama şehrine giderek saklandı. Akkoyunlular'ın bölgedeki egemenliklerinin zayıflaması zerine, Eyyubiler'e vezirlik yapmış olan şrvan (şirvan) emiri Emir şah Muhammed'in yardımı ile ülkesine dönen Emir Halil, Akkoyunlular'ı ülkesinden çıkardı. lkesinde yeniden birlik ve düzenini kurdu.

Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yakup'un baskılarına dayanamayan şah İsmail, bir süre ülkesinden ayrılmak için Mekk'e'nin yolunu tutmuştur. Hac ziyaretini yapacağı yolculukta Di-

yarbakır üzerinden Hasankeyf'e uğrayan Şah İsmail, ablasını büyük bir düğünle, misafiri olduğu Hasankeyf emiri Emir Halil'le evlendirmiştir.

Akkoyunlu Devleti'nin Şah İsmail tarafından ortadan kaldırılması, Anadolu'nun doğu bölgelerindeki başarıları, Şah İsmail'i bölgede üstün bir konuma getirmişti. Kürt boy beylerinin, emirlerinin bir diğerinin emir ve komutası altına girmede gösterdikleri ısrarlı politikaları, onları her dönemde üstün güçlere doğru itmiştir. Bu kere de böyle yaparak aralarında Hasankeyf emiri Emir Halil; Cizre, Siirt, Bitlis ve Cizre Emiri Emir Şah Ali Bey'in de bulunduğu 12 Kürt emiri, bağlılıklarını bildirmek üzere Tebriz'in yolunu tuttular. İlk gün Şah İsmail tarafından iyi karşılanan Kürt beyleri, Diyarbakır'ın Safevili valisi Muhammed Han Ustacalu'nun Şah'a yazdığı ve Kürt emirlerinin Safevi birliklerine kötü davrandıkları, onları horladıklarına dair şikayet mektubundan sonra, Şah İsmail'in gazabına uğradılar. Tutuklanan 12 Kürt beyinden Hasankeyf emiri Emir Halil ve Bitlis emiri Emir Şeref dışındakiler, kısa bir süre sonra serbest bırakıldılar. Melik Halil, daha sonra eş ve çocuklarını Tebriz'e getirterek orada üç yıl gözaltında tutuldu.

Bir fırsatını bulan Melik Halil, yanında Başbüyük Bey'le korumalarını öldürdükten sonra kaçtılar. Diyarbakır yönüne hızla yol alan Melik Halil ve Başbüyük Bey, Van taraflarına ulaşınca Mahmudiyan aşiretinden bazı kişilerin saldırısına uğradılar. Yakalanmak isteği üzerine Melik Halil onlarla çatışmaya girdi. Zorlukla kurtulan Melik Halil Bitlis vadisini izleyerek Hasankeyf'e vardı. Mahmudiyanlar'la yapılan çatışmada yanındaki Başbüyük Bey öldürüldü.

Emir Halil, Tebriz'de bulunduğu üç yıl içinde Şêrvan, Zirkan ve Hasankeyf'e bağlı diğer aşiretler, birleşip Melik Halil'in oğlu Melik Süleyman'ı hükümdar olarak atamışlardı. Bu aşiretlerden Reşan Aşireti, hükümdarlığa Melik Halil'in amcasının

oğullarından birini getirdi. Ayrıca Bohtan Aşireti de Siirt üstüne giderek burasını Safeviler'den kurtarmak istedi. Bütün bunlar olurken, Melik Halil, ansızın tutuklu olduğu Tebriz'den çıkageldi. Melik'in gelişi, herkesi hayret içinde bıraktı. Melik Halil'in çocukları bağlılıklarını bildirerek, bağışlanmalarını dilediler. Bohtan Aşireti de Melik Halil'in dönüşü üzerine Siirt kuşatmasını kaldırarak memleketlerine döndü.

Melik, dönüşünden kısa bir süre sonra, Siirt üstüne yürüyerek burasını ele geçiren Safeviler'den geri aldı. Safeviler, Melik Halil'in ardından ele geçirdikleri Hasankeyf Kalesi muhafızlığına Kürt aşiretlerinden Becnewi Aşireti'nden bir birliği vermişlerdi. Bu yolla kale, Safeviler'i destekleyen Melik Halil karşıtı Becnewi Aşireti'nin eline geçmişti. Melik Halil dönünce de kaleyi teslim etmemekte direndiler. Bunun yanında, kendilerine destek sağlamak için Bohtan Aşireti'ne ve Tor'daki yandaşlarına haber gönderdiler. Bu yerlerden gönderilen yiyecek ve cephaneyi kaleye doldurdular.

Melik Halil, Hasankeyf Kalesi'ni vermek istemeyen Becnewiler'e karşı kendisine bağlı aşiretlerden bir birlik oluşturarak onlara saldırdı. Kaleyi ellerinde tutanlar, kısa bir direnişten sonra bağlılıklarını bildirerek kaleyi teslim ettiler.

Melik Halil'in ölümü üzerine aşiret ileri gelenleri, toplanarak yerine küçük oğlu Melik Hüseyin'i hükümdarlığa getirdiler. İlk iş olarak Melik Hüseyin, kardeşleri Melik Ali ve Melik Muhammed'i tutuklattı. Diğer kardeşi Melik Süleyman o sıra da bulunduğu Erzen'den (Garzan) kaçarak Amed Beylerbeyi Husrev Paşa'ya sığındı. Melik Süleyman'ın kendisinden yardım istemesi üzerine, Husrev Paşa, Melik Hüseyin'e haber göndererek tutuklattığı iki kardeşi ile birlikte Amed'e gelmesini istedi. Amed'de toplanan Osmanlı Divanı Melik Hüseyin'in ölümüne karar vererek onu öldürttükten sonra, emirliği Melik Süleyman'a verdi.

Melik Süleyman, Amed Beylerbeyi Husrev Paşa'nın desteği, Osmanlı sultanı Sultan Süleyman Han'ın onayı ile Hasankeyf Hükümdarlığına getirildi. Ancak Melik Süleyman, Hasankeyf'e dönüşünde iki kardeşi onun hükümdarlığına karşı çıktılar. Kardeşlerden Melik Ali, Melik Süleyman'a karşı tutunamamış olarak yenildi. Yenilgiden sonra kaçarak Bidlis emiri Emir Şeref Han'a sığındı. Diğer yandan Hasankeyf'e bağlı aşiret ileri gelenleri, Melik Hüseyin'in öldürülmesine tepki gösterdiler. Karşıtlarının çoğalmasından dolayı öldürülmeden korkan Melik Süleyman, Amed'e giderek kalenin anahtarlarını Husrev Paşa'ya teslim etti. Hükümdarlık haklarından da vazgeçen Melik Süleyman'a isteği ve Sultan Süleyman Han'ın da onayı ile kendisine Ruha'da (Urfa) yöneticilik görevi verildi. Melik Süleyman, bu görevde iken de öldü.¹⁶

6

Cizre hükümdarları hanedanının kökeni, tarihçilerin belirlemelerine göre, Süleyman Bin Halid'e dayanmaktadır. Bu hanedan, tüm Kürtler gibi, başlangıçta Yezidi mezhebini benimsemişlerdi. Daha sonra İslâm'ı benimseyen hanedan, aynı zamanda Bohtan Aşireti'nin de liderleri durumunda idiler. Savaşçı yapıları ile Bohtan Aşireti diğer aşiretlerden ayrılmıştı. Cizre hükümdarlarının yönetim merkezi, Cizre şehri idi. Cizre yönetimine bağlı 14 kale ve bey vardı.

Şah Ali Bey, kardeşi Emir Şeref'in ölümünden sonra Cizre hükümdarlığına Bohtan Aşireti ileri gelenleri tarafından getirildi. Şah Ali Bey, Şah İsmail'e bağlılıklarını bildirmek üzere giden 12 Kürt aşiret liderlerinden biri idi. Şah Ali Bey de diğer Kürt beyleri gibi el ve ayakları pranga ve demirlere vurularak zindana atılmıştı. Bir süre sonra Şah Ali Bey, bir yolunu bularak kaçtı.

Cizre, Şah Ali Bey'in tutuklu olduğu zaman içinde, Diyarbakır Safevi Valisi Han Muhammed Ustacalu tarafından kardeşi

16) *Kürt Sultan Salahaddin ve Eyyubi Hanedanı*, s. 99-108 .

Ulaş Bey'e verilmişti. Şah Ali Bey'in dönmesi üzerine ikisi arasında çatışmalar başladı. Çatışmalara karşı tutunamayan Ulaş Bey, Cizre'yi terk ederek kaçtı. Cizre, bağlı kale ve yörelerle tekrar Şah Ali Bey'in yönetimine girdi.

Şah Ali Bey'in ölümü üzerine yerine oğlu Bedir Bey hükümdarlık tahtına geçti. Bedir Bey, 70 yıl süre ile ülkesini yönetti. Bedir Bey, iki olayla bağlı bulunduğu Osmanlı yönetimine ve onun sultanı Sultan Süleyman Han'a ters düştü.

Kürt beylerinin de katılımı ile biten İran Savaşı sonrasında, Kürt beyleri, ülkelerine geri dönmek üzere izin isteme nedeniyle bir padişahlık teşrifatı düzenlendi. Padişahın huzuruna çıkılacağı protokolda, İmadiye Hükümdarı Hüseyin Bey, Bedir Bey'den önce alındı. Bedir Bey, bunu kabul etmeyerek padişahın huzuruna çıkmadan Divanı Humayun'dan çıktı. Çıkışında sultan ve onun vezirinden izin isteme ihtiyacını görmedi.

Hakkari Hükümdarı Zeynel Bey, Vezir Rüstem Paşa'nın desteğini almak üzere gittiği İstanbul'dan dönüşünde yolu Bohtan Aşireti'nden birkaç kişi tarafından kesildi. Cizre sınırında saldırıya uğrayan Zeynel Bey'in yanındakiler öldürülmelerinin yanında kendisini de yaraladılar. Olay Rüstem Paşa tarafından duyulunca, son derece üzüldü. Rüstem Paşa, ikinci kez sadrazamlığa gelince, Bedir Bey'in kardeşi Mir Nasır Bey'i Cizre hükümdarlığını almak için harekete geçirdi. Mir Nasır Bey, Sadrazam Rüstem Paşa'nın desteği üzerine Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkarak hükümdarlık dileğini kendisine bildirdi. Rüstem Paşa da padişah huzurunda onu destekleyince, sultandan hükümdarlığın kendisine verilmesi konusunda emirname çıktı.

Nasır Bey, yönetim merkezi Cizre'ye geldiğinde, Bedir Bey, yönetimi kardeşine bırakarak Şingal'a (Sincar) gitti. Bundan iki yıl sonra, Bedir Bey, Sultan Süleyman Han'ın huzuruna çıkarak Tor ve Heysem bölgelerini Cizre'den ayırmayı başardı. Bu yörede ömrünün sonuna kadar yönetici olarak kaldı. Kardeşi Nasır

Bey ölünce, Bedir Bey, bu iki bölgeyi yönetiminde tutarak tekrar Cizre'ye kattı.¹⁷

7

Eldeki bilgilere göre, Bidlis hükümdarları hanedanı, Kısra kralları listesinde beşinci sırada yer alan Camasb'ın üç oğlundan Bevat Bey'e ulaşır.

Bidlis halkı, kendisine saygı duyduğu Diyaeddin, Rozkan Aşireti tarafından önce Hazzo hükümdarlığına seçildi. Daha sonra, aşiret tarafından Bidlis hükümdarlığına seçilen kardeşi İzzeddin'den alarak Bidlis hükümdarlığına gelmiştir. Hazzo ve Sason'da İzzeddin'e kaldı.

Safevi hükümdarı Şah İsmail'e bağlılıklarını bildirmek üzere Tebriz'e giden 12 Kürt hükümdarı arasında, Bidlis emiri Emir Şeref de vardı. Emir Şeref tutuklandıktan sonra Şah, komutanı Çapan Sultan Ustacalu'ya Bidlis Beyliği'ni istila emrini verdi. Bidlis Kalesi'ni kuşatmaya alan komutan, Emir Şeref'in yerine Bidlis emirliğine geçen Emir İbrahim'le iki yıl süren çarpışma sonunda kuşatmadan bıkan Emir İbrahim, direnmeyi bırakıp Siirt yöresine gitti. Rozkan Aşireti emirsiz altı ay direnişi sürdürdü. Altı ayın sonunda Emir Şeref'in dönüşünden umudunu kesen Rozkan Aşireti, kale ve şehri 1508 yılında Çapan Sultan'a teslim etti. Çapan Sultan da kaleyi Kürt bir bey olan yandaşlarından Şarklur Ustacalu'ya teslim ederek aldığı ganimetlerle Tebriz'e döndü.

Kürt beylerinin tutuklanmalarından kısa bir süre sonra, Özbek hükümdarı Şeybek (Şeyban) Han, Horasan'ı ele geçirmek üzere sayıca üstün bir ordu ile Seyhun Irmağı'nı geçerek ülkesine doğru geldiği haberini alan Şah İsmail, çok taleşlendi. Kapıldığı korku ile tutuklu bulundurduğu iki Kürt emiri, Emir Halil ile Emir Şeref'i bağlı olarak beraberinde Horasan'a götürmek

17) *Kanuni Devri Başlarında Güney-Doğu Anadolu*, s. 61-68.

üzere ordusu ile yola koyuldu. Rozkan Aşireti'nden Muhammed Ağa Kelhoki, Derwêş Mahmudê Kelesêri adlarında iki kişi, Acem Irak'ına (Cibal) gideceklermiş gibi, Şah'ın kafilesine katıldılar. Yolda, bu iki kişi, Emir Şeref'in tutuklu bulundurulduğu çadıra giderek onunla ilişki kurdular. Şahın kafilesi Raz vilayetine bağlı Çalı Gölü denilen yerde, bu iki kişi yanlarına aldıkları atlarla, derviş kılığında Emir Şeref'in tutuklu bulunduğu çadır-
dan onu alarak memleketlerine doğru kaçtılar. Önce Hakkari'ye giden Emir Şeref ve yanındakiler, Bidlis'e gittiler. Bidlis Adilcevaz ve Erciş kalelerini elinde tutan Kürt Bey'i Şerefli ile Bidlis At Meydanı'nda girdiği savaşta, Pazuki Aşireti'nden Muhammed Bey'in Rozkan kuvvetlerine arkadan saldırması ile Şeref Han bunda başarılı olamadı. Böylece Emir Şeref, ata ülkesi Bidlis'i almakta gecikti. O sıralarda da Osmanlı sultanı Sultan Selim'in İran'a bir sefer düzenleme isteğinde olduğunu da duydu. Emir Şeref, Sultan Selim'in bu isteğini kendisine fırsat bildi. Bidlisli bir bilginin oğlu olan, daha önce Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup'un divanında olan, daha sonra Osmanlı divanında görev alan düşünür İdrisi Bidlisi ile Muhammed Ağa Kelhoki ile birlikte Osmanlı Sarayı'na bağlılığını bildirmek üzere göndermekte anlaştılar. Ayrıca Kürt bey ve hükümdarından 20 kişiyi de yanlarına katarak bir bağlılık mektubu ile birlikte göndereceklerdi. Bağlılık mektubunu alan kurul, İdris'in başkanlığında İstanbul'a hareket etti.

Kürt beylerinin de desteğini alan Sultan Selim, İran'ı istila etmek üzere Ermenistan ve Azerbaycan üzerinden İran'a gitmek üzere yola çıktı. Ancak Çaldıran'da düşmanları ile karşılaştı. Şah İsmail'le yapılan savaşta, zafer, Osmanlı ve Kürt birliklerinin oldu. Bu savaşta daha önce bağlılıklarını bildiren Kürt bey ve hükümdarları, Sultan Selim'in yanında yer almışlardı.

Diyarbakır'ın Safevi Valisi Han Muhammed Ustacalu, yapılan savaşta öldürülünce, yerine Diyarbakır valiliğine kardeşi Kara Han, diğer kardeşleri İvez Bey'e Bedlis, Cizre'nin de Ulaş

Bey'e verildiğine dair şahın divanından emirname çıktı.

Sultan Selim'in ordusu, Tebriz üstüne yönelince, İdris, Kürt bey ve hükümdarları adına Sultan Selim'den Kürt beylerinin eski görevlerinin geri verilmesi, komutası altında hep birlikte Diyarbakır'a gidip Safevi Valisi Kara Han'ı oradan çıkarmak, başlarına beylerbeyi rütbesinde bir büyük kişinin atanması dileklerini bildirdi. Sultan Selim, İdris'in bu isteğini olumlu karşılamakla beraber şöyle dedi: *"Kendi aralarından Kürt beylerinden ve hükümdarlarından beylerbeyi görevini üzerine alabilecek ve bütün Kürt beylerinin boyun eğecekleri, komutası altında Safeviler'le çarpışmaya ve onları ülkelerinden kovmaya gidecekleri birini seçsinler..."* Bunun üzerine Meylana İdris, Sultan'a şöyle bir rapor sundu. *"Burada öznel birlikten fazla çokluk vardır. Herkes yalnız ben olayım, benden başkası olmasın, diyor ve kimse kimseye itaat etmiyor. Yüce amaç, Kızılbaş topluluğunu parçalamaya ve birliğini darmadağın etmeye yol açacak tedbirleri almak olduğuna göre, bu durumda, sultanlık sarayının adamlarından, bütün Kürt beylerinin itaat edecekleri ve emirlerine boyun eğecekleri birinin tayin edilmesi daha iyi olur. Böylece bu iş, en iyi şekilde sonuçlanır..."* Bunun üzerine, Sultan Selim, Amasya Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa'yı Diyarbakır beylerbeyi, Kürt orduları genel komutanı olarak atanması hakkında bir sultanlık emirnamesi çıkardı. Bunun üzerine hareket eden Kürt bey ve hükümdarları güçlerini toplayarak Diyarbakır ve Mardin'i Safeviler'den kurtardılar. Kürt bey ve hükümdarları, bu zaferlerinden sonra kendi illerine giderek Safeviler'den alma girişiminde bulundular. Emir Şeref de Bidlis'e giderek orayı kuşatmaya aldı. Bu kuşatmaya yöre yerlerinin bey ve hükümdarları da Emir Şeref'in yanında yer aldılar. Kuşatma uzayınca, kaleyi egemenliklerinde tutan Safevili kumandanlar, can ve mallarının koruma altın alınması koşulu ile Emir Şeref'le bir anlaşma yaparak kaleyi teslim ettiler. Bundan sonra, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının korunması görevi, sultanın divanı tarafından

Emir Şeref'e bir süre için verildi. Bu görev, Sultan Süleyman Han zamanında da devam etti. Emir Şeref, kendisine verilen bu görevi, Şah Tahmasp'ın Azerbaycan Beylerbeyliği'ne Ulame Tekelu'yu atayınca kadar eksiksiz yerine getirdi.

Ulame Tekelu, zamanının çoğunu Van ve Vestan'da geçiriyor, ülkesinin sınırlarının korunmasını buradan yönetiyordu. Ancak Tekelu Hanedanı'nın ülke üstündeki sultalarının kırılsası üzerine Ulame, Şah Tahmasp'ın Tebriz'deki hazinesine saldırdı. Hazineye bulunan tüm zenginlikleri ele geçirip onları Van'a taşıdı. Oradan, Sultan Süleyman Han'a bağlılığını bildirerek Osmanlılar'a sığınma isteğini bildirdi. Bunun üzerine, Ulame, sultanı karşılamak ve kendisine aile bireyleri, adamları ile birlikte getirmek, sonra da hepsini İstanbul'a göndermek üzere Van tarafına gitmesini gerektiren bir emir çıktı. Emir Şeref, sultanın emri üzerine bir askeri birlikle Van'a gitti. Ulame Sultan da yanında Tekelu Aşireti'nden lider ve ileri gelenlerinden 200 kişi olduğu halde Emir Şeref'i karşılamaya gitti. Herkom denilen yere kadar geldi. İki taraf Herkom Nehri üzerinde buluştular. Ulame Sultan, Emir Şeref'e, kendisinin yanına alması gereken şeyleri hazırlayabilmesi ve sonra hep birlikte Bidlis'e dönmeleri için, Van'da kendisine misafir olmasını ve dinlenmek için birkaç gün kalmasını önerdi.

Bu sırada, Van ve Vestan ileri gelenlerinin bir kısmı, Emir Şeref'i uyararak şöyle dediler: *"Ulame Sultan, barış olanaklarını hazırlamaları, onun şaha bağlılığını yenilemeleri ve sadakatini pekiştirmeleri için, Şah Tahmasp'ın mürebbiyesi olan karısını kardeşiyle birlikte şahın sarayına göndermiştir. Bu Sultan Ulame, son derece hileci, kurnaz ve habis bir adam olduğu için, şaha yaklaşmak ve yeniden güvenini kazanmak amacıyla, seni kalenin içine çekmesi ve orada sahtekar adamlarıyla birlikte olup sana bir eziyet vermesi uzak bir ihtimal değildir..."*

Kendisine söylenenler, Emir Şeref'te büyük bir şaşkınlık ya-

rattı. Korku ve endişe ile yapılacakların sonucundan ürkmeye başladı. Bu nedenle, Ulame, Van'a gitmek konusunda üsteledikçe, Emir Şeref bu konuda mazaret gösteriyor, orada durmayı Van'a gitmeye tercih ediyordu. Sonunda Emir Şeref ve Ulame Sultan'ın Herkom köyünde kalmaları, Emire Bey, Mahmudi'nin de Ulame Sultan'ın da askerlerinin ileri gelenlerinden yanına bir grup alarak ailesi ve yanındakilerin ailelerini getirmek üzere Van'a gitmelerini ve oradan Bidlis'e hareket etmeleri esası üzerine anlaşmaya vardılar. Emire Bey, yanındakilerle birlikte Van Kalesi'ne geceleyin varınca, Ulame'nin oradaki kardeşi ile bazı ileri gelenler ve liderler, isyan ettiler ve kalenin kapılarını yüzlerine kapatarak kimsenin çıkmasına meydan bırakmadılar. Bu arada Mahmut Bey ve arkadaşlarının kaleye girmelerine de izin vermediler.

Emir Şeref, işin içyüzünü öğrenince, Van Kalesi'ne gitmenin ya da kale üstüne gitmenin bir yararının olmayacağını anladı. Bu, Ulame Sultan ve bazı Safevili komutanların kaçıp kurtulmaları sonucunu da doğurabilirdi. Bunun için, Ulame Sultan ve yanındaki 200 kişi ile Bidlis'e gitmeyi uygun buldu. Ulame Sultan ve yanındakiler ailelerinden ayrılmış, üzerlerindeki elbiselerinden başka giyeceklerinin olmaması, soğukların başladığı soğuk bir sonbahar mevsimi olmasına, atlarının eğerlerinin bile olmasına karşın, onları zorla alıp Bidlis'e götürdüler.

Emir Şeref ve Ulame Sultan, Gurcikan beldesine geldiklerinde mola verdiler. Bu sırada Ulame Sultan'ın adamlarından iki kişi, Emir Şeref'in çadırına gelip Van Kalesi'nde olanların kendi iradesi dışında yapıldığını, bunun için üzgün olduğunu, eğer kendisi ve ailesinin Sultan Süleyman Han'ın huzuruna çıkmalarını istiyorsa, Emir'in ona serbestçe Van Kalesi'ne gitmesi için izin vermesi gerektiğini, kendisinin de Van Kalesi'ndeki isyancılara bir ders verip aile bireylerini kurtarabileceğini bildirdi. Emir Şeref, komutanları ile yapacağı bir görüşmeden sonra ona

bir cevap vereceğini söyleyerek Ulame'nin adamlarını geri gönderdi. Durumu adamları ile görüşen Emir Şeref, şöyle dedi: *"Doğrusu, bu adamı bu şekilde ve bu hal ile yola çıkarıp sultanlık eşiğine göndermek, bana karşı düşmanlığını ve şiddetli kinini körükleyecektir. Bu nedenle, bence en iyisi şudur: Vuruşma üzerine eğitilmiş, katı ve genç askerlerden 300 asker hazırlayıp önceden yola çıkaralım ve onlar yolda pusuya yatsınlar. Sonra da Ulame ve yanındakilere Van'a dönmeleri için izin verelim. Onlar yolda bir mesafe aldıktan sonra, Ulame ve arkadaşlarının kaçmış olduklarını ilan eder ve bunu topluluk arasında yayarız. Becerikli askerlerden birkaç kişi de peşlerinden gidip onları kovalar. Sonunda kendisini yakalar ve onun başı ile yanındakilerin başlarını kesmeğe muvaffak olurlar. Biz de başlarını yüce eşiklere, duruma uygun bir raporla göndeririz. Böylece, dünyayı bu musibetlerin şerrinden kurtarmış oluruz. Yoksa Ulame'yi bu şekilde, bu tarzda yüce Asitane'ye göndermek bize zarar ve pişmanlık getirmekten başka bir sonuç vermez..."*

Emir Şeref'le birlikte olanların bir kısmı, bu öneriye karşı çıkarılarken, bir yanı da uygun bularak şöyle dediler: *"Aramızda Babialî'nin komutan ve çavuşları olan yabancı askerler vardır. Bunlar mutlaka sırları öğrenecekler. İşin içyüzünü anlayacaklar. Yarın da bu sırrı mutlaka açığa çıkaracaklardır. Bu da şüphesiz bize en büyük güçlüğü yaratacak ve biz, mazeretler, sebepler göstermekle bu güçlüğü çare bulamayacağız."*

Sonuçta, Emir Şeref'in önerdiği gibi hareket edilmedi. Ulame'yi bulunduğu pejmürde durumu ile Bidlis'e getirdiler. Asitane'ye büyük izzet ve ikramla gönderilmesi için yolculuğunun hazırlığını yaptılar. Fakat Ulame, Bidlis'in delikli taşlarından çıkıp da özgürlüğüne kavuşunca, Emir Şeref'e karşı büyük bir kin beslemeye, düşmanlık geliştirmeye başladı. Asitane'de Sultan'ın huzuruna girmekle şereflendiği ilk gün, fırsattan yararlanarak Emir Şeref hakkında alabildiğine şikayette bulunarak şöy-

le dedi: *"Emir Şeref, Kızılbaşlar'ın hatırı için bana çok eziyet ve hakaret etti. Hatta Şah Tahmasp'ın ilgisini ve güvenini kazanmak için beni öldürmeye bile kalktı. Bunun için ben, Emir Şeref'in vilayetten uzaklaştırılmasını ve vilayetin benim yönetimi-
me verilmesini diliyorum. Ben, böylece Acemler'in ülkesini ve özellikle Azerbaycan ülkesini en iyi şekilde ve en kısa zamanda fethetmek ve Al-î Osman'ın egemenliğine vermek olanağına kavuşacağım."*

Ulame, bunları söylerken Ulame'ye eşlik eden Kavalisi aşiretinden Ali Seydan da orada bulunuyordu. Onu saraya getirip ondan şu sorulara yanıt vermesini istediler: *"Beyinizden Sultanlık eşiklerine gelmesini istediğimiz taktirde gelecek mi, gelmeyecek mi?"* Ali Seydan da onlara şu yanıtı verdi. *"Onun bu sıralarda yüce Asitane'ye gelmesi, bir çeşit imkânsızdır."* Bunun üzerine komutan ve vezirler, bu Kürd'ün sözünü, Ulame'nin önu sürdüğü jurnalleri ve şikayetleri doğrular nitelikte kabul ettiler ve bu yüzden sultanı etkilemeye, Emir Şeref'e karşı kışkırtmaya başladılar. *"Kendisi baş kaldırmaya ve isyana hazırdır. Kızılbaşlar'ın tarafını Osmanlılar'ın tarafına tercih etmektedir."* dediler.

Bunun üzerine, aynı gün Bidlis Hükümeti'nin Ulame'ya verilmesi, yeniçeri askerlerinin ve acemi oğlanlardan büyük bir birliğin hazırlanıp istila etmek amacıyla Bidlis'e hareket etmesi ve Diyarbakır Beylerbeyi Fil Yakup'un bu askeri birliğe serdar atanması konusunda emirname çıktı. Ayrıca Emir Şeref'in savaşmak ve vilayetini boyun eğdirmek için, adı geçen komutanın komutası altında, Diyarbakır, Maraş, Halep ve Kürdistan'dan 30 bin kadar askerin Bidlis'e hareket etmesi için de emir verildi.

Bu hazırlıkların yapıldığı haberi, Emir Şeref'e ulaşınca kendisinde endişe ve kararsızlık başladı. Sultan'a bağlılığını bildirmek için saraya armağanlar göndermeye başladı. Ancak bütün bunlar, ona bir yarar sağlamadı. Zamanın veziri, bir at yüzünden

Emir Şeref'e karşı duyduğu kinden dolayı Emir'in bağışlanma girişimlerini önlemeye çalışıyordu. Bunun üzerine Emir Şeref, ülkesinin kalelerinde savunmaya karar verdi. Bidlis Kalesi'nin savunmasını 300 askerle Rozkan Aşireti'ne verdi. Aile bireylerini de Ahtimar (Extimar) Kalesi'ne gönderdi. Emir Şeref de birkaç adamı ile o sırada Tebriz'de bulunan Şah Tahmasp'ın egemenlik alanına iltica ederek kendisinden yardım ve destek istedi. Emir'e gerekli ilgiyi gösteren Şah onu yanından ayırmadı.

Fil Yakup ve Ulame, 1532 yılında büyük bir ordu ile Bidlis'e gelerek kaleyi kuşatma altına aldılar. İki taraf arasında üç ay süreli çok kuvvetli çatışma başladı. Her gün gündeğümü ile başlayan çatışma, günbatımına kadar devam ediyordu. Ağır top-
ların ve büyük mancınıkların şiddetli darbeleriyle burçlar ve sur-
lar yıkılıp nerede ise yerle bir oluyorlardı. Kuşatma altındakiler-
in durumu da giderek felaket boyutuna geliyordu.

Tam bu sırada, Ahlat ve Adilcevaz'da Şah Tahmasp'ın, Emir Şeref'i desteklemek üzere büyük bir ordu ile Tebriz'den Bidlis'e doğru hareket ettiği haberi yayılmaya başladı. Bunun karşısında Fil Yakup ve Ulame, Bidlis etrafındaki kuşatmayı kadırdılar. Kuşatmayı kaldırdıkları gibi tüm ağırlıklarını da olduğu gibi bırakarak kaçtılar. Bunun üzerine, kaleden Kara Yadigar adında biri, Ahlat'a at koşturarak durumu Şah'ın kafilesine bildirmiş, Emir Şeref, Bidlis vilayetinin koyunlardan, müslüman ve hıristiyan aşiretlerin gelip gittikleri otlaklardan alınan vergilerden toplanan paraların beşte birini Şah'ın makamına ve onun ödöl almaya hak kazanan devlet adamlarına sunulacak olan armağanlara ayırmış. Bu iş için de sert ve katı vergi toplama memurları atamış. Bu kişiler, ülke içine dağılarak üç gün içinde halktan büyük vergi topladılar. Emir Şeref, şahlık eşiklerine, geçmiş zamanlarda benzerleri görülmemiş bazı özel armağanlar sundu. Bunlar Şah tarafından çok beğenilerek sevinçle karşılandı. Bu yüzden Şah, Emir Şeref'i özel ilgi alanına aldı. Kendisine çeşitli armağanlar ile bir-

likte “*Emir Şeref*” yerine “*Şeref Han*” ünvanını verdi. Bunun yanında kendisine Kürdistan Beylerbeyliği görevini vererek bu konuda bir emirname çıkardı.

Tüm bunlardan sonra, Emir Şeref, Ahtimar Adası’nda bulunan oğlu Emir Şemseddin’i şahlık eğitimi almak üzere çağırttı. Onu şahlık eğitimini alacağı şahlık vekillerinin arasına kattı. Şahlık ordusu da bundan sonra Azerbaycan üzerinden saltanat merkezine döndü.

Bu sırada, Özbek Ubeyd Han’ın Horasan’ı kuşattığı haberi geldi. Bunun üzerine Şah Tahmasp, Emir Şemseddin’e ülkesine dönmesi için izin verdi. Şeref Han’a da bir mektup yazarak Azerbaycan Eyaleti’nin muhafızlığını eyalet işlerinin yönetilmesinin tümünü ona verdiğini bu mektupla bildirdi. Bununla birlikte, gerektiğinde adını verdiği ünlü Safevi kumandanlarının ona yardım etmeleri için emir verdiğini de bildirdi. Şah, Şeref Han’a oğlu ile gönderdiği özel mesajda da, en azından Şah’ın Horasan’dan dönünceye kadar Osmanlılar’la iyi geçinmesi tavsiyesinde bulunmuştu. Çünkü Ulame’nin her türlü kötülüğü yapabileceğini, bunun için Osmanlı yönetimini bu işte rahatlıkla kullanabileceğini de hatırlatmıştı.

Şah’ın uyarılarına karşın Şeref Han, Fil Yakup Paşa ve Ulame’nin Bidlis kuşatmaları sırasında yanlarında yer almış olan Kürt beylerini cezalandırmaya kalkıştı. Bundan dolayı, önce Hizanlı Mir Davud’un ülkesine saldırdı. Ülkeyi talan ve yağma etti. Mir Davud’u Hizan Kalesi’nde üç gün üç gece kuşatma altında tuttu. Aralarında geçen savaşta her iki taraftan kişiler öldürüldü. O, bunları yaparken, Ulame’nin Bidlis’i kuşatma altına almak üzere hareket ettiği haberi geldi. Şeref Han gelen bu haber üzerine kuşatmayı kaldırarak geri dönmek zorunda kaldı. Bu arada Şeref Han’a karşı olan ve daha önce Osmanlılar’dan yana tavır alan beylerin Şeref Han’a olan kinleri, biraz daha arttı.

Hatta Osmanlılar'ın yanında daha önce yer almayan birkaç Kürt beyi de Ulame'nin yanında yer aldılar. Bununla Ulame'ya 10 bin kişilik bir Kürt birliği ile Bidlis üzerine gitme fırsatı doğmuş oldu. Bu karşı güce karşılık Şeref Han'ın kendisine yardım edeceğini bildirdiği kumandanlardan yardım isteme düşüncesine, Rozkan Aşireti ileri gelenleri karşı çıktı. Aşiret lideri Seydi Ali Ağa Pertevi, *"Eğer Rozkanlılar, Ulame ve avanesine karşı savaşmakta gevşek ve umursamaz davranırsa, ben o zaman Bidlis vilayetindeki Ermeni ve diğer Hristiyanları toplayıp bunlarla saldırganlara karşı savaşırım"* dedi. Peşinden de, Şeref Han'ın savaşılmaması gerektiğini söylemesine karşı, az sayıdaki gücü ile Ulame'ye bağlı birlikleri karşılamak üzere Bidlis'e bağlı Tattik'e çıktı. Rozkan aşiret askerlerinin gözüpekliğini, aşiret taktiği ile dövüşeceklerini bilen Ulame, ordusunun arkasına bir dağı aldı. Ordunun önündeki darı tarlasını da bataklık haline gelebilecek şekilde akşamdan su altına aldı. Rozkan aşiret liderleri, sayıca üstün Ulame taraftarlarını göz önüne almadan, salt dövüşçülüklerini göz önünde tutarak saldırı emrini verdi. Bu sırada Şeref Han tarafında savaşa katılan ve ordusunun sağ kanadına komutanlık eden Emire Bey Mahmudi, taraf değiştirerek birliği ile Ulame tarafına geçti. Yine bu sırada, karşı taraftan atılan bir kurşun, Şeref Han'ın sol omuzuna rast geldi. Atının dizginleri elinden düştü. At, onu rastgele sürüklemeye başladı. Bunun üzerine, ordusu da dağıldı. Çoğu kurtuluşu kaçmakta buldu. Yapılan kısa çarpışmada, Rozkanlar'dan 700 kişi öldürüldü. Bunların 500'ü Rozkan Aşireti ileri gelenlerinin çocuk ve yakınları idi. Çarpışmada Rozkan Aşireti lideri Seydi Ali Ağa da öldürülmüştü. Ancak Ulame, Bidlis üzerine değil, Van ve Vestan üstüne gitti.

Şeref Han, kendisine kötülük yapmış, ya da daha önce baba ve atalarına ihanet etmiş olanların hepsinden kendi ve ailesinin intikamını uygun şekilde almıştı. Örneğin, Şah İsmail, Çolak Halid'i Kürdistan Beylerbeyi atadığı günden itibaren Pazuki

Aşireti de Ohkam beldesine el koymuştu. Halid Bey, o beldeyi Hınıs bölgesine katmış ve kardeşi Rüstem Bey'e vermişti. Rüstem Bey, oradan Rozkan Aşireti'ne saldırılar düzenleyip onlara büyük zararlar veriyordu. Şeref Han, 1517 yılında, çok şiddetli bir kış gününde yanına 1500 Rozkanlı dövüşçüyü alarak Rüstem Bey'in üstüne yürüdü. Saldırıda Rüstem Bey'in aile bireylerinin tümü olmak üzere Pazuki Aşireti'nden 400 kişiyi öldürttü. Pazukiler'den bir grup da kaçarak Ohkan Kalesi'ne doğru bir mağaraya sığındılar. Şeref Han, mağaraya sığınan Pazukiler'in tümünü bu mağarada yakarak öldürdü. Yanına aldığı ganimetlerle de geri dönmüştü.

Şeref Han, 1533 yılında, Van Gölü kıyısında, Van ile Erciş arasında kalan Ahtimar Kalesi'ni kuşatmaya gitti. Daha önce Rozkan Aşireti'nin yönetiminde olan bu kale, bu sıralarda Şenbû hükümdarlarının yönetimine geçmişti. Şeref Han, savaşçılarını yeterli cephane ile bir gemiye doldurarak bu kaleye saldırdı. Kaleyi elinde bulunduran Hakkari ili Melek Bey'in oğlu Rüstem Bey'i öldürerek kaleyi ele geçirdi. Daha sonra Siirt'e saldıran Şeref Han, orasını Bohtan Aşireti'nden alarak Hasankeyf emiri Emir Halil'e verdi. Melik Halil'den Garzan beldesini alarak Sasanlı Muhammed Bey'e verdi. Daha sonra da Şeref Han, Emir Bilbasi'yi ülkesi Safeviler tarafından alınarak Mahmudiyan Aşireti'ne teslim edilen Hakkarili İzzeddin Şêr'in yardımına gönderdi. Orayı kurtarmada yardımcı oldu.

Şeref Han'ın Ulame Bey'le çarpışmasında, atı tarafından sürüklenerek öldürülmesinden sonra, Rozkan Aşireti, Ahtimar Kalesi'nde bulunan oğlu Emir Şemseddin'i çağırarak babasının yerine getirdi. Aradan bir buçuk yıl geçtikten sonra, Osmanlı sultanı Sultan Süleyman Han, 1533 yılında Ulame Han'ın kıskırtması ile Veziri Azam İbrahim Paşa'yı büyük bir ordu ile Azerbaycan üzerine gönderdi. Osmanlı ordusu, Diyarbakır'a geldiğinde, Bidlis hükümdarı Emir Şemseddin Bey, yanına ar-

mağanlar alarak sultanın ordusunu karşılamaya gitti. İbrahim Paşa da kendisini sevgi ile karşıladı. Bidlis hükümdarlığının kendisine verilmesi konusunda bir emirname çıkarttırdı. Kendisi de Osmanlı ordusu ile birlikte Tebriz'e doğru hareket etti.

Osmanlı ordusunun Tebriz'e hareketini duyan Şah Tahmasp, Horasan kuşatmasını kaldırarak Azerbaycan'a döndü. Şah'ın geliş haberini üzerine, Vezir İbrahim Paşa, Sultan Süleyman Han'dan acil yardım istedi. Sultan, hızla hazırlıklarını bitirerek Acem ülkesini üstüne yürümek üzere yola çıktı. Azerbaycan'da karşılaşması düşünülen iki ordudan Şah ordusunda ikilik çıktı. Şah'ın gücü 8 bin süvariye düştü. Bunun üzerine, Osmanlı ordusunun üstüne gitmeyi göze alamadı. Yönünü Azerbaycan yerine Dergüzin ve Hamadan'a çevirdi. Irak'a, oradan da Acem ülkesine gidecek olan Osmanlı ordusu da yağın aşırı kardan dolayı yoluna devam edemedi. Padişah, bu ağır kar karşısında ordunun ağırlığını, Ulame'yi bir yeniçeri birliği ile Tebriz'e bıraktı. Kendisi de Bağdat'a hareket etti. Padişah, Bağdat'ta savaşımdan aldı. O kışı orada geçirdi. Tüm bu yolculukta yanında bulunan Emir Şemseddin, sultanın izni ile memleketi Bidlis'e döndü.

Osmanlı sultanı, ilkbaharla beraber Altınköprü yolu ile Azerbaycan'a hareket etti. Ordugahın Ahlat'ta kurulması ile Ulame, büyük vezirleri araya koyarak Emir Şemseddin'i sultanın divanına çağırtdı. Emir Şemseddin, divana geldiğinde kendisine, *"Ulu Sultan, sana Malatya ve Maraş vilayetlerini mülkiyet yoluyla vermek karşılığında senden Bidlis vilayetini istemektedir."* dediler. Bu öneri karşısında Melik Şemseddin, *"Benim başım, mallarım, mülklerim bütünüyle Ulu Sultan'ın tasarrufu altındadır."* diye yanıt verdi. O sırada divanda hazır bulunan Rozkan Aşireti'nden Mahmud İmadan, Emir Şemseddin'e dönerek Kürtçe, *"Bizim irsi vilayetimiz ve meşru, tarihi imtiyazlarımız elimizden alındıktan sonra, biz Rozkanlılar için hayatın ne de-*

geri kalır? Eğer sen, Veziri Azam İbrahim Paşa'yı öldürmeme izin verirsen ve bunun için bana en ufak bir işaretle bulunursan, ben kendisini hemen, şimdi hançerle parça parça ederim. Şu anda Divan'da mevcut olan 150 kişi, senin emrinin altındadır ve kanlarını, canlarını sana feda etmeye hazırdırlar. Bizleri bütün çağlar boyunca hatırlara getirecek ölmez adlarımızdan ve güzel davranışlarımızdan başka hiçbirimizin bir izi kalmasın..." Bu konuşmaları dinleyen bir başka Kürt, Bekir Bey Rozbahani, yine Kürtçe olarak Emir Şemseddin'e, *"Sakın, sakın Kürt cahillerinin sözlerine kulak asıp onlara göre hareket etmeyesin. Bidlis vilayeti, eğer senin elinden çıkarsa, sen sağ salım ve güvenlik içinde kaldıkça, bunun bir zararı olmaz. Bidlis, hiç şüphesiz sana geri verilecektir..."*

Emir Şemseddin'in bu sözleri, sultanın kulağına gidince ona değerli armağanlarla Malatya vilayetini verdi. Ayrıca Bidlis eyaletinin Ulame'ye verildiğine dair bir berat çıkarttırdı. Bunun üzerine Emir Şemseddin, Bidlis Kalesi'ni kendi adam ve mallarından boşaltmaya ve buraları padişahın adamına teslim etmeye başladı. Ayrıca Rozkan Aşireti'nden 15 kişiyi Malatya'yı almak üzere gönderdi. Padişah kafilesi oralardan göç ettikten sonra, Şemseddin Bey de çocukları ve ailesi ile birlikte Sason yoluyla Malatya'ya hareket etti. Ancak Sason Emiri Azizanlı Süleyman, Emir Şemseddin'e kesinlikle Malatya'ya gitmemesini söyledi. Kendisini uyararak şöyle dedi: *"Köklü ve eski ailenizde, bu büyük miras üzerine alacak senden başka kimse kalmadı. Rum topluluğuna ise hiç güvenilmez. Herhangi bir şekilde seni ortadan kaldırdıkları taktirde, Bidlis hükümdarları ailesi zinciri kesilmiş olur..."*

Sason beyi, bu sözleri ile Emir Şemseddin'i etkiledi. Bu yüzden Malatya'ya gitmekten çekindi. O sırada Şah Tahmasp, Erciş'e kadar gelmiş, Ahlat ve çevresini almak üzere Abdullah Han ile Bedir Han Ustacalu'yu görevlendirmişti. Emir Şemsed-

din, Şah'ın Rozkan Aşireti'ne de bir zarar vereceğinden endişelendi. Bunun için Malatya'ya gitmekten vazgeçti. Atlarının yönünü Malatya yerine Şah'ın bulunduğu yöne çevirdiler. Yanındakilerle birlikte bağlılığını bildirmek üzere Tebriz'in yolunu tuttu. Rozkan Aşireti'nden altı kişi kendisine katıldılar. Ulame de durumdan korkarak sultanlık kafilesi ile birlikte Diyarbakır'ın yolunu tuttu. Bundan sonra Osmanlılar, Bidlis'i sancak haline getirerek Ulame Bey'in önerisi üzerine Şeyh Emir Bilbasi'nin oğlu İbrahim Bey'e verdiler. Emir Şemseddin, Rozkan Aşireti'nden 150 kişi ile Şah'ın yanında, onun koruması altında kaldı. Emir Şemseddin Han rütbesi ile ömrünün sonuna kadar orda kaldı. Ardında Şeref Han ve Halaf adında iki çocuk bırakarak öldü.¹⁸

8

Hakkari hükümdarları hanedanı, diğer Kürt hükümdarları hanedanları arasında, soy yüksekliği ve sop yüceliği ile övülecek nitelikler ve güzel davranışları ile tanınmışlardır. Bu hanedan, bu güvenilirlik, inanırlıklarını yüzyıllar boyu bu nitelik ve davranışlarından getirmişlerdir. Bunun sonucu olarak ülkeleri ellerinden alınmak, istila edilmek istenmemiştir. Hatta istila edenler bile, ülkelerini yine bu hükümdarlara vermişlerdir. Birileri dışardan gelip onları yönetmemiştir. Ama onlar ülkelerini başkaları adına bu görevi yıllarca sürdürmüşlerdir. Bu başkalarına hoş görünmek için büyük armağanlar vermelerine karşın, bazen yerleri hanedandan başkaları ile el değiştirilmiş, aralarında yıllar süren çatışmalara neden olmuşlardır.

Moğol hükümdarı Timur Han, 1378 yılında Bayazıd Kalesi'ni ele geçirdiğinde, Van, Vestan kalelerinde İzzeddin Şêr, Hakkari hükümdarı idi.

Hakkari hanedanından Seyyid Muhammed, kardeşinin oğlu

18) *Şerefname, Kürt Tarihi*, s. 469-513.

Zeynel Bey ve Pınyanış Aşireti'nin desteği ile çatışmaya girişmiş, onu yenilgiye uğratarak vilayetinin tümünü egemenliği altına aldıktan sonra Zeynel Bey'i Hakkari sınırları dışına çıkarmıştı. Ülkesinden çıkarılan Zeynel Bey, gidip İmadiye hükümdarı Sultan Hüseyin Bey'e sığındı. Hüseyin Bey aracılığı ile de Sultan Süleyman Han'ın sarayına başvurma fırsatını buldu. Sarayda Vezir Rüstem Bey tarafından saygı ve sevgi ile karşılandı. Vezir, ona, *"Sen, amcaoğullarının zulmundan vatanını terk edip Azarbaycan'a gitmiş olduğun ve Şah Tahmasp'a iltica ettiğin için, kuşkusuz, burada bağırılar sana öfke ile dolmuştu. Şimdi ise ailen ve seni tutanları İran'dan geri alıp Osmanlı ülkesine getirmek için buraya geldiğinden, padişahın rızası seni kapsamına alır, sana yeniden güvenir ve Hakkari Hükümeti'nin sana verilmesi konusunda sultanlık emirnamesi çıkar."* dedi.

Zeynel Bey, bu haberi sevinçle karşıladı ve aile bireylerini, ona bağlı kişileri İran'dan getirtmek için oradan ayrıldı. Yolunun üzerindeki Bohtan Aşireti bölgesinden geçerken, Cizre Hükümdarı Bedir Bey'in eline Zeynel Bey'e saldırmak fırsatı geçti. Bedir Bey, bu saldırıyı Seyyid Bey'i sevmesinin yanında eskiden beri Hakkari hükümdarlarına karşı olan kızgınlığından yaptıyordu. Bu saldırıyı yaptırmak için Bohtan Aşireti'nden birkaç savaşçıyı silahlandırıp Zeynel Bey'in yolunu kestirmek ve de onu öldürmeye gönderdi. Gidenler, görevlerini yaparak geri döndüler. Aralarında geçen zorlu bir çatışma sonunda, Zeynel Bey ve yanındakileri öldürdükten sonra, Zeynel Bey dışındakilerin başlarını kestiler. Zeynel Bey'in kafasını da Hakkari hükümdarlarına karşı olan saygılarından dolayı kesmemişlerdi. Kesik başlar, Bedir Bey'in önüne konduğunda, Zeynel Bey'in başının neden kesilmediğini sordu. Gidenler, *"Biz kendisini, cansız yere düşüp hareket edemez duruma gelinceye kadar ok ve kılıçlarla vurduk, fakat büyüklüğüne saygı duyduğumuz için başını gövdesinden ayırmadık."* dediler.

Zeynel Bey'e yapılanlar Bedir Bey'in karısı tarafından duyulunca, Zeynel Bey'in cesedinin şehre getirilmesi ve ailesine uygun bir törenle gömülmesi konusunda kocasından izin istedi. Kadın kocasından gerekli izni aldıktan sonra, Zeynel Bey'in cesedini getirmek üzere birkaç adamını gönderdi. Gönderilenler, cesetlerin olduğu yere koşarak gittiler. Rastladığında Zeynel Bey'in ölmek üzere olduğunu gördüler. Kendisini yarı ölü durumu ile şehre taşıdılar. Bedir Bey'in karısı, Zeynel Bey'in henüz ölmediği haberi üzerine, derhal cerrah ve hekimleri gerekli ilaçlarla göndererek tedavisini kendi hesabına yaptırdı. Kadın, kocasını Zeynel Bey'i affetmesi için ikna etti. Gerekli tedaviden sonra da Zeynel Bey, iyileşerek vilayetine döndü.

Zeynel Bey'e yapılanlar Van Beylerbeyi İskender Paşa tarafından duyulunca, Hakkari Hükümdarı Seyyid Muhammed Bey'i fırsat geldiğinde öldürülmesi için bir padişahlık emirnamesi çıkarttırdı. Bunun için de Paşa, birisini göndererek Seyyid Muhammed Bey'i Van Divanı'na çağtırtırdı. Ancak Muhammed Bey, kendisine yapılmak istenilenleri anladı. Bunun için, çok dikkatli davranmayı kararlaştırdı. Paşa'yı karşılamaya adamları ile birlikte gitti. Ancak karşılaşmadan önce, "Veba hastalığının yaygın olması yüzünden şehre girmem mümkün değildir. Paşa müsaade eder, tenezzül eder de görüşme için şehir dışında bir yer tayin ederse, bütün öteki iyiliklerine bir iyilik daha eklemiş olacaktır." şeklinde bir haber gönderdi. Bunun üzerine İskender Paşa, şehirden çıkmak ve tayin ettiği yerde kendisini kabul etmek zorunda kaldı. Sonuçta da tasarladığı tuzağı Seyyid Muhammed Bey'e karşı uygulayamadı. Oradan Vestan'a giden Seyyid Muhammed, komplodan kurtulduğunu sanarak sevindi. Bunun için de kendisini korumaya aldırıldığı birliği geri çevirdi. İskender Paşa, bir süre Vestan Kalesi'nde dinlenme kararı veren Seyyid Muhammed Bey'in üstüne Van'daki kölelerin liderini bir askeri birlikle gönderdi. Peşinden de Seyyid Muhammed Bey'e şu haberi gönderdi: "*Kızılbaşlar tarafından sevindirici ol-*

mayan haberler geldi. Senin Van Divanı'na gelmen zorunlu oldu." Bir yandan da Paşa, Van'daki kölelerin liderine, Seyyid Muhammed Bey'i her ne şekilde olursa olsun yakalama emri verdi.

Van'daki kölelerin lideri, Vestan'a giderek Paşa'nın emrini bildirdi. Seyyid Muhammed Bey, bu emre uymamak için çareler aradı ise de o çareyi bulamadı. Aralarında geçen çatışmada onu yenilgiye uğratıp, zorla alıp Van'a götürdüler. Gidince de İskender Paşa, onu hapishaneye attı. Ancak oğlu Yakup Bey, ülkesinin yönetimini babasının yerine ele geçirmek için geri dönmeyi başardı. İskender Paşa, Seyyid Muhammed Bey aleyhinde fitnelerde bulunan Mahmudiyanlı Hasan Bey ile birlikte Yakup Bey'i yakalatmak üzere bir askeri birlik gönderdi. Bunun üzerine de Yakup Bey, gidip Pinyanış Aşireti'ne sığındı. Hakkari hükümdarlığını ele geçirmek için de Bililanlı Şah Kuli'den yardım istedi. Şah Kuli Bey ile Mahmudiyanlı Hasan Bey arasında akrabalık olduğundan, kendisine yardım etmedi. Kuli Bey, Seyyid Muhammed Bey ailesini ortadan kaldırmak için, kendisine iyilik eden Hasan Bey'e Seyyid Muhammed'in oğlunu teslim etti. İki si birlik olup onu İskender Paşa'ya teslim etmek üzere Van'a götürdüler. İskender Paşa, derhal Seyyid Muhammed Bey ve oğlu Yakup Bey'i öldürttü. Hakkari hükümdarlığını da ölümden dönen Zeynel Bey'e teslim etti.

İskender Paşa, Hakkari hükümdarlığını Zeynel Bey'e vermeden önce, onu, yağma-talan yapmak üzere bir birliğin başına getirdi. Zeynel Bey, emrine verilen birlikle Selmas tarafına gitti. Orada kardeşi Bayındır Bey'le karşılaştı. O da bir birlikle o yöreye gönderilmişti. İki kardeş arasında bu yüzden bir çatışma oldu. Çatışma sonunda Bayındır Bey, kardeşine karşı tutunamayarak geri çekildi. Zeynel Bey, kardeşinin birliğinden birkaç tutsak alarak İskender Paşa'nın yanına döndü. Bu başarısı, kendisinin sultanlık sarayında ünlenmesini sağladı. Bu da Hakkari hükümdarlığının kendisine verilmesini sağladı.

Zeynel Bey, getirildiği Hakkari hükümdarlığında 40 yıl bağımsız olarak kaldı. Bu süre içinde hükümdarlık bir süre kardeşi Bahaddin Bey'e verildi. Ama Bahaddin Bey, Zeynel Bey ve oğlu Seyyid Han Bey tarafından öldürüldü. Böylece Zeynel Bey, kendisi ile çatışacak ya da kendisine engel olacak hiç kimse kalmaksızın, tek başına yönetimine egemen oldu. Sonunda, oğlu Seyyid Han Bey adına Bağdat Halifesi'nden berat çıkartarak Zeynel Bey, yerini bıraktı. Ancak Seyyid Han, hükümdarlığının başında attan düşerek öldü. Zeynel Bey, bu sefer Halifelik'ten aldığı bu beratı diğer oğlu Zekeriya Bey'e çevirtmek için girişimde bulundu. Beratı Zekeriya Bey için alan Zeynel Bey, diğer oğlu İbrahim Bey'e de Elbak beldesini sancak haline getirterek verdi.

Osmanlı sultanı Sultan Murat Han, 1585 yılında Veziri Azam Osman Paşa'yı Azerbaycan'ın fethine gönderirken, Zeynel Bey'e de İran ülkesine saldırılarda bulunması için bir sultanlık emri çıkardı. Bu sırada İran Şahı, Şah Sultan Muhammed oğlu Hamza Mirza ile Tebriz'de karargah kurmuşlardı. Zeynel Bey'in İran ülkesine saldırılarda bulunduğu, bu saldırı ile Merend Bölgesi'ne vardığı haberi gelince, Şah ve Emir, savunma ve direnme için Türkmen komutan ve askerlerinden kurulu bir birliği Zeynel Bey'in üstüne gönderdiler. Zeynel Bey, bu saldırıyı rahatlıkla atlattı. Bununla beraber Zeynel Bey'in askerleri Gerger, Zerunz ve Merena şehirlerine yaptıkları saldırılarda ganimetler alarak dönmüşlerdi. Ancak Zeynel Bey, Elki Kanı'nın bir köşesine çekilip ikinci namazı kılmakta iken, Türkmenler'in saldırısına uğradı. Taraflar arasında uzun ve zorlu bir çatışma başladı. Çatışma sonunda Zeynel Bey ve yanındaki birkaç kişi öldürüldüler. Oğlu İbrahim de Türkmenler'e tutsak oldu. Zeynel Bey'in öldürülmesinden sonra, Osmanlı sultanı Sultan Murat'tan Zeynel Bey'in oğlu Zekeriya Bey'in Hakkari hükümdarlığına getirildiğine dair emirname çıktı.¹⁹

19) *Şerefname, Kürt Tarihi*, s. 107-121.

Bahaddin adı ile tanınmış İmadiye Hanedanı'nın kökeni, Abbas denilen, çağının tanınmış bir kişisine dayanır.

Abbasoğulları adı ile ün yapmış olan bu hanedan, Şemdinan vilayetinde oturmakta idiler. Bu hanedan, İmadiye'ye gelmeden önce Şemdinan vilayetinin Taron kalesini yönetmekte idi. Hanedanın Taron Kalesi'nden gelip İmadiye'ye yerleşen ilk kişi Bahaddin idi. Bu nedenle de İmadiye hükümdarları diğer Kürt hükümdarları arasında Bahadınan diye tanınırlardı. Bahaddin'den sonra gelen çocuk ve torunları, bu yöreyi 400 yıl yönetmişlerdir. Halen de yönetmektedirler. Muziri ve Zêbari, İmadiye aşiretlerinin en güçlüleridir. İmadiye ve Akra (Akrê) kaleleri, aşiretin en büyük kaleleridir.

Sultan Hüseyin Bey'in oğlu Kubad Bey, Osmanlı sultanı Sultan Selim Han'ın bir emirnamesiyle İmadiye hükümdarlığına geldi. Yumuşak huylu olan Kubad Bey'in yönetimdeki tutarsızlıkları, ülkenin en güçlü aşiretlerinden Muziri Aşireti'nin, Kubad Bey'in amcasının oğlu Süleyman Bey'i kendilerine yönetici olarak seçmelerine neden oldu. Bir yandan da Hakkari hükümdarı Zeynel Bey, Kubad Bey'e karşı idi. Bunun için daha önce Kubad Bey'in yerine getirilmek istenilen, ancak kardeşine karşı direnmeyi göze alamayan, İran'a kaçarak Kazvin'de bulunan Şah İsmail II'ye sığınan Bayram Bey ile tutuklanarak atıldığı hapishanede ilişkiye geçirerek onu yanına aldı. Kubad Bey, kardeşi Bayram Bey'in Zeynel Bey'le ilişki kurmasından korkarak Musul ve Sincar (Şingal) yönüne kaçtı. Bayram Bey de yönetimi ele geçirmek için İmadiye'ye hareket etti. Ünlü Osmanlı paşası Serdar Ferhad Paşa, durumu öğrenince, Zaho (Zaxo)'yu sancak haline getirerek orasını Bayram Bey'e verdi. Bu sırada Kubad Bey de korkusundan Musul'u terk ederek İstanbul'a gitmek üzere Amed'e gitti. Oradan Veziri Azam Siyavuş Paşa ile ilişki kurdu. Siyavuş Paşa, İmadiye yönetiminin tekrar kendisine

verilmesi konusunda ona destek oldu. Kubad Bey, ülkesinin yönetimini geri almak için yola çıktı. Dıhok Kalesi'ne geldiğinde, onu yönetimden uzaklaştıran düşmanlarına karşı bazı önlemler almak üzere orada bir süre kaldı.

Mızuri Aşireti'nin Kubad Bey yerine kendilerine yönetici olarak seçtikleri Süleyman Bey Bayrak, Kubad Bey'in Dıhok'a gelmesi üzerine, yanına Mizuri Mir Melek ve vilayetin her yanından topladıkları ayak takımı ve türedilerden bir grup kurarak Kubad Bey'in bulunduğu Dıhok Kalesi'ne saldırdılar. Kaleyi kuşatmaya alan grup, şehir halkı ile de anlaşarak kalenin kapısını kendilerine açtırdı. Açılan kapıdan giren grup, Kubad Bey'in yanında bulunan oğullarından birini ve beraberindeki adamlarının tümünü öldürerek, mallarını yağmaladı. Olayı duyan Kubad Bey'in Zaho'da bulunan kardeşi Bayram Bey, orayı terk ederek aşiretinin başına geçti. Kubad Bey'e karşı çıkan amcasının oğlu Süleyman Bey ile Mizuri Mir Melek Bey, onu İmadiye hükümdarlığına getirdiler.

Kubad Bey'in oğlu Seydi Han Bey, bu olaydan sonra Osmanlı sultanı Sultan Murat Han'a giderek İmadiye Eyaleti'nin kendisine verilmesi konusunda bir emirname çıkarttırdı. Sultan, Bayram Bey hakkında da bir soruşturma açılması için Serdar Ferhad Paşa'ya sert bir emirname gönderdi. Serdar da gecikmeden emirnameyi uygulamaya koydu. İlk iş olarak, Hasankeyf Sancağı'nı Zaho (Zaxo) Hükümeti'ne bağladı. Geçici olarak da burayı Bayram Bey'e verdi. Bundan amaç, Bayram Bey'i kendisine yakınlaştırarak yakalatıp öldürtmektir. Bunun için de kendisine haber göndererek şöyle dedi: "Sultanın emirnamesi gereğince, şimdi senin İmadiye Hükümeti'ni Seydi Han Bey'e terk etmen, Zaho ve Hasankeyf yönetimini alman, ayrıca bu yıl, Gürcüstan Savaşı'nda muzaffer Osmanlı ordusunun yanında bulunmak ve böylece padişah ve devletin hizmetine katkıda bulunmak için hemen gelmen yararlı olacaktır..." Bununla Bayram Bey,

Ferhad Paşa'ya savaştan sonra kendisinin sadık hizmetleri konusunda sultanlık divanına rapor sunması ve İmadiye Hükümeti'nin kendisine verilmesini istemesi konusunda fırsat bulmuş olacaktı. Bu fırsatın kendisine verileceğine kanan Bayram Bey, Hasankeyf Sancağı ile yetinerek İmadiye hükümdarlığını öldürülen Kubad Bey'in oğlu Seydi Bey'e bırakarak Hasankeyf'e gitti. Daha sonra çağrıldığı Gürcüstan Savaşı'na birliği ile katılmak üzere gitti. Seferden döndükten sonra, Osmanlı ordusunun yanında yer alan ve önemli başarılar gösteren Bayram Bey, Serdar Ferhad Paşa tarafından yakalatılarak Erzurum Hapishanesi'ne atıldı. Burdan da alınarak İmadiye Hükümdarı Seydi Bey'e teslim edildi. Seydi Bey, babası Kubad Bey'in ölümüne neden olmasından ötürü Bayram Bey'i öldürttü.²⁰

10

Hazzo hükümdarları olarak bilinen Sason hükümdarları, Bidlis hükümdarları ile akraba olup onlar gibi Kisra hükümdarları soyundan gelmektedirler. Kardeşlerden Diyaeddin, Bidlis yönetimini ele alırken, Hazzo yönetimi kardeşlerden İzzeddin'e kaldı. Sason Kalesi'nin istilası sırasında yöreye yerleşen Rozkan Aşireti, dört kabileden meydana gelmitir. Daha sonra Erzen ve Hasankeyf yöresi aşiretlerinden bazılarını da yanlarına alarak güçlerini arttırmışlardır.

Kürt hükümdarları arasında cesaret, cömertlik ve kahramanlıkları ile tanınmış olan Sason hükümdarları, ülkelerini bu nitelik ve davranışları ile Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı hükümdarları karşısında korumuş, hatta bu devletin güven ve sevgilerini kazanmışlardır.

Ahmed Bey, Kethüde Şemseddin tarafından Muhammed Bey'in ölümü üzerine Sason hükümdarlığına getirildi. Sason ile gelenleri, Ahmed Bey'in hükümdarlığına boyun eğmekle be-

20) *Şerefname, Kürt Tarihi*, s. 125-135.

raber, hükümdarlığa gelişini Diyarbakır Beylerbeyi aracılığı ile Hilafet makamına götürmeyi kararlaştırdılar.

Ahmed Bey'in hükümdarlığı ile Bohtan beylerine sığınmış olan kardeşi Muhammed Bey, Şah Murad, Hüseyin Ağa Sasani, Behram Ağa ve Şemseddin'in baskısından kaçarak Hazzo'yu terk eden Murad Han'ın oğlu Bahaddin Bey'le hemen Hazzo'ya gitmeyi kararlaştırdılar. Durumu öğrenen Şemseddin, Ahmed Bey'i kardeşi Muhammed Bey'i öldürmesi için harekete geçirdi. Fakat Muhammed Bey, durumu anladı. Kurtuluşu diğer Sason beyleri ile birlikte Sason Kalesi'ne sığınmakta buldu. Sason ileri gelenleri, gelenleri sevgi ile karşılayarak kaleye aldılar. Onların korunmasına Şemseddin çok kızdı. Hemen Ahmed Bey'i hükümdarlıktan indirip yakalattı. El ve ayaklarını zincire vurdurup hapis haneye attırdı. Onun yerine Bahaddin Bey'i atadı. Bohtan, Şêrvan, Zırkan aşiretlerinden birkaç bin kişilik süvari ve piyadenin bir birlik kurarak Muhammed Bey ve yanındakileri yakalamak üzere Sason Kalesi üstüne gönderdi. Gidenler, Sason Kalesi'nin batısında karargah kurarak savaş durumuna geçtiler. Kale'nin kuşatılması karşısında yaşamlarından endişe duyan Muhammed Bey, 1596 yılında bir elçi göndererek Bidlis hükümdarlarından yardım istedi. Muhammed Bey'in isteği, Bidlis hükümdarı tarafından uygun görülerek Rozkan Aşireti'nden birkaç bin kişiden oluşan süvari ve piyade birliğini yardıma gönderdi. Rozkan birliğinin gelişini duyan Şemseddin, kurtuluşu Hazzo Kalesi'ne sığınmakta buldu. Ancak Muhammed Bey, yanındaki diğer Kürt beyleri ile birlikte kaçışına fırsat vermedi. Onu kovalamaya başladılar. Daha Hazzo Kalesi'ne varmadan, Şemseddin'in çevresindekiler dağılmaya başladılar. Şemseddin, yanına aile bireylerini alarak Zeynel Bey Şêroyi'ye sığındı. Oğlu Hüseyin Ağa'yı da tutuklu bulunan Ahmed Bey'i öldürmek, hükümdarlığa getirdiği Bahaddin Bey'i getirmek üzere kaleye gönderdi.

Kethüda Şemseddin'in bozgununu öğrenen Bahaddin Bey,

Ahmed Bey'i hapisneden çıkartarak onun yerine Ahmed Bey'i öldürmeye gelen Hüseyin Ağa'yı hapse attırdı. Kalenin dışına çıkarak yaklaşmakta olan Muhammed Bey'i karşılamak için beklemeye başladı. Gelen Muhammed Bey'e kaleyi teslim ettikleri gibi ona bağılılıklarını bildirerek hükümdarlığını tanıdıklarını bildirdiler.

Muhammed Bey, aşiretinin ileri gelenlerini, diğcr Kürt hükümdarları ve diğcr Kürt beylerinin onayını alarak durumu İslam Halifesi ve Osmanlı sultanı Sultan Mehmed Han III'ün sarayına bildirdi. Vezir İbrahim Paşa, Muhammed Bey'in Sason hükümdarlık onayını sultanlık divanından çıkarttırdı.

Zeynel Bey'e sığınan Şemseddin, Muhammed Bey'e karşı harekete geçmek için Cizre hükümdarı Emir Şeref'e sığınmayı, onu da Muhammed Bey'e karşı tavır aldırmaıyı önüne aldı. Emir Şeref'ten tutuklu bulunan oğlu Hüseyin Ağa'yı serbest bırakması için Muhammed Bey'e bir elçi göndermesini istedi. Ancak elçi daha oraya varmadan, tutuklu bulunan Hüseyin Ağa öldürüldü. Bu davranış, Emir Şeref'i Muhammed Bey'e karşı öfkelen-dirdi. Şemseddin, bir başka girişimle, Hazzo Aşireti ileri gelenlerinin kendisine bir elçi gönderdiklerini, kendisinden gelerek, çatışmasız bir kimseyi hükümdar atamasını istediklerini, ataya-cağı kimseye boyun eğeceklerini bildirdiklerini Emir Şeref'e söyledi. Emir Şeref de bu uydurma habere kanarak Bohtan, Zırkan, Şêrvan aşiretlerinden eğitimli 5 bin kişiyi toplayarak bunlarla birlikte Hazzo Kalesi'nin üstüne yürüdü. Emir Şeref, henüz Siirt'e ulaştığı bir sırada haber Hazzo Kalesi'ne ulaştı. Hazzo beyleri, bağılılıklarını Emir Şeref'e bildirerek onun vereceğı kara-ra uyacaklarını da iletiler. Bunlardan Azzan topluluğı, Hazzo beylerinin bu kararına karşı çıktı. Muhammed Bey'e bağılılıklarını bildirerek hükümdarlıkta kalması için sonuna kadar onun yanında yer alacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine, araya giren beyler, Emir Şeref'in Hazzo üstüne gelişini durdular. Emir Şe-

ref, bu kez yönünü Bidlis'e çevirmeyi tasarladı. Şemseddin'i bazı Hazzo beyleri ile gönderip onun vali yapılmasını istedi. Böylece çatışmayı sona erdirmeyi tasarlıyordu. Emir Şeref, bunu sağlamak için de Şemseddin'i kardeşi Han Abdal ve Bidlis Emiri Şemseddin'in oğlu Halaf Bey, Bohtan ve Rozkan aşiretlerinin bazı ileri gelenleri ile Hazzo'ya göndermeyi kararlaştırdı.

Kethüda Şemseddin, Hazzo'ya gittikten sonra halka karşı eski tutumunu sürdürmeye başladı. Bunun üzerine Hazzo halkı Şemseddin'e karşı ayaklandı. Onu öldürmek amacı ile üstüne yürüdüler. Şemseddin, güçlkle canını kurtarabildi.

Musul Beylerbeyi Ali Paşa, Hazzo Hükümdarı Muhammed Bey'in hükümdarlığını tanımakla, ondan kıymetli armağanlar almakla beraber ona karşı idi. Ali Paşa, Musul'daki görevinden alındıktan sonra, Cizre'ye yerleşti. Orada Şemseddin ile Muhammed Bey'e karşı birleşti. Onun elindeki zenginlikleri almayı tasarladılar. Sonunda Ahmed Bey'in Hazzo hükümdarlığına getirildiğine dair sahte bir sultanlık emirnamesi düzenlediler. Emirnemenin bir suretini Hazzo'ya göndererek Ahmed Bey'i Cizre'ye çağırdılar. Buna kanan Ahmed Bey Cizre'ye gitti. Cizre'de Ali Bey ve Kethüda Şemseddin'le ilişki kurdu. Onu Emir Şeref'in huzuruna çıkardılar. Bir başka sahte belgeyi bu sırada Emir Şeref'e verdiler. Bu emirnamede, Emir Şeref'in Ahmed Bey'in Hazzo hükümdarlığına getirilmesi için yardımı isteniyordu. Sahte sultanlık emirnamesi ile harekete geçen Emir Şeref, büyük bir askeri birlik ile 1596 yılında Ali Paşa, Ahmed Bey, Şemseddin ve kendi kardeşi Şah Ali Bey ile Hazzo üstüne hareket etti.

Gelişlerini duyan Sasani, Halidi ve diğer aşiret beyleri, toplanarak bir karar aldılar. Bu kararları ile yabancı güçlerin desteği ile hükümdarlığa gelecek olan Ahmed Bey'in hükümdarlığını tanımamayı, onun yerine Bahaddin Bey'in oğlu Murad Han'ı Muhammed Bey'in yerine getirmeyi kararlaştırdılar.

Bundan önce de Muhammed Bey'i öldürmeyi önlerine aldılar. Durumu öğrenen Muhammed Bey, kendi isteği üzerine hükümdarlıktan çekilmeyi düşündüğünü söyledi. Bunun için de şöyle dedi: *"Halk ve aşiretimin ileri gelenleri, tutumumdan memnun olmadıklarına göre, ben sultanlığın bütün hüküm ve fermanlarını Bahaddin'in önüne koyar, ona bağlılığımı bildiririm."*

Haber, Şemseddin'e ulaştınca, Bahaddin'e tehdit ve vaatlerle dolu bir haber gönderdi. Haberinde Şemseddin, "... Muhammed Bey, benim oğlumun katilidir. Sen kendisini yakalayıp ben gelinceye kadar muhafaza edersen, Hazzo hükümdarlığı sana verilecektir." dedi. Bu haberin anlamı, Muhammed Bey'in kulağına gidince, Bahaddin Bey'e şu haberi yolladı: "Bana ihanet etmek ve beni, oğluna karşılık olarak Şemseddin'e teslim etmek, sana yakışmaz ve şerefle bağdaşmaz. Ben, eğer öldürülmeye ve hakarete layık isem, sen bunu kendi elinle yap. Benim şerefim, senin hükümdarlığının şerefidir..." Bununla Muhammed Bey, canını Şemseddin'in kendisine karşı kurduğu tuzaklardan kurtardı. Bundan sonra da gidip Haldi (Xaldi) Aşireti'nin arasına girmeyi kararlaştırdı. Haldi Muhammed Ağa Abeki'nin yardımı ile oradan Sason Kalesi'ne gitti. Halk, onun kaleye gelişine yardımcı oldu.

Bunlar olurken, Şemseddin, Ali Paşa ve Bohtan Aşireti ileri gelenleri birlik olup, Ahmed Bey'in hükümdarlığını ilan ettiler. Ahmed Bey, bundan sonra yönetim merkezine doğru hareket etti. Daha önce Şemseddin'in oyunu ile hükümdarlığa getirilmesi söylenen Bahaddin Bey'in, bin kişilik kendisine bağlı bir güçle Hazzo Kalesi'ni savunmaktan başka yapacak bir şeyi kalmadı. Muhammed Bey'in korumasına girdiği Haldi Aşireti, bir grubunu keşif yapmak ve düşmanlarının Hazzo Irmağı kenarındaki hareketini öğrenmek üzere bir birlik gönderdi. Ancak köprü başının tutulmasına karşın, birlik, suyu atları ile geçerek kar-

şı tarafa kolaylıkla ulaşılar. Bahaddin'in öncü kuvvetlerine saldırarak bazı adamlarını öldürdüler. Kurtulanlar da gidip durumu Bahaddin Bey'e anlattılar. Bahaddin Bey'e, kaçıp Sasani Aşireti'ne sığınmaktan başka çare kalmadı. Aile bireylerini bu aşiretin korumasında bırakarak Sason Kalesi'ne gitti. Ancak kaleye vardığında, Muhammed Bey'in kendisinden önce buraya geldiğini, kale halkı ve muhafızların onunla bir birlik kurmuş olduğunu öğrendi. Bahaddin Bey, iki gün kale dışında kaldıktan sonra, 1596 yılının Ramazan ayının 25'inde Sasanlı Şah Murad Ağa ve birkaç adamı ile Bidlis'e gitmek zorunda kaldı. Orada Hazzo aşiretlerinden Zırkanlı Muhammed Bey'in yardım ve desteği ile Ahmed Bey ve Şemseddin'i Hazzo'dan kovdukları, Bahaddin'i başlarına hükümdar yapmak istedikleri yolunda uydurma bir haber sızdırıldı. Bunun üzerine Bahaddin Bey, kendisine bağlı kişilere sormadan Hazzo'ya hareket etti. Hatun Suyu köprüsünün başına geldiğinde, Hazzo tarafından hızla gelen bir adam, Şemseddin'in kalede Muhammed Ağa Abeki tarafından öldürüldüğü haberini kendisine ilette. Ahmed Bey'in de hükümdarlıktan uzaklaştırıldığını bu haberine ekledi. Aşiret ileri gelenlerinin de Muhammed Bey'i istemek üzere Sason'a gittikleri, Hazzo halkının Ali Paşa ve adamlarına saldırdıklarını, hepsini soyduklarını, Muhammed Bey'in Hazzo'ya gelerek yönetimi ele aldığını bildiren haber, adamın anlattıkları arasında yer alıyordu. Bahaddin Bey, bu haber üzerine Cizre'ye giderek Emir Şeref'e sığındı. Ahmed Bey de Muhammed Bey tarafından öldürüldükten sonra, Muhammed Bey bağımsız bir hükümdar olarak yönetimini sürdürdü.²¹

11

Kürt beyleri arasında görkem ve kuvvetleri ile tanınan Baban hükümdarları hanedanı Pir Budak Babani'ye ulaşır. Hanedanın kurucusu olarak tanınan Pir Budak Bin Mir Ebdal, Larcan vila-

21) *Şerefname, Kürt Tarihi*, s.217-236 .

yetini Zerza Aşireti'nden, Sêwî (Sivi) ve Meşya-Kürd'ü Soran Aşireti'nden, Safeviler'den de Salduz'u aldıktan başka Maran Kalesi'ni restore ettirerek Mirliwa adını verdiği kendi taraftarlarından bir valiyi oraya atadı. Daha sonra Bağdat'a bağlı Kerkük beldesine yönelerek orasını da yönetimine aldı.

Kardeşi Rüstem'in kendisini öldürmeyi tasarladığını öğrenen Pir Budak, Zerza aşiretine saldırı düzenlediği bir sırada, kardeşini ve onunla birlikte onu öldürmeyi tasarlayan, yakalatarak tutukladı.

Pir Budak, Sohran bölgesini ele geçirmek için bir saldırı düzenledi. Sohran Emiri Seydi Bin Şah Ali, bölgesine düzenlenen bu saldırıya karşı durmadı. Yönetim merkezini boşaltarak dağa çekildi. Sığındığı dağda karşı saldırı fırsatı kollamaya başladı. Herhangi bir direnişle karşılaşmayan Pir Budak, ileri gelen adamlarından birkaçını yanına alarak birgün dağa avlanmaya çıktı. Sohran Emiri Emir Seydi, Hazubyan Yolu denilen yerde, Pir Budak ve arkadaşlarına pusu kurdu. Kurduğu pusuya düşen Pir Budak'a aniden saldıran Emir Seydi, onları orada öldürdü.

Pir Budak'ın erkek çocuğu olmadığından, yerine kardeşinin oğlu Budak Bin Rüstem geçti. Onun da iki yıl sonra ölümü üzerine, hükümdarlık, hizmetçi ve adamlarının eline geçti. Baban yönetimini, ilk ele geçiren, Pir Nazar Bin Bayram idi. Pir Nazar, yönetimi sırasında Bağdat'a bağlı Küfra beldesini Baban vilayetine kattı.

Pir Nazar'dan sonra Baban vilayeti, Pir Budak'ın yetiştirdiği iki memuru, Mir Süleyman ve Mir İbrahim arasında ikiye bölündü. Bu iki memur, hükümet işlerini kendi aralarında anlaşılarak yönettiler. Daha sonra onları bazı kişilerin kışkırtması ile Mir Süleyman, Mir İbrahim'i yakalatarak öldürttü. Yönetimindeki yerleri de kendi yönetimi altına aldı. Ülkeyi 11 yıl yöneten Mir Süleyman, ardında dört çocuk bırakarak öldü. Öldürülen Mir İbrahim'in de üç çocuğu vardı. Bu üç erkek çocuktan Hacı

Şeyh, babasının öldürülmesi üzerine İran'a giderek Şah Tahmasp'a sığındı. Ancak Şah'tan beklediği ilgiyi görmeden Hacı Şeyh, ülkesine döndü. Bir ara, Nelin ve Diyala beldelerini, Mir Süleyman'ın kardeşi Mir İzzeddin adına yöneten kişileri öldürterek aldı. Mir Süleyman'ın ölümünden sonra da Hacı Şeyh, Baban vilayetinin tümünü ele geçirerek oranın bağımsız hükümdarı oldu.

Hacı Şeyh, Şah Tahmasp'a karşı, daha önce yaptığı sığınma isteğinin kabul edilmemesinden, dostça davranışlar içinde değildi. Bunun farkına varan Şah, Baban vilayeti üstüne üç kez askeri birliklerini gönderdi. Diğer Kürt beylerinden hiç bir yardım görmemesine karşın, Hacı Şeyh, her üç İran saldırısını durdurarak yenilgiye uğrattı.

Osmanlı sultanı Sultan Süleyman Han, 1535 yılında Bağdat'ı alıp kışı orada geçirmeyi kararlaştırdı, Hacı Şeyh, bağlılığını bildirmek üzere yola çıktı. Bazı Kürtler, Hacı Şeyh'in sultana gitmesini engellemek için Merge beldesinde yoluna çıktılar. Aralarında çıkan zorlu bir çatışma sonucu, Hacı Şeyh, yanındakilerle birlikte öldürüldü.

Hacı Şeyh'in Mergeliler tarafından öldürülmesi üzerine, Sultan Süleyman Han, Baban vilayetini Hacı Şeyh'in oğlu Budak'a verdi. Vilayetin yönetimi, 16 yıl Budak'ta kaldı. Bu süre sonunda, egemenlerin araya girmesi ve Sultan Süleyman'ın onayı ile Baban vilayetinin yönetimi Mir Süleyman'ın oğlu Mir Hüseyin'e verildi. Mir Hüseyin, İmadiye Hükümdarı Sultan Hüseyin'in desteğini alarak Baban vilayetine gitti. Budak, Mir Hüseyin'in Baban vilayetinin yönetimini almasına karşı çıkmadı. Ancak ülkeden çıkarak İran'a, Şah Tahmasp'a sığınmaya gitti.

İran'da, Osmanlı Veziri Azamı Rüstem Paşa'nın desteği ile Mir Budak, Baban vilayeti yönetiminin kendisine verilmesi konusunda sultanlık divanından bir emirname ile ülkesine döndü. Budak Bey, Rabiye Bulak denilen yerde Mir Süleyman'ın oğlu

Mir Hüseyin'in 8 bin kişilik bir süvari birliği ile karşılaştı. Ancak daha savaşın başında, Mir Hüseyin, kaçarak İstanbul'a gitti. Sultan Süleyman Han'ın Baban vilayetinin Budak Bey ile paylaşılması konusunda bir emirname ile döndü. Ancak sultanlık emirnamesini dinlemeyen Budak Bey ile Mir Hüseyin arasında çıkan çatışmada, Mir Hüseyin'in kardeşi Rüstem Bey öldürüldü. Budak Bey'in emirnamesine karşı çıkmasına öfkelenen Sultan Süleyman Han, Baban vilayetine, komşu Kürt beylerine bir emirname göndererek Budak Bey'in üstüne gitmelerini istedi. Üstüne gelen diğer Kürt beylerine karşı tutunamayacağını anlayan Budak Bey, İmadiye Hükümdarı Sultan Hüseyin'in yanına giderek ona sığındı. Sultan Hüseyin, araya girerek onu Sultan Süleyman Han'a affettirdi. Sultan Süleyman Han, Budak Bey'e Antep Sancağı'nı vererek onu bölgeden uzaklaştırdı. Mir Hüseyin'in yerine de Baban Vilayeti'ne vali olarak Veli Bey adında birini gönderdi.

İki Osmanlı şehzadesi, Selim (Sarı) ile Beyazıd arasında çıkan veliahtlık konusundaki çatışmada Budak Bey, Şehzade Beyazıd'ın yanında yer aldı. Bunun için de Şehzade'nin bulunduğu Kütahya'ya gitti. Bu sırada Beyazıd'a, babasından Budak Bey'in başına karşılık onu affedeceği önerisi geldi. Beyazıd hemen babasının önerisine uyarak harekete geçti. Budak Bey'i Kütahya'da öldürterek başını babasına verilmek üzere İstanbul'a gönderdi.

Abdurrahman Paşa'nın yönetimindeki Baban Kürt Emirliği varlığını sürdürdüğü 1850 yılına değin yaşamını 300 yıl sürdürdü. Osmanlı yönetimine bağlı olan Baban Emirliği'nin egemenlik alanı, Şehrizer ve çevre bölgeleri idi. Osmanlı'nın Bağdat valisinin de dayanağı olan Baban Emirliği'nin etkili bir askeri gücü vardı. Oluşturulan bu askeri güç içinde topçu, süvari, istihkam gibi sınıflar kurulmuştu.

Osmanlı yönetiminde paşa ünvanı alan Baban Emirliği'nin

vali atama yetkisi de vardı. Bu da emirliğin güç ve otoritesini arttırıyordu.

Baban Emirliği'nin yönetim merkezi, Mir Hüseyin döneminde Çereçolan yöresinde inşa edilen Çuvalan Kalesi idi. Yönetim merkezi, daha sonra Kerkük şehrine taşındı. Yönetim merkezi, 1876 yılında Baban emiri Mir İbrahim Paşa tarafından kurulan, günümüz Süleymaniye şehrine taşındı.

Baban Emirliği'nin Osmanlı-İran sınır bölgesinde olması, Osmanlı yönetimi için bir sorun oluşturunuyordu. Osmanlı yönetimine bağlı Bağdat ve İran yönetimine bağlı Kermanshah vilayetleri valileri arasında 18. yüzyılda geçen çatışmalar, Baban Emirliği sınırları arasında geçmesi, bu çatışmalar sonunda 1639 yılında Osmanlı-İran arasında yapılan anlaşma sonunda emirliğe bağlı bölgelerin ikiye ayrılmasına neden olmuştur. Bu bölüşüm, Baban Emirliği'nin gücünü düşürdüğü gibi emirliğin çökmesine de yol açmıştır.

Osmanlılar'ın Bağdat valisi olan Süleyman Paşa, zaten Baban Emirliği'nin güçlü durumundan endişe duymakta idi. Bunun için de bazı entrikalara başvuruyordu. Babanlı emirlere vaadlerde bulunma, çocuklarını rehin alma, başvuru yolları. Güçlü bir Baban Emirliği'ne karşı olan Bağdat valisi Osman Paşa, Baban Emiri Süleyman Paşa'ya karşı anlaştılar. Ancak aralarındaki anlaşma anlaşılınca, Süleyman Paşa Kürt Mustafa Paşa'nın üstüne bir birlik göndererek onu Kuveyt'e çekilmek zorunda bıraktı.

Arabistan'da gelişen ve Baban Emirliği'ni etkileyen Vahabi Hareketi'nin meydana getirdiği karışıklıkların devam ettiği 1788 yılında, Baban Aşireti'nden Mahmud Paşa'nın oğlu Abdurrahman Paşa, Baban emiri oldu. Abdurrahman Paşa'nın ilk işi, Baban yönetimini güçlendirmek ve Bağdat'ın emirliği üzerindeki denetimini azaltmak oldu. Bu yüzden de Bağdat'ın Osmanlı va-

lisi Ali Paşa ile arasında gizli bir çatışma başladı. Bağdat Valisi Ali Paşa, Abdurrahman Paşa'yı Baban Emirliği'ne indirerek yerine akrabası Haled Paşa'yı atadı. Emrine bir askeri birlik verecek Abdurrahman Paşa'yı Süleymaniye'den çıkarma emrini verdi. Bağdat'tan gönderilen askeri birlik ile Baban Emiri Abdurrahman Paşa güçleri arasında Kerkük-Erbil arasında çıkan çatışma, Abdurrahman Paşa'nın üstünlüğü ile sonuçlandı. Bu kez Bağdat Valisi Ali Paşa 1806 yılında büyük bir askeri birlik ile Abdurrahman Paşa'nın üstüne yürüdü. Abdurrahman Paşa, güçlerini emirliğinin bölüşümünde İran kesiminde kalan Bilbasi Aşireti topraklarında konuşlandırdı. Osmanlı güçleri ile bir çatışmayı göze alamayan Abdurrahman Paşa, Tahran'a, Fahd Ali Şah'ın yanına gitti. Şah, Abdurrahman Paşa'yı koruması altına aldı. Bağdat'ın Osmanlı valisi Ali Paşa'dan Abdurrahman Paşa'nın emirliğinin geri verilmesini istedi. Ancak Ali Paşa, bu isteğe uymadı. Bununla birlikte Abdurrahman Paşa'yı İran yönetiminden geri almak üzere birliklerini İran sınırına kaydırdı. Böylece Osmanlı yönetimi ile İran yönetimi arasında gerginlik başladı. Abdurrahman Paşa, Kermanşah valisini de yanına alarak sınırda konuşlandırılan Osmanlı birliklerine saldırdı. Ancak bu saldırıda başarılı olamadı.

Bu sırada Ruslarla savaş halinde olan Osmanlı yönetimi, birliklerini İran sınırından çekmek üzere Bağdat Valisi Ali Paşa'ya talimat verdi. Osmanlı birliklerinin sınırdan geri çekilmesi ile Abdurrahman Paşa, Süleymaniye'ye yöneldi. Merivan'a kadar Abdurrahman Paşa'yı izleyen Osmanlı birlikleri, orada yenilgiye uğratıldı. Bu yenilgi karşısında Bağdat Valisi Ali Paşa, Abdurrahman Paşa'nın emirliğini kabul etmek zorunda kaldı.

Bağdat Valisi Ali Paşa'nın öldürülmesi ile yerine geçen Küçük Süleyman Paşa, Abdurrahman Paşa'nın etkinliğini kırmayı önüne aldı. Bunun için de Baban Emirliği üstüne yürüdü. İki taraf arasında Derbendi Bazıyan yöresinde bir çatışma başladı.

Abdurrahman Paşa, Osmanlı valisine karşı üstün durumda iken, savaş alanında Bağdat valisinin yanında yer alıp kardeşi Abdurrahman Paşa'ya karşı savaştan Halit Paşa'nın ihanetine uğradı. Birliklerinin yenilgiye uğratılması üzerine Abdurrahman Paşa, tekrar İran'a sığındı. Ancak Osmanlı güçlerinin Bağdat'a geri çekilmesi ile Abdurrahman Paşa, tekrar Süleymaniye'ye dönerek yönetimi ele aldı. Bunun üzerine Bağdat valisi, bu kez Kermanşah valisi ile Abdurrahman Paşa'ya karşı anlaştı. Baban Emirliği'nin güçlenmesini istemeyen İran yönetiminin Kermanşah valisi, Bağdat valisi ile Abdurrahman Paşa'ya karşı ortak bir birlik oluşturdular. Birleşik güç ile 1813 yılında, Abdurrahman Paşa'nın birlikleri arasında çıkan çatışmada Abdurrahman Paşa yine kardeşinin ihanetine uğradı. Bunun üzerine, Abdurrahman Paşa, yine İran tarafına geçti. Ancak Osmanlı-İran işbirliği uzun sürmedi. İran tarafı, ortak hareket etmekten çekildi. Abdurrahman Paşa, Osmanlı yönetimine başvurarak Bağdat valisinin görevden alınmasını istedi. Bağdat Valisi Süleyman Paşa, onu görevden alan Osmanlı sultanı Sultan Mahmud II.'nin buyruğuna uymadı. Osmanlı yönetimine karşı direnen Bağdat valisine karşı yönetimin temsilcisi, Baban Emiri, Abdurrahman Paşa ve diğer Baban beylerinden yardım istedi. Yapılan savaşta Küçük Süleyman Paşa öldürülünce, Abdurrahman Paşa, yeniden güç kazandı. Abdurrahman Paşa'nın da onayı ile Bağdat valiliğine Abdullah Paşa getirildi. Bağdat valiliğine getirilişinde kendisine destek olan Abdurrahman Paşa'nın emirliğini Bağdat valisi Abdullah Paşa, resmen kabul etti. Bundan sonra Erbil'i de emirliğine katan Abdurrahman Paşa, İran ile aralarındaki pürüzleri düzeltmeye yöneldi. Abdurrahman Paşa, 1913 yılında yine kardeşinin ihanetine uğradı. Yenilerek İran tarafına giden Abdurrahman Paşa, Kermanşah Valisi Muhammed Ali Mirza'nın desteğini alarak tekrar Süleymaniye üstüne yürüdü. Ancak bu sırada Abdurrahman Paşa, hastalanarak öldü. Böylece Baban Kürt Aşireti'nin direnişi kırıldı.²²

22) *Şerefname, Kürt Tarihi*, s. 312.-321.

Soran Beyliği emiri olan babası Mustafa Paşa'nın sağılığında Soran emirliğine getirilen Mehmed Bey, öncelikle emirlik içindeki iç çatışmaları kesin bir çözüme kavuşturmak için uğraş vermekle işe başladı. Revanduz'daki konağını ve kale duvarlarını berkitti. Kaleyi ordu merkezi haline getiren Mehmed Bey, burada bir silah deposu kurdu. Mehmed Paşa'nın iki bin piyade, bin süvariden kurulu, eğitimli bir ordusu vardı.

Mehmed Bey'in güçlenme etkinlikleri, yakınlarını gelecekleri konusunda kuşkulandırdı. Bundan, Havdiyan köyünde oturan amcası Teymur Han, Mehmed Bey'in hazinedarı Abdullah Bey ile Mehmed Bey'in yönetimini kırmak konusunda işbirliği için ilişkiye geçti. Abdullah bey, ilişkiyi öğrenen Mehmed Bey tarafından idam edilerek yönetimine yönelen girişimi başından etkisiz hale getirdi. Bundan sonra amcası Teymur Han üstüne giden Mehmed Bey, Havdivan'a yöneldi. Teymur Han, yeğeni-ne karşı tutunamayacağını anlayınca, Şiteyn Kalesi'ne çekildi. Direnişi oradan sürdürdü. Kaleyi kuşatarak ele geçiren Mehmed Bey, amcasının kaledeki direnişini kırdı. Öteki amcası Yahya Bey'in üstüne giden Mehmed Bey, onu birinci saldırıda yenilgiye uğratmakla beraber Seydehan bölgesinde giriştiği savaşta onu kesin yenilgiye uğrattı. Önce amcasını hapse attıran Mehmed Bey, amcasının kaçma girişiminde bulunması sonucu onu öldürttü. Emirlik içindeki iç çatışmaları bu şekilde bitiren Mehmed Bey, bu kez çevre bölgelere yöneldi. Biradost bölgesini yönetimine alan Mehmed Bey, daha sonra bölgedeki Serdal Kalesi'ne yöneldi. Kaleyi yöneticisi Hasan Bey'den aldı. Biradost bölgesinin tümünü alan Mehmed Bey, daha sonra Mergever, Uşnu topraklarını, Litan, Kakla bölgesini yönetimine aldı. Bu arada Zibar Kalesi de kendiliğinden teslim oldu. Tüm bunlardan sonra, ordusunun piyade sayısını 15 bine çıkaran Mehmed Bey, süvari birliğinin de sayısını arttırdı.

Revanduz bölgesi, büyük Zap Irmağı ile İran sınırı arasında kalan bir bölgedir. Kürt bağımsızlık hareketinin 1830 yılında Mehmed Bey'in kumandasında başlaması nedeniyle, bölge, Kürt bağımsızlık hareketinin merkezi durumuna geldi. Osmanlı, İran yönetimine karşı bir kurtuluş hareketi niteliğini taşıyan savaş başlatan Mehmed Bey, bir yerde Osmanlı yönetiminde kalan Bayazıd ve Van civarındaki Kürtler'in Osmanlılar'ın ve yerel beylerin ikili kısıtacı altında ayaklanmalarının, İran yönetimindeki Hoy, Nahçıvan ve Revan civarındaki benzer Kürt ayaklanmalarının o bölgede dışa vurması, yansımasıdır.

Revanduzlu Mehmed Bey, bağımsızlığa yönelişin ilk adımı olarak bir ordu kurmanın yanında yakından uzağa olmak üzere, genişleme hareketine girişti. Önce Şirvan (Şêrvan), Biradost emirliklerini, yukarıda değinildiği gibi, yönetimine aldı. Erbil, Altinköprü, Koysancak, Raniya'yı aldıktan sonra Musul'a yöneldi. Akra, Zibar ve Amadye işgal edildi. Hoşnav, Surçi, Baban aşiretinden Harir, Kuyi, Kayne'yi aldı. Bu bölgenin sınırları, Zap Nehri'ne doğru bunların alınması ile genişletilmiş oldu. Bundan sonra Soran Emiri önüne geçemediği Revanduzlu Mehmed Bey'i tanımak zorunda kaldı. Sonra Azerbaycan'daki Kürt köylerini yönetimine aldı. Ancak kuzey ve güneydeki Cizre Emiri Bedir Han Bey'e bağlı aşiretler, kişisel nedenlerle Mehmed Bey'e bağlanmadılar. Mehmed Bey, 1831'de Musul yöresindeki Yezidi bölgesine yöneldi. Yezidiler'in merkezi olan Seyhan (Şêxan)'a girdi. Yezidi lider Ali Bey, Mehmed Bey'e çeşitli armağanlarla giderek bağlılığını bildirdi. Ancak Mehmed Bey'in Yezidiler'in müslümanlığı kabul etme isteğini Yezidi lider, kabul etmedi. Bununla beraber Revanduz'a karşı da tavır alarak direnişe geçti. Mehmed Paşa, Yezidi direnişini kırmak için girişimlerde bulundu. Mehmed Bey'in Bahdinan bölgesini alma isteğine karşı direnen bölgenin emiri Said Bey, Yunus Ağa komutasında bir birliği Yezidi Kürtleri'nin yardımına gönderdi.

Yardıma gönderilen Yunus Ağa, yenilgiye uğratılınca, bu kere Said Bey, kardeşi İsmail Bey'i Yezidiler'in yardımına gönderdi. İsmail Bey'in de yenilgiye uğratılmasından sonra, Mehmed Bey, Bahdinan ve Yezidi bölgesinin tümüne yöneldi. Güçlerini kardeşi Resul Bey'in güçleri ile birleştirerek, Bahdinan bölgesinin merkezi İmadiye Kalesi'ne yöneldi. Uzun bir kuşatmadan sonra, İmadiye alındı. Said Bey, emirlikten alınarak yerine Musa Bey getirildi.

Yezidi bölgesine atadığı kişi Yezidiler tarafından kabul edilmeyince, Mehmed Bey, Yezidi bölgesine yöneldi. Yezidiler, tüm güçleri ile direnişe geçmelerine karşın, Mehmed Bey'in üstün kuvvetlerine karşı tutunamadılar. Yezidi lider Ali Bey de direnişin sorumlusu görülerek gözaltında tutulduğu Revanduz'da idam edildi. Böylece Yezidi Kürtleri'nin direnişi tamamen kırıldı.

Osmanlı Devleti, kendi bölgesinde bağımsız bir Kürdistan kurmayı amaçlayan Mehmed Bey üzerine, Mısır'daki Osmanlı valisi Kavalalı Mehmed Paşa hareketiyle sorunları olduğundan, önemli bir askeri güç gönderemediler. Yalnız Sivas Valisi Reşit Paşa komutasındaki bir kısım kuvvetleri bölgeye hareket ettirdiler. Osmanlı kuvvetine Bağdat Valisi Ali Paşa ile Musul Valisi Mehmed Paşa'nın gönderdikleri birlikler katılınca, Reşit Paşa'nın komutasında kırk bin kişilik bir güç toplanmış oldu. Bu sayı üstünlüğü karşısında Revanduzlu Mehmed Bey, ilk çatışmada geri çekilmek zorunda kaldı. Dağa çekilen Mehmed Bey, o bölgede geniş bir gerilla hareketi başlattı. Bu yolla Mehmed Bey, aralarındaki sayı farkını kapattı. Bir süre sonra da Osmanlı birlikleri, erzaklarının bitmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar. Osmanlı birlikleri, gerekli ikmallerinin tamamlanmasının uzaması nedeniyle, yeniden Mehmed Bey birliklerine saldırmayı geciktirdiler. Mehmed Bey, bu süreden yararlanmak için, İran'ın Revanduz'a yakın bölgelerine saldırı hazırlığına başladı. Hazırlıkları 1835 yılı Ekim ayı başlarında biten Mehmed Bey, İran'a saldı-

arak Kutur'a kadar olan yerlerle geçirdi. Mehmed Bey kuvvetlerine karşı tutunamaan İran birlikleri, Neviy'den gönderilen destek güçlere karşı Mehmed Bey ikinci bir saldırı ile Salduz ci-varındaki köyleri de işgal etti.

1837 yılının baharında, Azerbaycan'ın güneyindeki İran kuvvetleri kumandanı Alitaki, buradaki Kürt birliklerine bir saldırı düzenleyerek işgal edilen yerleri geri almak, tutsaklarını kurtarmayı önüne aldı. Ancak Kürt kuvvetleri karşısında tutunamayarak Tebriz'deki Rus Konsolosu Godoniç'e sığındı. Yeniden saldırı için, ondan erzak ve silah yardımı yapılmasını istedi.

Reşit Paşa'nın kendi yönünden başlattığı bir saldırı ile Revanduzlu Mehmed Bey, güçlerini iki ateş arasında tutmaya çalışan İran yönetimi, 1837 yılının yazında 10 bin kişilik bir ordu ile Revanduz'a saldırı hazırlığı yaptı. Bu iki güce karşı koymak için, Mehmed Bey, Revanduz Kalesi'ne çekildi. Savunma hazırlığı, yanında Osmanlı ile İran'ın arasını açma çarelerine de başvurdu. Bunun içinde güvendiği kişilerden birini İran tarafına göndererek İran'ı tanıma, Tahran Hükümeti'ne vergi verme önerisinde bulundu. Osmanlılar'a yaptığı öneri ile de İran'a karşı onlarla birleşme önerisinde bulundu. Ancak İran, Mehmed Bey'in önerilerini kabul etmedi. Bu arada İngilizler, çıkarlarına daha uygun bulduklarından, Osmanlı ve İran'ı Kürtler'e karşı birlik olmaları için arabuluculuk yaptı. Tebriz'deki İngiliz Binbaşısı Şil, iki taraf arasında ortak bir saldırı anlaşması sağlamasına karşın, bu girişim gerçekleşmedi. Reşit Paşa'ya bağlı Osmanlı birlikleri, 1837 yılının Ağustos ayında Revanduz'u kuşatmaya aldı. Erzak ve su darlığı nedeniyle, Mehmed Bey, tutunamayarak Reşit Paşa'ya teslim oldu. Aile bireyleri ve direnişe katılan diğer Kürt beyleri ile İstanbul'a sürgün edilen Revanduzlu Mehmed Bey bu hareketi ile Osmanlı Hükümeti'nin Kürtler üstündeki baskısını azaltamadı. Artan baskı ile beraber bölgede Osmanlı yönetimine karşı, Ermeni halkının da katılımı ile direnişler sür-

dü. Osmanlı yönetimi bu direnişleri, köyleri topa tutarak, yakıp yıkarak, direniş liderlerinden Hayn Aşireti lideri Timur Bey, Hezo Beyi ve diğer Kürt liderlerini astırarak kırdı.

Direnişi sürdüren Başur yöresindeki Bekrean ve Reşkotan aşiretleri, az rastlanır bir kahramanlık örneği gösterdiler. Reşit Paşa'nın ölümü ile yerine gelen Hafız Paşa, 1837 yılında direnişe katılan aşiret halkından yaşlı, kadın, çocuk demeden eline geçenin kulaklarını, parmaklarını kestiriyordu. Bu vahşete dayanamayan Başur bölgesi teslim oldu. Sıpkı Aşireti'nin direnişine karşı Beyazıd Seraskeri'nin kumandasında bir Osmanlı ordusu, saldırıya geçti. Erzincan yöresinde geçen savaşta, aşiret lideri Süleyman Ağa ve diğer Kürt beylerinin kaçırılmaları üzerine direnişi, başarısızlığa uğradı. Aşiret liderleri tutuklandı, kuvvetleri dağıtıldı. Tutuklanan beylerden bazıları öldürüldü, bazıları tutuklandı, bazıları da eski yerlerine gönderilerek onlardan ileride yararlanılma amaçlandı. Yerlerine dönen beylere armağanlar verilmekle beraber aşiretleri halkına karşı acımasızca davranıyorlardı. Revanduzlu Mehmed Bey İstanbul'da 5-6 ay sürgün kaldıktan sonra, paşalık ünvanı ile geri gönderilerek eski görevi kendisine iade edildi. Ancak dönüşünde, Trabzon'da tuzağa düşürülerek öldürüldü.²³

13

Osmanlı sultanı Sultan Mahmud II tüm Kürt bölgelerinin yönetimini önüne alarak biri Reşit Paşa, diğeri Semih Paşa komutasında, iki ordusunu değişik yollardan dönemin Kürt ulusal hareketinin merkezi durumundaki Revanduz üstüne gönderdi. Daha önce Revanduz'lu Mir Mehmed Bey'e karşı yapılan ve kısmen başarıya ulaşan hareket sonucu Osmanlı askeri hareketi, pek çok Kürt bölgesindeki yerel yönetimleri ortadan kaldırıp

23) Şerefname, Kürt Tarihi, s. 303-312.

doğrudan merkezi yönetime bağlamıştı. Bu yerel yönetimlerden Soran, Baban gibi beylikler ortadan kaldırılmış, merkezden atanan kişilerle yönetilmeye başlanılmıştır. Bununla Kürt bölgelelerinin yönetiminin ele geçirilmesinin birinci aşaması, 1839 yılında tamamlanmış oldu.

Bohtan Aşireti lideri, Cizre Hükümdarı Bedir Han Paşa, programlı ve kapsamlı bir ulusal kurtuluş hareketinin başlatılması konusunda, Soran Emiri Mir Mehmed Bey'le görüş birliği içinde idi. Bu yüzden de Osmanlı yönetiminin hışmına uğramıştı. Bedir Han Bey'in güçlü bir ordusu ve de bağlaşıkları vardı. Bedir Han Bey, bu güçlü varlığını aşarak direniş merkezi Soran'a ulaşmak olanaklı değildi. Bunun için de Reşit Paşa 1836 yılında ordusunu iki kola ayırdı. Ordunun Reşit Paşa, yönetimindeki ana kolu, doğrudan Cizre'deki Bedir Han Bey'e, Hafız Paşa'nın yönetimindeki ikinci kolu, Bedir Han Bey'in güçlü bağlaştığı Mahmud Han'a saldıracak, böylece Bedir Han Bey'e kuzeyden yapılacak yardımın önü kesilmiş olacaktı.

Cizre önlerine gelen Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Bedir Han Bey'in güçlü direnişi ile karşılaştı. Mahmud Han'ın yardımının gelmek üzere oluşunun verdiği moral ile saldıran Bedir Han, Osmanlı ordusunu birkaç kez bozguna uğrattı. Ancak Mahmud Han'dan beklediği destek gelmedi. Osmanlı ordusunun ikinci kolunu kumanda eden Hafız Paşa, Tillo yakınlarındaki Dicle üzerindeki köprüyü sürekli top ateşi altında tutması, Mahmud Han'ın komutasındaki 20 bin kişilik yardım gücünün Cizre'ye gidişini engelliyordu. Dicle'yi geçemeyen Mahmud Han, Van Gölü güneyindeki Artos Dağları'na çekilerek orada mevzilenmek durumunda kaldı.

Mahmud Han'ı geri çekilmek zorunda bırakan Reşit Paşa, Cizre'yi sürekli top ateşi altında tuttu. Top ateşine karşı tutunamayacağını anlayan Bedir Han Bey, askeri birliğini alarak Cudi

Dağı'na çekildi. Böylece direnme gücünü koruma altına almış oldu. Bedir Han Bey, geri çekilme hareketi sırasında Osmanlı ordusuna kılavuzluk yapan kimi Kürt liderlerinin işbirliği yapması karşısında güç duruma girdi. Bedir Han Bey'i takibe kalkışan Reşit Paşa, yolu üzerindeki partizanların saldırıları karşısında çok kayıp verdi. Bu kayıplar, paşayı geri çekilmek zorunda bıraktı.

Reşit Paşa'nın 1836 yılında ölmesi üzerine, Cizre'deki Türk vali, şehir halkı tarafından kovuldu. Bu arada Cizre'ye dönen Bedir Han Bey, yeniden toparlanıp güçlenmeye başladı. Onun giderek güçlenmesi karşısında Reşit Paşa'nın yerine geçen Hafız Paşa, Diyarbakır valisi komutasındaki bir orduyu harekete geçirdi. Bedir Han Bey, gelen bu orduyu püskürttüğü gibi, kendi konumunu güçlendirmeyi sürdürdü. Bu arada, Mardin'i almakla görevlendirilen General Mirza Paşa, 18 aylık kuşatmaya karşın bir sonuç alamadı. Bu da Cizre Beyliği'nin toparlanmasına olanak sağladı.

Osmanlı yönetiminin Bedir Han Bey hareketinden önce Bohtan beyliği dışındaki Kürt beyliklerinin direnişini kırmış olması, Bedir Han Bey'in bu beylikler üstünde etkinlik kurmasına ortam hazırlamıştı. Bedir Han Bey, bu ortamdan yararlanarak Kürt beyleri arasında olagelen çatışmaya olanak vermeden onları denetimi altına aldı. Bu durum, Osmanlı baskısından usanan halkı, Bedir Han Bey'e biraz daha yaklaştırdı. Onu bir kurtuluş umudu olarak görmeye başladılar. Bu da onun biraz daha güçlenmesine neden oluyordu. Bedir Han Bey, yakın Kürt beylerinden başlayarak uzaktaki Kürt beylerine ulaşarak onlarla ilişki kurdu. Bu beyler, Hakkari Emiri Nurullah Bey, Muks yöneticisi Abdul Han ile kurulan ilişki, onun kardeşi Mahmud Han ile olumlu ilişki kurma fırsatını verdi. Bu ilişkilerden sonra, aralarında Mustafa Bey, Rewrêş Bey, Han Mahmud, Nurullah Bey, Hakkari'den Fettah Bey, Hizan'dan Halit Bey, Muş'tan Şerif Bey, Kasır bölgesindeki Hüseyin Bey'in de katıldığı bir bağla-

ma kuruldu. Bedir Han Bey'in başında bulunduğu bu bağlaşma, ulusal kurtuluşu amaçlıyordu. Bu birlik, İran'daki Kürt yöneticilerini de yakınlarına almıştı. Yine bu birlik, Osmanlılar'ın Musul ve Bağdat'taki paşalarının dikkatini çekmiş, kendilerine saygı duymalarını sağlamıştı. Bedir Han Bey, kurulan birliği diğer ögelerle de pekiştirdikten sonra adına para basma, yönetim merkezi olarak Cizre'yi gösterme, kale burçlarına bayrak asma gibi hareketlerle başkanı olacağı bir bağımsız Kürt devletine doğru giderek yaklaşıyordu. Cizre Emirliği, fiilen Osmanlı yönetiminden bağımsız bir konuma geldi. Bedir Han Bey, İran'daki Erden beylerini de yanına almakla bağımsızlık hareketinin sınırlarını genişletmeyi önüne aldı. Bedir Han Bey, tüm bunları yaparken, kurtuluş hareketini İran'a dayandırmadığı gibi Rusya ve herhangi bir Avrupa devletinin yardımı üzerine de dayandırmamıştı. Bununla Bedir Han Bey, kurtuluş hareketini daha önceki hareketlerden ayırmıştı. Bunun yerine, Kürtler'le birlikte yaşayan Hristiyan, Ermeni ve Assurlular'ın desteğini yeğledi.

Bedir Han Bey'in bağımsızlık hareketlerinin yoğunlaşması, Rusya, İngiltere, Almanya gibi devletlerin ilgisini çekti. Bu devletler, Kürt bağımsızlık hareketine destek olmamakla beraber, bölgede gezgin, temsilci, elçi, misyoner düzeyinde etkin kaldılar. Bu devletleri Osmanlı ve İran devletleri ilgilendirdiği için, Bedir Han Bey hareketine olumsuz bir yaklaşımda bulundular. Ancak bu devletler, Osmanlı ve İran devletlerinden bazı tavizler koparmak amacı ile Bedir Han Bey hareketine yaklaşmışlardır. Kürt hareketlerinin güç kazandığı dönemlerde, bu devletler, her iki devleti yardımları ile birbirine yaklaştırmaya çalışmışlardır.

Kürt-Nasturi ilişkilerinin olumsuz sonuçları, İstanbul'daki Ermeni patriğinin Kürtler aleyhine yürüttüğü çabalar, Osmanlı yönetimine Kürtler'e karşı Avrupalılar'ın aktif desteğini sağlamıştır. Osmanlılar'ın da kışkırtması ile Nasturiler, İngiltere'nin Musul Konsolosu Risam'a giderek duruma müdahale isteğinde bulundular. Bunun sonucu olarak, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın

telkinleri ile Osmanlı yönetimine Kürt hareketini bastırma fırsatını verdi. Osmanlı sultanı, Mareşal Hafız Paşa'ya Bedir Han Bey'e Kürt bağımsızlık hareketinden vazgeçip iktidarını tanımasını sağlama konusunda görev verdi. Hafız Paşa, Beyazıt'tan Erzurum'a gelen Mahmud Beyazidi'yi devreye sokarak Bedir Han Bey ile diyalog kurmaya çalıştı. Ancak istenilen diyalog kurulmadı. Bu kez Erzurum Valisi Kemal Bey, Mahmud Beyazidi'yi Hakkari Emiri Nurullah Bey'e gönderdi. Ancak bunda da başarılı olamadılar. Yalnız bu kez Mahmud Han'ın Erzurum'a gelişi sağlandı. Mahmud Han, kendisine Mahmud Beyazidi aracılığı ile yapılan tehdit ve verilen sözler karşısında Van'a geldiğinde, oradaki tüm Osmanlı memurlarını öldürtüp bir başkaldırı hareketi başlattı. Osmanlılar, kendilerine aracı olan Mahmud Beyazidi'yi isyana katılmakla suçlayıp tutuklattı. Osmanlı diplomasisi, bu konuda başarısızlığa uğramasına karşın, bazı Kürt beylerini armağanlarla yanlarına çekebildiler.

Osmanlı diplomasisinin bağımsızlığı sonunda, Osmanlı askeri hareketi, devreye girdi. Harekatı yapacak ordunun başına Osman Paşa getirildi.

Cizre Emiri Bedir Han Bey, 1842 yılında bağımsızlığını ilan etmiş, bunun sonucu olarak Osmanlı yönetiminden bağımsız davranıyordu. Başlangıçta diplomatik yollar denenerek, Kürt egemen güçlerini eskiden olduğu gibi satın alarak devreye sokmalarına karşın bir sonuç alınamamış, ancak gerekli dış destek sağlanarak bir askeri hareket düzenlenmiştir. Harekatın başına, 1847 yılında, Topal Osman Paşa getirildi. Gerektiğinde vali Hayrettin Paşa'nın desteğini de alacak olan Topal Osman Paşa, 100 bin kişilik ordusu ile Haziran ayında, önce Erzurum'a geldi, buradan Van'a doğru hareket etti. İki kola ayrılan ordunun kollarından biri, Erzurum'a, Van, Gevaş, Moks ve Çatak üzerinden Bohtan bölgesine hareket ederken, ordunun diğer kolu, Diyarbakır üzerinden Bohtan bölgesine yöneldi. Sayısı 25 bin olan ordu-

24) *Baban, Botan Soran*, s. 61-71 .

nun bu koluna Harput, Urfa, Diyarbakır, Erzurum, Bağdat ve Musul'dan katılımlar olmuştu. Bedir Bey'in komutasında da, bağlaşıkları ile birlikte, Topal Osman Paşa'nın komutasındaki kuvvete yakın bir askeri güç vardı. Bedir Han Bey, Bohtan'daki askeri güçlerini yeğeni Yezdanşêr komutasında, Cizre'yi korumak üzere bırakmıştı. Kendisi de Van yöresini kesin disipline etmek için hareket halinde idi.

Osman Paşa, ordusunun diğer kolu, Bedir Han Bey'in kuzeyde konuşlanan diğer bağlaşıklarını saf dışı etmeğe yönelmişti. Osman Paşa, ilk olarak Moks bölgesine saldırdı. Moks Beyi Abdullah, bir varlık gösteremeden teslim oldu. Osman Paşa, bu kez Gevaş'a saldırarak aldı. Bu saldırı karşısında Gevaş Beyi Mahmud Han da bir varlık gösteremeden teslim olmuştu. Oradan Van üstüne güçlü bir saldırı düzenleyen Osman Paşa, burayı da şehri koruyan Kôr Mustafa Paşa'dan kolaylıkla aldı. Osmanlı ordusu, buraları zorlanmadan ele geçirdikten sonra, Bedir Han Bey'in esas güçlerinin bulunduğu Bohtan, Hakkari, Van üçgenindeki dağlık bölgeye yöneldi. Osmanlı ordusu, bu bölgede güçlü bir direnişle karşılaşarak ilk hızını düşürdü. Osman Paşa, bu kesimde bozguna uğrayan birliğini yedek kuvvetlerle güçlendirdi. Yedek güçlerle ordusunu yeniden güçlendiren Osman Paşa, bundan sonra iki taraf arasında aralıksız yön değiştiren savaşlara devam etti. Bedir Han Bey, desteklenmesine karşın, Osmanlı ordusunu bu bölgede hareketsiz hale getirdi. Savaşın zafer yönünün Bedir Han Bey'e yöneldiği bir sırada, Topal Osman Paşa, devletinin öteden beri uyguladığı yöntemle bir kez daha satınalmalara yöneldi. Bu konuda ilk kez Bedir Han Bey'in Cizre korumasına bıraktığı yeğeni Yezdanşêr'i, Cizre Beyliği'ni ona verme sözü ile yanına çekti. Bu yolla Topal Osman, Bedir Han Bey'in mevzilerini birer birer düşürdü. Nurullah ve Mahmud Han gibi güçlü bağlaşıklar da istenilen etkinliği gösteremediği gibi Yezdanşêr'in ihanetinden sonra da güçlerini daha güvenilir yerlere

çekmeye başlamışlardı. Böylece güçlerinin yenilgisini ve de erimesini önlemişlerdi. Bunun üzerine Bedir Han Bey, komutasında kalan 5-6 bin kişilik bir kuvvetle Eruh Kalesi'ne çekilerek orada mevzilendi. Eruh Kalesi'ni kuşatan Osmanlı ordusuna karşı üç gün direndi. Nurullah ve Mahmud Han'dan destek gelmeyince Temmuz 1847 yılında, Osman Paşa'dan kale halkının can güvenliğinin güvencesini aldıktan sonra, Bedir Han Bey, kaleyi Osman Paşa'ya teslim etti. Kalenin alınmasından sonra, bölgede talan ve yağmalar başladı. Bedir Han Bey, aile bireyleri ile birlikte İstanbul'a, oradan da Girit Adası'na sürgün edildi. Sürgün yaşamına, kendi isteği ile 1868 yılında gittiği Şam'da öldü. Harekata katılan Mahmud Han da, diplomatik ilişkiler sonucu teslim olduğu Topal Osman Paşa'dan büyük bir işkence gördükten sonra, 1847 yılında Silistre Kalesi'ne sürgün edildi. Bedir Han Bey hareketinin kırılmasında, Osmanlı yönetimine yardımcı bulunan Yezdanşer de ihanetinin karşılığı olarak Hakkari, Pervari sancaklarının da bağlandığı Cizre'nin geçici valiliğine getirildi.²⁴

14

Kürt toplumsal yaşamına asırlar öncesinden yerleşen ve Kürt halkını yeni ve yakınçağa taşıyan beylik düzeninin Kürt halkı üstündeki etkinliği, Osmanlı devlet yönetimini ürkütmüş, geleceği için potansiyel tehlike olarak görmeye başlamıştır. Bu nedenle de bu beylikleri, özellikle etkinlik alanına çıktıklarında, içlerinde çıkardıkları çatışmalar, diğer Kürt beyliklerinden aldıkları desteklerle üstlerine gidilmiş, etkisizleştirilmiş, peşinden dağılmaları sağlanmıştır. Ama diğer yandan, yine asırlar öncesinden Kürtler'le birlikte yaşayan Ermeni, Assuri, Keldani, Süryani gibi diğer halklarda hareketlenmeler başlamıştır. İşte tam bu sırada, bu halklar arasındaki dengeyi sağlayabilme, Osmanlı yönetimine bağlamaya dönük bir başka düzen, şeyhlik ve ağalık düzeni, Kürt toplumsal yaşamına sokulmuştur. Bunun sonucu,

Bedir Han Bey hareketinin düşmesinin hemen ardından Şeyh Ubeydullah ortaya çıkmıştır.

Şeyh Taha'nın oğlu olan Şeyh Ubeydullah'a babasının ölümü ile babasına da Mehmed Şah Kaçar tarafından verilen Urmiye yakınlarındaki Kürt bölgesi Markuvur'un büyük bir bölümünün vergisi, büyük oranda mal ve mülk kaldı. Dini etkinliği de bu zenginliklere katılınca, Şeyh Ubeydullah güçlü bir konuma geliyordu. Onun bu güçlü konumu, Osmanlı Sarayı ileri gelenlerini de etkiliyordu.

Şeyh Ubeydullah'ın bir başka ve en büyük etkisi, bölgenin Kürt halkı üstüne idi. Kürt halkı, o dönemde dayanılması güç bir zulüm ve sömürünün kışkacı altında idi. Soygun, talan giderek onu canından bezdiriyor, onlarda tüm bu olanlara karşı bir tepki birikiminin oluşmasına yol açıyordu. Oysa son Osmanlı-Rus Savaşı, Kürtler'e kıtlık, genç erkek potansiyelinin azalmasına neden olmuştu. Çöküntü içinde olan Osmanlı yönetimi, kendisine kaynak sağlamak için durmadan Kürt halkına yükleniyordu. Onlardan çeşitli adlarla vergiler alıyor, bunun için de onları sürekli baskı altında tutuyorlardı. Bu da yer yer halkın tepkisine yol açıyordu. Bundan, devlet güçleri ile halk arasında yer yer çatışmalar meydana geliyordu. Tüm bunlar, Şeyh Ubeydullah'ın çaresiz kalan halka sahip çıkmasını, bunun için de bir bağımsızlık hareketini başlatmasını zorunlu kılıyordu.

1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nda, Osmanlılar'ın yanında yörenin bazı Kürt liderleri ile katılan Şeyh Ubeydullah, savaşın yenilgi ile biteceğini bildiğinden, daha savaş sonuçlanmadan, yardımcısı Şeyh Celaleddin ile Van'a geldi. Yardımcısı Şeyh Celaleddin, Osmanlı sultanının buyruğu ile, Van valisi tarafından zehirlenerek öldürüldü. Halkın isyanından korkulduğundan, Şeyh Ubeydullah'a dokunulmadı.

Şeyh Ubeydullah, 1880 yılında gittiği Hac'dan İstanbul'a

dönmüş, Şemdinan'a dönmeden önce, ulaşabileceği tüm Kürt liderlerine bir telgraf çekerek, onlarla Şemdinan'da yapacağı toplantı hakkında bilgi vermişti. önce, Van'a giden Şeyh Ubeydullah, oradan da Şemdinan'a geçti. Şemdinan'da Hakkari, Bitlis, Muş, Sason, Diyarbakır, Bohtan, Siirt, Amadiye, Süleymaniye ve İran'dan gelen Kürt liderler ve silahlı güçlerle bir toplantı düzenleyen Şeyh Ubeydullah, onları başlatacağı hareket için birliğinde topladı. İran'dan toplantıya katılmak üzere gelen Kürt liderler, Şeyh'ten gerekli talimatı aldıktan sonra, o bölgede gerekli ortamı hazırlamak üzere geri döndüler.

Başlangıçta açılan cephede Osmanlı ve İranlılar'la savaşma planlandı. Daha sonra, güçlerinin bölünmesi anlamına gelen bu plandan vazgeçildi. İlk İran'a karşı savaş hazırlıkları yapıldı. Zaten Şeyh'in İran'a karşı bir husumeti vardı. İran, 1872 yılında güçlenmiş, kendini koruyacak duruma gelmişti. O sırada Osmanlılar'la araları iyi idi. Bundan da yararlanarak kendi tarafındaki Mergever halkının vergilerini Şeyh Ubeydullah yerine İran yönetimine verilmesi gerektiğini, bunun için de vergiyi kendileri toplayacağını Şeyh'e bildirmişlerdi. Şah'ın buyruğu ile Hoy ve Urmiye Valisi Yusuf Han, büyük bir ordu ile Mergever halkı üzerine yürümüştü. Olayı duyan Şeyh Ubeydullah, köyleri yakıp yıkan, köylünün malına el koyan valinin üstüne gitmek için bir takım Kürt birliklerini görevlendirmişti. Aralarında çıkan çatışmada, her iki taraf da ağır kayıplar vermişti. İşte, bunu henüz unutmayan Şeyh Ubeydullah, 1880 yılının Ekim ayında İran üzerine saldırıya geçti. Şeyh'in oğlu Abdulkadir ile Mekri aşireti lideri Hamza Ağa, Tebriz'e saldırırken, Şeyh'in diğer oğlu Sıddık yönetimindeki diğer birlikler, Urmiye, Havi, Salmaz ve Maku hanlığına saldıracaklardı.

Sıddık, 80 bin kişilik gücü ile Erdelan'a saldırdı. Bu üstün güç karşısında tutunamayan İran kuvvetleri, geri çekilmek zorunda kaldılar. Mekri kuvvetlerinin bulunduğu Savuçbulak, Meyandeyap, Murağa peşpeşe işgal edildi. Böylece Kürt kuvvetleri,

yıpranmadan, yorulmadan ve fazla kayıp vermeden geniş bir bölgeyi egemenlikleri altına aldılar. Kürt kuvvetleri Murağa'yı işgal etmekle Azerbaycan'ın yönetim merkezi Tebriz'e yaklaşmış oldular. Tebriz, kendini koruyacak güçten yoksun olduğundan, şehir halkı arasında bir korku, bir telaş başladı. Yakın yerleşim yerlerinden Kürt birliklerinin önünden kaçanlar Tebriz'e geldiklerinde, şehirde yiyecek darlığı başlamıştı. Ancak şehire düşmüş gözü ile bakan Kürt kuvvetlerinin büyük bir bölümü, Tebriz yerine köylere yöneldiler. Buraları yağmalayan bu güçler, yağmaladıkları ile köylerine döndüler.

Ancak Urmiye şehrini kuşatmaya alan Kürt kuvvetleri istenilen başarıyı sağlayamadılar. İçlerinde birkaç bin Nasturi askerin bulunduğu Şeyh Ubeydullah'ın yardımcı güçlerinin gelişi ile Kürt kuvvetleri, şehir üstündeki egemenliklerini kurdular.

Tebriz'in düşmesi, Azerbaycan'ın elden çıkması ve Tahran'ı tehdit anlamına geldiğinden, İran yöneticilerini Kürt kuvvetlerinin başarısı karşısında endişelendirdi. Kendilerini korumakta yetersiz kalan Şah ve vezirleri, Kürt kuvvetlerine karşı korunmak için Rusya'dan yardım istemeyi kararlaştırdılar. Bu sırada, Rus yönetimine karşı Kafkasya'da Türkmenler, bir direniş başlatmışlardı. Ruslar, bu direnişi kırmakla meşgul olduklarından, İran'ın bu isteğini, askeri güç göndererek yardım edemediler. Diplomatik yoldan hareket ederek Osmanlılar'dan Kürtler'e müdahale edilmesi istendi. Rus yönetiminin bu konuda Osmanlı yönetimi üstüne baskı yapması, Osmanlı yönetiminin Şeyh Ubeydullah hareketini kendisi için tehlike görmeye başlamasından dolayı, Osmanlılar, Kürt bölgesine asker yığmaya başladılar.

Şeyh Ubeydullah'ın Rusya'nın Urmiye valisine gönderdiği mektup, Amerikalı misyonerlere yaptığı açıklama ile hareketinin Kürt bağımsızlık hareketi olduğu yolundaki açıklaması, Osmanlılar'ı harekete geçirdi. İran üzerine gönderdiklerini sandık-

ları Şeyh Ubeydullah'ın esas amacının bağımsızlık olduğu, bu konuda kendilerini yanılttığından, bu kez ona karşı tavır aldılar. Bundan dolayı, Ubeydullah'ın güçlerini büyük kuvvetlerle arkadan sardılar. Van'daki 12. Fırka piyade ve topçu birlikleri, hazır duruma getirildiler. Saldırıya geçmeden önce, Şeyh Ubeydullah'ın güçlerini İran'dan çekme konusunda etkileyeceğini umdukları Hüseyin Ağa ve Dilaveroğlu'nu Şeyh'e ziyarette gönderdiler. Ancak Şeyh, birliklerini İran üzerinden çekmeye yanaşmadı.

Bu arada, İran yöneticileri, güçlerini toplayarak Güney Azerbaycan'dan, Savuçbulak yönünden harekete geçtiler. Bununla birlikte Şeyh Ubeydullah, bir de bazı Kürt liderlerinin ihanetine uğradı. Kürt Celali Aşireti'ne bağlı savaşçılar, Şeyh Ubeydullah karşıtı, deneyimli bir kumandan olan Makuni Timur Bey ile birleşerek Urmiye üzerine saldırıya geçtiler. Şeyh kuvvetlerinin elinde olan bu şehir, onlardan geri alındı. Urmiye'nin düşmesi ile Şeyh'in birlikleri Osmanlı-İran güçlerinin arasına sıkıştılar. Bununla Şeyh, Osmanlı yönetimi altında kalan yerlerdeki güçleri ile de ilişkisi kesildi. Bu durumda geri çekilmek, işgal ettikleri yerleri bırakmak zorunda kaldılar. Şeyh'ten aldıkları buyruk üzerine oğlu Abdülkadir ve Hamza Ağa, birliklerini Savuçbulak üzerinden geri çektiler. Şeyh Ubeydullah da Navçı'deki eski yerine döndü. Böylece, 1880 yılında başlayan Şeyh Ubeydullah hareketi başarısızlıkla sonuçlandı.

Bu geri çekilmeler esnasında, İran yönetimindeki Kürt bölgelerinden bazı Kürt beyleri, Şeyh Ubeydullah ile birlikte geldiler. Bu, onların yeni direnişlere geçeceklerinin işareti sayıldı.

Şeyh Ubeydullah kuvvetlerinin İran kesiminden geri çekilmesi sonucu İran yönetimi, Şeyh'e destek veren bölge halkına yöneldi. Halk, İran yöneticileri tarafından işkence edilmeye baş-

landı. Toplu kırımlara başlayarak çocuk, yaşlı, kadın demeden önlerine gelenleri öldürdüler. Öldürülen Kürtler'in mallarına el konulduğu gibi iki yüzden fazla Kürt köyü yakıldı. Bu dayanılmaz baskı ve işkence karşısında Kürtler, dağa çekilmek zorunda kaldılar. Bundan fırsat, Şah geride kalanları çok ağır vergiler vermeğe zorladı. Bu vergileri ödemeyecek durumda olanların mallarına haciz konuldu. Silahlı kuvvetler bu halktan büyük oranda yağma, talan yaptılar. Bu dayanılmaz baskıların yeni direnişlere neden olacağı endişesi ile Ruslar Kürtler üzerindeki baskıların kaldırılması için İran yönetimini baskıya aldı. Ancak İran yönetimi, baskıları azaltacağına, aksine daha da şiddetlendirdi. Böylece direnişlere neden sorunlar, çözüm yerine olduklarını yerde donduruldu. Osmanlı yönetimi, hareket bastırıldıktan sonra Şeyh Ubeydullah ve diğer Kürt liderlerine birşey yapmadı. Ancak Şeyh'e güvenmediği için, onu İstanbul'da mecburi iskana tabi tuttu. Bu şekilde Şeyh'in hareketi kontrol altına alınmış oldu.

Şeyh Ubeydullah, 1882'de bir fırsatını bularak İstanbul'dan kaçtı. Başlangıçta Rusya'nın İstanbul'daki Konsolosluğu'na sığınan Şeyh, daha sonra bir Rus gemisi ile Bot, Tiflis, Erzurum, Beyazıd yolu ile Hakkari'ye geçti. Osmanlı yönetiminin bilgisi altında yapıldığı sonradan anlaşılan bu kaçaşın hemen ilk gününden Kürt birlikleri, yeniden toparlanmaya başlandı. Osmanlı yönetimi de kuvvetlerini Van'da topladı. Buradan Şeyh'in hareketleri kontrol edilmeye başlandı.

Şeyh Ubeydullah, Hakkari'ye gelişinden çok korkan İran şahı Şah Nasraddin, Rusya'dan yardım istedi. Rusya ile arasının bozulmasını istemeyen Şeyh Ubeydullah, İran'a karşı olan politikasını değiştirerek Osmanlı yönetimine yöneldi. Bu yolla Rus desteğini kazanacağını umud ediyordu. Bu yardımı almak üzere de temsilcisi Ali Kasımoğlu'nu Rus Konsolosu Kamsarkan'a gönderdi. Şeyh, temsilcisi aracılığı ile Kürtler'in Osmanlı ve

Iran yönetimi altında kalmak istemediklerini, bu yönetimlerden kurtulmaları için onlara yardım edilmesi isteğini resmen bildirdi. Ancak bu istek, Rus yönetimince kabul edilmedi. Bununla kalmayıp, Rus yönetimi Osmanlı yönetiminden Şeyh Ubeydullah'ın Kürt bölgelerinden uzaklaştırılmasını istedi. Bu arada, Osmanlı sultanı Sultan Abdulhamid de Şeyh Ubeydullah'ın Ruslar'la işbirliği isteğini duymuştu. Şeyh Ubeydullah, Mekte'ye sürgün edildi. Sürgünde iken öldü.²⁵

17

Sohran Emiri Seyfeddin bin Mir Hüseyin bin Pir Budak

Sultan Süleyman bütün Sohran Vilayeti'ni Yezidi Dasnili Hüseyin Bey'in yönetimine verince, kendisiyle Emir Seyfeddin arasında birkaç çarpışma oldu. Sonunda Emir Seyfeddin, Yezidi aşiretine karşı durmaya ve direnmeye gücünün yetmeyeceğini anlayınca, ülkenin de, hükümdarlığın da gelinini üç talakla boşadı ve Erdelan Hükümdarı Beyke Bey'e iltica etti. Fakat Beyke Bey, Sultan Süleyman'ın kudretinden korkarak Seyfeddin'e yardım etmekten vazgeçti ve kendisini ihmal etti. Mir Seyfeddin kendisinden umudunu kesip, hayal kırıklığına uğramış olarak Sohran Vilayeti'ne döndü ve çevresinde oranın halkından ve konradan yerleşmiş olanlardan bir topluluk meydana getirerek bunlarla Erbil'in üzerine yürüdü ve burayı ele geçirmeyi başardı. Talihi ve nasibi yar oldu ki, fetih ve zaferin bu kadarı, Sohran Vilayeti'nin bütün aşiret ve kabilelerinin, kendi çevresinde toplanmalarına yolaçtı.

Emir Seyfeddin, Abbasiler hesabına aniden Mervaniler'e karşı harekete geçen Ebu Müslim'in yaptığını yaparak, beklenmedik bir anda Yezidiler'e karşı şiddetli bir saldırıya geçti. Bu saldırının haberi Dasnili Hüseyin Bey'in kulaklarına gelince tek başına Emir Seyfeddin'le savaşmak için derhal Erbil'in üzerine yürüdü. İki taraf arasında kanlı çarpışmalar oldu. Çarpışmalar

25) *Şerefname, Kürt Tarihi*, s. 24-38 .

bu sefer, Hüseyin Bey'in ve Yezidi aşiretinin ağır yenilgisiyle sonuçlandı; ileri gelenlerinden 500 kişiden fazla öldürüldü ve Hüseyiniler muzaffer oldular. Emir Seyfeddin ve taraftarları Yezidiler'in mallarından ve öldürülenlerin üzerindeki silah ve teçhizattan büyük bir ganimet elde ettiler. Böylece Emir Seyfeddin, irsi ülkesini yeniden egemenliği altına almaya muvaffak oldu ve tam bağımsız bir hükümdar durumuna geçti. Dasnili Hüseyin Bey birkaç defa Yezidiler'den asker toplayarak, onlarla birlikte düşmanıya savaşmaya gittiye de, talih her defasında kendisine ihanet etti ve bütün hareketleri, boğazlanan hayvanın ölümün ve sonun yaklaştığından başka bir şeyi kanıtlamayan hareketi gibi oldu. Böylece Seyfeddin'in özlemleri gerçekleşti; Hüseyin Bey ise açık bir hayal kırıklığına uğradı ve yalnızlığa düştü. Bu ağır yenilginin haberi İstanbul'da yüce eşiklere ulaşınca, Hüseyin Bey oraya çağrıldı ve şiddetli, katı bir cezayla cezalandırılması konusunda Sultanlığın emiri çıktı ve bu emir uygulandı.

Kuli Bey Bin Süleyman Bey Mir Seydi

Yezidi Dasni aşireti Sohran Vilayeti'ni istila ettiği zaman, Kuli Bey onlara karşı defalarca savaşmıştı. Fakat her defasında yenilgiye uğruyordu. Bu yüzden vatandan ayrılp gurbete gitmek zorunda kaldı ve Şah Tahmasp'ın Sarayına giderek kendisine iltica etti. O zaman Dasnililer, Hüseyiniler'le Yezidiler arasında süregelen eski düşmanlıktan ötürü ve eskiden de Kürtlerin yapmış oldukları gibi, Sohran'ın Müslümanlarından ve zavallılarından intikam almaya başladılar. Onlara öyle zulmediyorlardı ki, bu onlara, Haccac bin Yusuf'un zulmünü ve Sa'd bin Ziyad'ın baskı ve saldırganlıktaki aşırılığını unutturdu.²⁶

18

Bohtan bölgesi, Kürt kurtuluş hareketinin yeni atılımının merkezi durumunda idi. Mücadelenin başına, hükmü Diyarbakır'a kadar uzanan topraklarda geçen Cizre beyi Bedirhan Bey geçti.

26) *Şerefname, Kürt Tarihi*, s. 309-310.

Bedirhan bey bağımsızlık hareketini Osmanlı hükümetinden de gizlemiyordu. Türk ordularının Mısırlılar tarafından bozguna uğratılmasından yararlanan Bedirhan Bey topraklarını genişletti. Bu arada, eskiden düşmanı olan Hakkari hükümdarı Nurullah Bey'le ilişkilerini düzeltme ve onunla Sultana karşı ortak hareket etme doğrultusunda anlaşmaya varma fırsatını buldu. Bununla birlikte Moks hükümdarı Abdal Han' da kendi tarafına çekmeyi başardı. İran'da büyük Kürt hükümdarı olan Ardelan valisi de bir zaman sonra onlara katıldı.

Bedirhan Bey, Cizre'de özel olarak davet edilmiş silah usularının yardımıyla, biri barut, diğeri silah imali için iki fabrika kurdurdu.

Bedirhan'ın topraklarındaki başarılar döneminde, Kürt ulusal hareketi için elverişli olmayan eğilimler de gelişmeye başladı. Kürt hükümdarları ile Hakkari yöresinde yaşayan Asurlar cemaatinin başı Mar Şimun Mar-Yohan arasındaki ilişkiler bozuldu. Bunda, Türkiye'nin stratejik bakımdan önemli olan bu bölgesinde Hristiyan Asurları kendi dayanağı durumuna getirme denemesinde bulunan Amerikan misyonerleri ile İngiliz diplomatik temsilcilerinin suç payı büyüktü. Kürtler ile Asurlar arasındaki ilişkiler o denli gerginleşti ki, dolaysız silahlı atışma tehlikesi ortaya çıktı.

Revanduz'daki Kör Mehmet Paşa Emirliği'nin bir süre önce yok edilmesi, Baban Emirliği'ni de zayıflanması Osmanlı devletinin bütün ağırlığını ve gücünü Botan Emirliği üstüne vermesine neden oldu.

Bedirhanlar'ın başlattığı ulusal kurtuluş hareketi üç yıl sürdü ve tam zirveye ulaştığı zaman Osmanlılar saldırdı. İlk saldırıda Osmanlılar yenildi. Böylece Bedirhan da iyi bir adım adarak Kürdistan'ın bağımsızlığı çağrısını yaptı. Ancak Bedirhan'ların büyük bir gücünün komutanı olan Bedirhan Bey'in yeğeni olan Yezdanşer'in ihaneti sonucu, Osmanlı ordusu bu büyük devrimi ve başkaldırıyı bastırabildi.

Bedirhan Bey sığındığı Eruh Kalesin’de Osmanlı Ordusu Kumandanı Osman Paşa’ya teslim oldu.

Türk askerleri, Kürtlerin direnişini ortadan kaldırırken, Cizre bölgesinde birçok köyü harabeye çevirdiler. Bedirhan Bey’in malı mülkü satıldı. Kendisi ise ailesiyle birlikte sıkı güvenlik önlemleri arasında İstanbul’a gönderildi.

Osman Paşa, Bedirhan Bey’in tutsak alınmasından sonra, diğer Kürt reislerine karşı cezalandırma hareketini sürdürdü. Osman Paşa’nın ordusu 15 Ağustos günü Siirt’e ulaştı ve burada kentin masum halkına karşı kıyım başlattı.

Kürdistan’da gerilla savaşı devam etti. Bu savaşı, ne yıkımlar, ne açlık, ne de az zaman sonra başlayan kolera salgını durduramadı. Binlerce köylü bu hastalığın kurbanı oldu. Salgın, bir süre sonra Osman Paşa’nın ordusuna sıçradı. Yalnız 1847/48 yıllarının kış mevsiminde Bitlis kentine yerleşmiş bulunan bu ordudaki askerlerin dörtte üçü koleradan öldü.

Sultan idarecileri, Kürtler üzerindeki zaferi o denli önemli sayıyorlardı ki, Osman Paşa’nın seferinin tamamlanmasından sonra, bir yüzünde Bedirhan Bey’in Eruh kalesi, diğer yüzünde ise yenilmiş “*Kürdistan Madalyası*” çizilen özel bir madalya bile basıldı.

Kürtlerin gelecekte olası etkinliklerini önlemek için, bütün başlıca Kürt merkezlerine Türk müfrezeleri yerleştirildi. Bölgelerin yönetsel dağılımında ciddi değişiklikler yapıldı. Cizre, Hak-kari ve Pervari bölgeleri bir genel valilikte birleştirildi.²⁷

19

Kürt milli direnme hareketlerinin en belirgin özelliklerinden biri aşiretler arası gerginliklerin, çekememezliklerin ve ilkel düşmanlıkların sık sık ihanetlerle sonuçlanmasıdır. Egemen merkezi otoriteler bu durumu her dönemde ustalıkla kullanılmasını bil-

27) *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s. 15-16, 18-19.

mişlerdir. Aşiretler arası güncel uzlaşmazlıkları kışkırtmak, hatta, bu durumu yaratmak için gerekli her türlü tertip, hile ve yollara başvurulmuştur. Zayıf karakterli ve kabile ahlakının dar görüşlülüğünden kurtulamayan fanatik aşiret reisleri de bu tuzaklara büyük bir gafletle düşmekten geri durmamışlardır.

Koçgiri olayında da, bu durumun çok ilginç bir örneğini, Ginyan Aşireti Reisi Murat Paşa olayında görüyoruz.

Önceleri Osmanlılar tarafından, daha sonra ise Ankara'ya bağlı yerel ünitelerin kışkırtmaları ile Murat Paşa, Koçgiri olayında bir muhbir ve kundakçı olarak sahneye çıkarılır. Murat Paşa'nın muhbirliğini kanıtlayan olay şudur:

Koçgiri olayında bir o yanda bir bu yanda oynayan Ginyan Aşireti Reisi Murat Paşa, Şeyh Sait Hareketi'nin bastırılması ve Diyarbakır'da asılmalarından sonra (1925) yerel ünitelerin geniş toleransı ve arkaalamaları ile bölgeyi haraca bağlayan bir derebeylik kurmuştu.

Dersim'de bulunan Koçgiri liderleri, gerek hareket içinde saf değiştirmesi ve gerekse Sivas Sıkıyönetim Mahkemelerinde vermiş olduğu ifadelerinden ötürü Murat Paşa'ya kin duymaktadırlar. Ne var ki Murat Paşa'yı kısıtlamak oldukça zordur. Çünkü, gerek çevresine ve gerekse bizzat kendi aşiretine yaptığı zulüm, Murat Paşa'yı son derece tedbirli yaşamaya zorlamakta ve Murat Paşa en az 100-200 silahlı muhafızla beraber dolaşmaktadır.

Hükümet, Murat Paşa'ya tam bir derebeyi gibi hareket etme imkânlarını sağlamaktadır. Murat Paşa'nın göz diktiği bir toprak, artık onun sayılır. Murat Paşa'nın gözüne batan biri, ya gizli bir pusuda yok edilir, ya da basit bir ihbarla tutuklanarak uzun süre hapisteye çürür.

Seyit Azi, Zalim Çavuş ve Hasan'ı tutuklayarak, asılmalarını sağlayan Murat Paşa'nın o günlerde aşiretinden ayrılarak Cıgız Mehmet Ali yönetiminde Koçgiri'ye katılan adamları,

gene Cıgız Mehmet Ali'nin yönetiminde Murat Paşa'yı izlemektedirler.

Uzun bir iz sürmeden sonra Murat Paşa'nın Merkez köyünde bulunduğu tesbit edilir.

Birlik, Haydar isimli bir fedainin komutasında 4 kişilik bir ekibi Merkez Köyü'nde bulunan Murat Paşa'nın öldürülmesiyle görevlendirir.

Cıgız Mehmet Ali ve arkadaşları Merkez Köyü'nü kuşatırlar. Haydar ve 4 arkadaşı ise jandarma elbiseleri giyerek köye girerler ve doğruca Murat Paşa'nın konağına girerler. Beraberlerinde bulunan mühürlü bir zarf kapıdaki fedailere göstererek: *"Zara'dan Murat Paşa'ya önemli bir haber getirdiklerini"* bildirirler.

Murat Paşa oturma odasındadır. Jandarmaları teşhis etmekte geç kalmıştır. Direnmesi boşunadır artık.

Silah seslerine gelen fedailer, Murat Paşa'yı delik deşik edilmiş bir halde bulurlar.

Karargahı imha edilen Haydar Bey, 2000 kişilik bir kuvvetle beraber Dersim'e çekilmektedir. Kafilenin yolu kuzey-doğuya- dır. Erzincan, yürüyüşü, kuşku ile izlemektedir. Haydar Bey ise, Erzincan'a saldırmayı değil, Erzincan'ın kuzeyinden geçerek Kureyşan Aşireti'ne ulaşmayı tasarlamaktadır. Herhangi bir aksilik olmazsa, Kureyşan ve Balaban aşiretlerinin yardımıyla, Pülümür-Mamahatun geçitlerini aşarak Dersim'e girebilecektir. Ve beraberindeki sivilleri Dersim'e bıraktıktan sonra, buradan alacağı yardımlarla yeniden Koçgiri savaş alanına dönmeyi düşünmektedir.

Ancak, Koçgiri'nin çözülmesinden sonra, bazı aşiret şefleri, hükümete yaranmak için birbirleriyle yarış halindedirler. Ve Koçgiri içinden bir darbe daha yiyecek, Kureyşan ve Balaban Aşiretleri Haydar Bey'e yardım etmeyeceklerdir.

Haydar Bey ve beraberindekiler, Kureyşan Aşireti sınırlarına ulaşınca, Aşiret Reisi Kör Paşo, silahlı birlikleriyle beraber kafilenin yolunu keser ve Dersim'e geçmelerine izin vermeyeceğini, şayet direnirlerse savaşacağını bildirir.

Haydar Bey, *"kendi halkına silah çekecek kadar alçak bir insan olmadığını, geri döneceğini ve orada savaşıp orada öleceğini"* söyler ve geri döner. Kendisini izleyen hükümet kuvvetleri ile son derece çetin bir mücadeleden sonra, çemberi yararak Koçgiri savaş alanına girmeyi başarır.

Kör Paşo'nun davranışını Dersim halkı şiddetle kınar. Ve Seyit Abbas; Hoyun geçidini, Seyit Rıza'nın yeğeni Zeynel ise Erzincan'ın Arkegan geçidini tutarak, Haydar Bey'in gelebileceğini (Dersim'e) bildirirlerse de, Haydar Bey, Dersim'e gitmekten vazgeçmiştir. Çünkü, Koçgiri'de cehennemi bir mücadele vardır. Bu durumda Koçgiri'den ayrılmak hem mümkün değildir, hem de Koçgiri'nin silahlı birliklere ihtiyacı vardır.

Ordu birlikleri Koçgiri'nin içlerine kadar girmişlerdir ve iç savaşlarda görülen yağma, talan ve yok etmek için akıl dışı metodlar ve başıbozukluk kontrol edilememektedir. Cephe komutanlarından bir çoğu öldürülmüşlerdir. Sabit ve Baki Bey'ler de bu ölümler içindedirler. Koçgiri'yi içeriden vuran aşiret reisleri Erzincan'a yaptıklarını anlatarak mükafatlandırılmalarını istemektedirler. Meclis-i Mebusan'daki Dersim Mebusları ise Koçgiri'lileri *"şaki"* olarak suçlarlar.

Nurettin Paşa ile işbirliği yapan Ginyan aşireti reisi Murat Paşa'nın da işgüzarlığıyla Kurmeşan, Canbegan ve Şadyan aşiretlerinin büyük bir kısmı yok edilmiştir.

Haydar Bey'in ailesi tutuklanarak Sivas'a gönderilmiş, Sivas beylerinin aracılığıyla bazı komutanlarla görüşen Haydar Bey 1000 kişilik bir birlikle beraber ordu merkezine teslim olmuştur. Ancak 400 kişi hemen tutuklanarak Sivas Hapishanesi'ne gönderilmiş 600 kişi de batıya sürülmüştür. Sürülenlerin

hemen hemen hiçbirisi sürgün yerlerine ulaşamamışlardır.²⁸

C) Meşrutiyet Sonrasında Kürtlerin Durumu

Kurtuluş Savaşı Öncesinde Kürt Tarafının Örgütlenmesi ve Bu Örgütün Kuruluş Amaçları.

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, insanlık toplumunun gelişmesi tarihinde yeni bir çağ, proleterya ve ulusal kurtuluş devrimleri çağını, sömürge ve bağımlı halkların emperyalizmin esaretinden kurtuluşu çağını başlattı. Bu devrim, sömürgelerde emperyalizmin temellerine güçlü bir darbe indirdi. Doğunun mazlum halklarını, kendi ulusal kurtuluşu için yabancı esaretçilere karşı savaşa kaldırdı.

Tarihi Barış Deklerasyon'u belgesinde, Lenin'in ilhak kavramına getirdiği tanımlamaya dikkat çekmek özellikle önemlidir. Bu tanımlama bizlere, Kürt hareketini nasıl değerlendirmemiz gerektiğini, verili tarihi dönemde Kürtlerin yurdu, Kürdistan'ın bağımsızlığı belgesinin yükseltilmesinin tarihsel açıdan ne denli haklı olduğunu açık ve su götürmez şekilde gösteriyor.

Bu tanımlamada şöyle deniyordu: *"Genelde hukuki demokrasi anlayışına ve somutta emekçi sınıflar bilincine uygun olarak hükümet, zorla bağlanmanın ne zaman yapıldığına bakılmaksızın, bununla birlikte zorla bağlanan veya verili devlet sınırları içinde zorla tutulan ulusun ne kadar gelişmiş veya geri kalmış bulunduğuna bakılmaksızın, küçük veya zayıf bir milletin, büyük ve güçlü bir devlete, bu milliyetin tam, açık ve gönüllü olarak belirtilmiş rızası ve arzusu olmadan bağlanmasını, yabancı toprakların ilhakı veya ele geçirilmesi olarak anlar."*

Bu değerlendirme, Kürtler gibi, Doğu'nun mazlum halklarının kaderi için büyük önemi olan, devletler hukukunun önemli sorunlarına devletlerarası ilişkiler tarihinde yepyeni bir yaklaşımdı.

28) Koçgiri Halk Hareketi 1919-1921, s. 55-56, 84-87, 102-103.

Büyük Ekim Devrimi fikirleri kuşkusuz, Yakın ve Ortadoğu'nun değişik bölgelerine, bu arada, Kürtlerin yaşadığı bölgelere de ulaşıyordu. Kürt ülkesi Sovyet Rusya'dan uzak bulunmasına ve normal haberleşme araçlarının mevcut olmamasına karşın, Kürt halkı bir çok durumlarda Sovyetler ülkesinden devrimci olayların seyri konusunda bilgi alıyordu.

Bu dönemde Kürt hareketinin çıkarlarını Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC), Diyarbakır'da faaliyet yürüten Teali Cemiyeti, Teşkilatı İhtimaiye Cemiyeti (TİC) ve Kürt Millet Fırkası ifade ediyordu.²⁹

1918 ve izleyen yıllarda, savaş sürecinin koşullarında ve mütarekenin yarattığı politik belirsizlik ortamında esas olarak Kürtlük bilincini örgütleyebilmek için Kürt Teali Cemiyeti kurulmuştur. Bu örgüt Kürt ulusunun politik ve toplumsal isteklerini siyaset gündemine getirebilmiş demokratik, çağdaş bir Kürt organizasyonudur. Yapısında Kürtlük düşüncesini taşıyan ve Kürdistan kimliğine sahip çıkan Kürt aydın ve aşiret birimlerinin Kürt birimleri, Kürt bilincine yaklaşım gösteren unsurları, Kürt diplomatları ve Kürt bürokratları; Osmanlı ordularında gösterdikleri savaşçı yetenekleriyle önemli rütbelere alabilmiş Kürt subayları yer almaktaydılar. Kürt Teali Cemiyeti, Kurtuluş Savaşı sürecinde Kürt ulusal muhalefetini üst düzeyde temsil edebilme yeteneğine ve esnekliğine sahip olmaya çalışmıştır. Osmanlı topraklarının çeşitli yerleşim birimlerine dağıtılmış olan Kürt muhaliflerinin yerlerine iadelerini, Kürdistan'a Kürt memur ve idarecilerin atanmaları, Süleymaniye'de faaliyetini sürdüren Kürt hükümetiyle organik bağın kurulması Kürt Teali Cemiyeti'nin ağırlıklı çalışmaları arasındadır.

İstanbul Meclis-i Mesuban üyesi ve Kürt Teali Cemiyetinin kurucularından Seyyit Abdülkadir İstanbul gazetelerine bir basın açıklaması yaparak "Kürtler bağımsızlık istemiyorlar" şeklindeki

29) *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s. 110.

açıklaması Kürt Teali Cemiyetinde bir bölünmenin başlangıcı sayılmıştır. Kürdistan'ın bağımsızlığını savunan Kürt aydınlarının önde gelen isimleri, Seyyid Abdülkadir'in "*otonomi*" düşüncelerine ve gazetelere yansıyan demecine karşı tepki olarak bir araya gelmişler; yaptıkları toplantılarında Kürdistan'ın "*istiklaline karar verilmesi*", Kürdistan'da "*tek bir ecnebi kalmaması*" için mücadele edilmesini, cemiyetin bu doğrultudaki faaliyetlerinin başına geçmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Meclis reisi Seyyit Abdülkadir gençlerin Kürdistan istiklalinin ilanına karar verilmesini ve Kürdistan'da bundan sonra tek bir ecnebi kuvvet kalmaması düşüncesine karşı çıkarak, Türklerin bu düşkün zamanlarında onlara darbe indirmenin Kürtlük şiarına yakışmayacağını ileri sürüyor, şimdilik Türklere yardım etmek gereğinde ısrar ediyordu.

Reis Seyyit Abdülkadir, gençleri kandırmak için, Türklerin esasen bir Kürdistan kurmak istediğini kabul etmiş olduklarını ve Osmanlı Padişahına bağlı muhtar bir Kürt idaresi tesisine rıza gösterdiklerini bildiriyor ve Türkler bu vaatlerinden geri döndükleri takdirde, Kürt milletinin kol kuvvetiyle hakkını almaya yeterli olduğunu beyanla milli gururunu da okşamayı unutmuyordu.

Bu sözlerinden sonra, gençlerin Kürdistan'a giderek cemiyetin programı dahilinde örgütlenmeye gidilmesini tavsiye ediyor ve Amerika Cumhurreisi Wilson Prensiplerine göre Kızılırmak'a kadar uzayan Kürdistan Vilayetlerinin büyük kısmını içirisine alan (Büyük bir Ermenistan yaratılmasına) katiyen razı olunmayacağını ve Sevr Antlaşması gereğince Kürdistan istiklalinin müdafaa edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu.

Seyyit Abdülkadir'in üzerine durduğu düşünce bağımsız bir Kürdistan değil, ancak bir Türk Vilayeti mahiyetinde, bir Kürt muhtariyeti bölgesi fikrini savunuyordu. Böylece örgüt içinde

iki görüş belirmiştir. Bunlardan birisi Seyyit Abdülkadir tarafından ileri sürülen daha çok Osmanlı toprak bütünlüğü içinde düşünülen bir Kürt '*otonomisi*'; diğer görüş ise, esas olarak Bedirhaniler ve Cemilpaşazadeler tarafından temsil edilmekte olan '*bağımsızlıkçı*' düşüncelerdir. Ancak, her iki anlayışı savunmakla olan politik tarafların sistemleştirilmiş ve belli ilkeleri tesbit edilmiş bir Kürt ulusal programından sözedilemez. Netleşmiş bir Kürt düşünce tarzının, ulusal bir Kürdistan programının henüz bilince çıkmamış olmasının gelişmelerde etkili olduğu bilinmektedir. Seyyit Abdülkadir'i nitelik olarak etkileyen bu düşünce ortamının onun kişiliğinden de kaynaklanan öğelerle birleşmesi sonucunda vardığı '*otonomi*' anlayışı Kürt Teali Cemiyeti içindeki '*huzursuzluk*'lara yansıyacak ve cemiyetin bölünmesi süreci başlayacaktır. Seyyit Abdülkadir'in Kürdistan için Osmanlı toprak bütünlüğü içinde ve Osmanlı idare mekanizmasına bağlı '*özerk*' bir Kürdistan tezini ileri sürmesi dernek içindeki '*çekişme*'yi derinleştirmiş, büyütmüş ve bölünmenin koşullarını olgunlaştırmıştır.

"*Bağımsızlık*" düşüncesini savunan kesimin etkili isimleri ve '*etkin*' yandaşları birçok tartışmalar sonucunda Kürt bölgelerine geçmeye karar vermişler; Seyyit Abdülkadir ve beraberindekiler ise İstanbul'da kalmayı uygun bulmuşlardır.

Kürt Teali Cemiyeti içindeki '*çelişki*', '*çekişme*' ve '*ayrışmalar*'ın muhtemelen 1919'un son ayları ve 1920 yılında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Kürt Teali Cemiyeti içindeki aydınlar bu süreçte Kürt toplumunun çıkarlarını ve hayat tarzlarını değişmesini görüyor ve hissediyorlarsa da bu toplumun sorunlarının kökte bir çözüme kavuşturulabilmesine yönelik sistemli düşünce tarzı ve komple bir Kürt ulusal programı geliştirilecek siyasi olgunluğu yaşayabilecek düzeyde değillerdir. Bu da Kürt toplumu içinde değişik bir düşüncenin doğmasını beraberinde getirdi.

Kürt Teali Cemiyeti yerine bu kere Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti kuruluşuna gidildi. Bu örgütün siyasi mantığında Kürdistan'ın bağımsız bir kimlik kazanması düşünceleri yoğundu. Kemal Fevzi, Ekrem Cemil Paşa, Dr. Abdullah Cevdet, Emin Ali Bedirhan, Ferit Bey, Memduh Selim, Necmettin Hüseyin Beyler Teali İctimaiye Cemiyeti'nin kuruluşuna öncelik edecek olan kadrolar olarak ortaya çıkacaklardı.

Teali İctimaiye Cemiyeti'nin yönetim kurulunda

1- Emin Ali Bedirhan (Botan), 2- Ferit Bey (Bedirna, Süleymaniye), 3- Şükrü Bey (Baban, Süleymaniye), 4- Fuat Bey (Baban, Süleymaniye), 5- Hikmet Bey (Baban, Süleymaniye), 6- Dr. Abdullah Cevdet (Arapkir), 7- Dr. Şükrü Mehmet Bey (Sekban, Bakırmaden), 8- Kemal Fevzi (Bitlis), 9- Ekrem Cemil Paşa (Amed), 10- Necmeddin Hüseyin (Kekrük), 11- Mevlanzade Rifat Bey, 12- Memduh Selim Bey (Van) adlı kişiler yer almaktadır.

Cemiyetin başkanı Emin Ali Bedirhan basın bildirisinde *“Bu ana kadar büyük müttefik Devletlerin ve bu arada Büyük Britanya (İngiltere) Devletinin hak ve adalet duygularına güvenerek ve Kürt ulusunun emellerine kavuşmaya çalışan Kürt aydınları ve önderleri tarafından Barış Konferansı'nın son kararlarıyla da siyasal varlığı onaylanan Kürt yurdunda, yüzyılın gerektirdiği her türlü toplumsal kurumlaşmayı ve örgütlenmeyi gerçekleştirmek üzere ‘Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti’ adıyla bir dernek kurulmuştur”* demektedir. Cemiyet başkanı sözüne devamla *“Dernek tüm birimleriyle Kürt toplumsal birliğinin özgürlük ve refahı üzerine kuruluşu olarak Kürt ulusunu milletler topluluğu içinde hakka riayetli ve hakkına riayet ettiren ve özellikle doğal ve ulusal sınırları içerisinde komşullarıyla barışçı ilişkide bulunan anlayışlı ve aydın bir uygarlık ve insanlık parçası halinde yükselmeyi temel amaç olarak görüp, bu amaca uygun Kürt kuruluş ve örgütlerinin de yardımını sağlamıştır”* amaçlarını açıklamıştır.

Bütün bu Kürt örgütlerinin varlığına; KTC ve TİC'in politik çalışmalarına cumhuriyetten hemen önce son verildiği anlaşılmaktadır. Özünde, birçok Kürt örgütü daha önceki yıllarda çalışmalarını biraz da kendi iradelerinin artık geçerli olmayacağı, çalışma alanlarının daraldığı, Kürtdistan'da bir güç oluşturmamış olduklarından dolayı son vermişlerdi. KTC ve TİC'den önceki Kürt dernek ve partileri bir nevi işlevsiz hale geldiklerinden çalışmalarını durdurmuş, dağılmışlardı. Varlığını uzun süre sürdürecektir olan KTC ve TİC ise, cumhuriyetin ilanından bir süre önce *"baskılar ve siyasi"* ortamın Kürt oluşumlarına artık hayat hakkı tanımama tercihi nedeniyle kapatılmışlardı; çalışmalarına son vermişlerdi. TİC, programlaştırmaya başladığı düşüncelerini fiili olarak Kürt hayatına aktarabilme olanağı bulamayacak ve kısa bir süre sonra; muhtemelen cumhuriyetin ilanından az önce etkisiz hale getirilecek, çalışmalarına son vererek ortadan kaldırılacak, kalkacaktır.³⁰

Kurtuluş Savaşı Öncesinde Kürtlere Karşı Görüş ve Davranışlar.

Kürtlerin Kemalist rejim aleyhtarı ilk hareketinin başarısızlığı, Kemalistlerin Kürt hareketini ortadan kaldırdığı anlamına gelmiyordu. Beklendiği gibi Kürt hareketi, Kemalistlerin ulusal politikasının özü ortaya çıktığı ölçüde büyüdü. Her şeye rağmen bu dönemde Kürt hareketi hesaba katılması gereken öylesine ciddi bir nitelik aldı ki uluslararası boyutlarda takdir kazandı. Burada sözkonusu olan Sevr Antlaşması'yla Kürtlerin haklarının tanınmamasıdır. Bu Antlaşma bir türlü yürürlüğe girmemiş olsa da, hükümleri; Batılı devletlerin Yakındoğu politikasının, somut olarak da bu politikada artık küçümsenmesi olanaksız olan Kürt kurtuluş hareketinin yeri ve düzeyinin belirlenmiş olması açısından olağanüstü belirgin bir durumdur.

30) *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 81, 190-207.

Sevr Antlaşması'nın 62. Maddesi'nde Türkiye sınırları içinde, öncelikle Kürtlerin yaşadığı yerlerde özerk bölgelerin kurulması -İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri bu plan gereğince çalışmak zorunda olacaktı- öngörülmekteydi. Antlaşması'nın 63. Maddesi Türkiye'ye komisyon tarafından önerilen özerklik planını üç aylık bir süre içinde yaşama geçirme yükümlülüğünü verdi. Ve nihayet Antlaşması'nın 64. Maddesi Kürtlere, Türkiye'nin kendilerine bağımsızlık sağlaması isteğiyle Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurma olanağı sağlamasını öngörüyordu. Konsey sonradan Türkiye tarafından tanınması zorunlu olarak bu istekleri (Türkiye ve İtilaf Devletler arasında sözleşme biçiminde) kabul edebilirdi. 64. Madde'nin son bölümü Musul'la ilgiliydi. Musul, Türkiye'nin Kürt bölgelerinden vazgeçmesinden sonra, İtilaf Devletleri'nin rızasıyla kurulacak böyle bağımsız bir Kürt devletine bağlanabilirdi.

Görüldüğü gibi Sevr Antlaşması, önce Türkiye sınırları içinde özerk bir Kürdistan yaratılmasını, bir yıl sonra bunun bağımsız Kürdistan'a dönüşmesini, daha sonraları da Musul bölgesi Kürtlerinin de buna bağlanması hakkının tanınmasıyla, Türkiye sınırları içinde özerk bir Kürdistan'ın Kurulmasını öngörüyordu.

Bütün bunlar, ne bütün olarak Sevr Antlaşması'nın, ne de Batılı devletlerin "*Kürt politikası*"nın emperyalist niteliğini dışlıyordu. Açıktır ki, bu devletler, Kürtlere hiç de bağımsızlık verilmesi uğrunda çaba harcamıyor, tersine, Kürtlerin ulusal bağımsızlık özlemlerini kendi istila amaçları için kullanıyorlardı.

Halit Bey ve emrindeki alaydan başka subaylar, 1920 yılında bağımsız Kürdistan fikirlerinin yoğun propagandasını başlattılar. Halit Bey ve arkadaşları, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarına, aynı zamanda Türkiye Kürdistanı'nın Türkiye topraklarına katılmasını öngören "*Misakı Milli*" maddelerine karşı mücadele örgütlenmesi amacıyla Varto, Karlıova, Malazgirt, Bulanık ve Hınıs ilçelerinde Kürt aşiretlerinden şeyh ve reisleriyle

görüşmelerde bulundular. Onlar, Kürt halkını yüzyıllar boyunca karanlıklar ve bilgisizlik içinde tutan, onu en sıradan haklarından yoksun kılan Türk egemenliğinden kurtulma zamanının geldiği görüşüne vardılar. Kürt liderler bununla birlikte, oluşan koşullarda bu hakların ulusal bilinçlenme düzeyini yükselterek silahlı ayaklanma ve kurtuluş mücadelesi fikirlerinin kitleler arasında yayılması yoluyla kazanılabileceği görüşündeydiler. Bundan dolayı kendilerine bağlı aşiretleri silahlandırmaya başladılar.

Bu Döneme Karşı Oluşan Tepkiler

Cibranlı Halit Bey, 1920 yılının yaz mevsiminde İstanbul'da faaliyet yürüten Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden Abdülkadir ve Abdurrahman Hakkari'yle ilişkiler kurdu. Cibranlı Halit Bey, bunlar aracılığıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi mebuslarından Yusuf Ziya ve yandaşlarıyla, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Kürdistan'ın bağımsızlığının kazanılması uğrunda çaba harcamaları konusunda anlaşmaya vardı.

Bu süre içinde muhalif Kürt liderleri, Halit Bey yönetiminde Dersim'in doğusundaki Kürt bölgelerinde silahlı ayaklanma planı, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin eski üyeleri, aynı zamanda diğer Kürt liderleri de Dersim-Koçgiri bölgesinde Türk hakimiyeti aleyhtarı hareket hazırlığı yapıyorlardı.

Kasım 1920'de Hozat'ta (Dersim'in merkezi), Dersim ve Çemişkezek Kürt yöneticilerinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantıda ulusal hakların kazanılması amacıyla bütün çabaların birleştirilmesi kararı temelinde 15 Kasım 1920 günü Ankara hükümetine Kürdistan'ın özerk yönetimi konusunda görüşünü ivedilikle Dersimlilere bildirmesi; Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan cezaevlerine kapatılmış bütün Kürtlerin derhal serbest bırakılması; Kürtlerin çoğunluk olduğu bölgelerden bütün Türk memurlarının geri alması ve Koçgiri bölgesinden Türk askerlerini derhal

geri çekmesi isteğiyle bir nota gönderildi. Ankara hükümeti bu notaya yanıt olarak Elazığ'dan bir heyeti Dersim'e gönderdi. Heyet, Kürtlerin haklı isteklerini tanıdıktan sonra, onlara ayaklanma hareketlerinden çekinme tavsiyesinde bulundu.

1921 yılının Mart ayı başlarında Ümraniye bölgesinde Zara yolu üzerindeki Yazıhacı kasabasında Türk muhafız birliği ile Kürt müfrezeleri arasında bir çatışma çıktı. Bu uygulamada Hükümet güçleri ile Kürt ulusal güçleri arasında askeri hareketin başlangıcı oldu. Mahmut Bey, Azamet Bey ve Aşki Bey yönetimindeki Kürt müfrezeleri 6 Mart 1921 günü Ümraniye'yi kuşattı. Bölgenin bütün halkı ayaklananlara yardım etti. Yirmi dört saat süren çarpışmalardan sonra Albay Halit'in emrindeki Türk ayalı teslim olmak zorunda kaldı. Özel olarak kurulan Kürt askeri mahkemesi Albay Halit'i idam cezasına çarptırdı. Albay Halit Ümraniye merkezinde kurşuna dizildi. Ümraniye'den sonra Koçgiri Kürtleri de ayaklandılar. Koçgiri Kürtleri, Ovacık aşiretinden kendilerine yardıma gelen Dersimli Kürt müfrezesiyle birlikte 8 Mart 1921 günü bölgeyi Hükümet güçlerinden kurtardılar. Bunun sonucunda Kürtlerin askeri hareketi Kangal, Koçhisar, Divriği, Zara, Refahiye, Kuruçay ve Kemah sancaklarını da kapsadı.

Ankara hükümeti, Bitlis'li bir Kürt olan, Yargıtay Başkanı Şefik başkanlığında bir heyeti, Kürt hareketiyle gerekli uzlaşmayı sağlamak için Doğu vilayetlerine gönderdi. Sivas'tan Kürt beyleri eşliğinde 15 Mart günü Boğazviran Kürt köyüne ulaşan Şefik, kendisinin Kürt ve Kürt hareketi yanlısı olduğunu, hükümet tarafından kendisine bütün yetkilerin verilmiş bulunduğunu ve Kürt yöneticileriyle görüşmeler yapmak üzere buraya geldiğini açıkladı.

Hükümet güçleri güç topladıktan sonra 15 Mart 1921 günü Sivas, Elazığ ve Erzincan vilayetlerinde sıkıyönetim ilan etti.

Askerlere etkin eyleme geçme emri verildi. Dersim ve Er-

zincan arasındaki bölgede özellikle kanlı çarpışmalar oldu. Sivas-Koçhisar-Zara ve Sivas-Kangal hattında büyük çarpışmalar oldu.

Kürt direnişçileri hükümetin üstün kuvvetlerine daha fazla dayanamayarak geri çekildiler. Direniş liderlerinden Haydar Bey 24 Nisan 1921 günü 2 bin kişiyle, Dersimlilerle birleşmek amacıyla Erzincan ve Pülümür yönünde yürüdü. Hükümet güçleri tarafından kovalanan Haydar Bey, Erzincan bölgesinde Kureyşan ve Balaban aşiretleri topraklarına girdi; Haydar Bey buradan Pülümür-Mamahatun dağ geçitlerinden Dersim'e gitmek amacındaydı. Ama Kureyşan aşireti reisi Kör Paşa, onu engelledi. Haydar Bey bundan sonra çarpışmaların sürdüğü Koçgiri dağına çekildi.

Nurettin Paşa görüşmek üzere Haydar Bey'i Sivas'a davet etti. 400 adamıyla Sivas'a giden Haydar Bey tutuklandı. Bunu takiben direnişin diğer güçlerinde çözümler başladı. Böylece Koçgiri direnişi başarısızlığa uğradı.

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Sivas'ta kurulan olağanüstü askeri mahkemede 400 kişi sanık sandalyesine oturtuldu ve Haydar Bey ve 15 arkadaşı idam cezasına çarptırıldı. Geri kalan 95 direnişçiyede gıyabında idam cezası verildi.³¹

Kurtuluş Savaşında Türk Kürt Birliği

Kurtuluş Savaşı'nın başarı anahtarı, içte Türk-Kürt birliğini, dışta Sovyetlerle ittifakı gerçekleştirmektir.

Bu tablo içinde emperyalizmin planını bozacak güç, Türk ile Kürdün birliğindeydi. Türk ile Kürdün arasına artı değil de, İngilizlerin istediği gibi eksi konduğu zaman, bu denklemden o günkü güçler dengesinde bağımsızlık çıkması çok zordu.

Bu düşüncede olan Mustafa Kemal, Samsun'a çıktığı günden başlayarak, "*Türk ve Kürt tekmil milleti*" bağımsızlık ve bü-

31) *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s. 116-119.

tünlük için birleştirmeyi ve silahlı mücadeleye seferber etmeyi esas görev olarak görmüştür.

Mustafa Kemal'in bu düşüncesi, üç maddede özetlenebilir:

- Doğu halkına güven,
- Kürtleri bağrımıza katarak, tek milleti birleştirmek ve örgütlemek,
- Böylece zaferi sağlayacak kuvveti yaratmak.

Kurtuluş Savaşı'nın temel kuvvetini yaratmak için, Türkü ve Kürdü birleştirmeyi anahtar mesele olarak gören anlayış, elbette kendini en vurgulu ifadelerle Erzurum Kongresi'nde göstermiştir. Erzurum Merkez Heyeti Tutanığında aynen şöyle yazmaktadır:

"Doğu Anadolu'nun korunmasında en büyük etken olarak Türklerle Kürtlerin birleşmesi öngörülmüştür."

Bunun alternatifi emperyalizme teslimiyettir. Bu teslimiyet politikasının Kürt sorununa ilişkin yüzü ise, Kürdistan'ın kabul edilmesi ve bunun mümkünse padişaha bağlı özerk bir devlet olmasıydı.

İngiltere ve padişah hükümeti, Kürtleri İngiliz himayesindeki bir Ortadoğu projesine katma çabasındaydı. Kemalist önderlik ise, tam bağımsız Türkiye projesini Türk ve Kürdün gönüllü birliğiyle gerçekleştirmek peşindeydi.

Mustafa Kemal, Kürtleri İstiklal Savaşı'na kazanmak için bütün olanakları harekete geçirdi, bütün etkenleri devreye soktu. Kürt ileri gelenleriyle daha Birinci Dünya Savaşı yıllarından gelen ilişkilerini ve dostluğunu da bu arada değerlendirdi.

Vatanın bağımsızlığı ve bütünlüğü için Türklerle birleşme gereğini anlamış olan Kürtlerin büyük çoğunluğu ise, yine Türklerle birlikte kurtuluş cephesinde örgütlenmişlerdir. Ortak vatan ve ortak amaç, ortak örgütlenmeyi getirmiştir. Bu deneyim de göstermiştir ki, milliyetlere göre ayrı ayrı örgütlenme, milliyetlere göre farklı programlar amaçlanmasıyla bağlantılıdır. Aynı devlet çatısı altında birlikte yaşamayı amaçlayan ortak program, örgütlenmede de birliği zorunlu kılmaktadır.³²

32) *Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası, Kemalist Devrim- 4*, s. 105-109, 111, 136.

Ulus Kavramı İçinde Eritilmek

Mi'li Hareketin önderliği, anayasal değerdeki belgelerde ve konuşmalarında, savunulan topraklarda yaşayan toplumu, “İslâmi unsurlar” veya “Türk ve Kürt unsurlar” kavramlarıyla tanımlamışlardır. Ender olarak, “Osmanlı-İslâm camiası” kavramının kullanıldığı yerlerde, bu topluluğun birden fazla unsurdan oluştuğu ve bu “unsurların” da esas olarak “Türkler ve Kürtler” olduğu belirtilmiştir.

Ulus devlet, ortak kültür, ortak vatan ve bunların dayandığı tarih birliği gibi değerler olarak açıklanmıştır.³³ Bunda esas çok milliyetli tek bir millet öngörülmüştür. Sonuçta Kürt halkı kültür değerleri yadsınarak ortak kültür içinde eritmeye çalışıldığı görülmektedir.

Kürtler tarihlerinde Sümerler, Elamlarla yanyana, Akad, Babil, Assur, Hitit ve diğer Anadolu halkları, Pers ve Araplarla içiçe yüzyıllarca yaşadı. Tüm bu halkların kültürleri Kürtleri asimile etmeye yetmedi. Bunun da önde gelen nedeni Kürtlerin yattıkları ve evrensel boyuta ulaşan homojen kültürleridir. Bu köklü kültürleri var oldukça Kürtlerin asimilasyonuna yönelik tüm çabalar başarıya ulaşamayacaktır.

Kürt Kültürünün Tanınmasının Kültür Tarihi Bakımından Önemi.

Mezopotamya ve Anadolu kültürlerinin Önasya kültürleri olarak verilmesi, yukanı Mezopotamya, Anadolu'nun güneydoğusu ve doğusunda, Kürt kökenli Hurrili boylar tarafından yaratılan, Hurri kültürü olarak bilinen, Aşağı Mezopotamya kültürüne hammadde veren, bu kültürü besleyen, Anadolu kültürünü büyük oranda etkileyen bu kültürün yok sayılmak istenmesi ve bu coğrafyadaki yerini almaması önasya kültür tarihi için büyük bir eksikliktir. Bu eksikliğin giderilmesi, Kürt Kültürünün tanınması kültür tarihi bakımından da önem taşır. Oysa, tahıl yetiştirme, çanak-çömlekçilik, şehir iskânı, süs eşyasının zenginliği gi-

33) *Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası, Kemalist Devrim-4*, s. 233,241.

bi yeni taş devrinden sonraki ilk büyük uygarlık atılımı, uygarlığın nehir vadilerinde değil de, dağ eteklerinden doğduğunu kanıtlar. İşte bu uygarlık yakın Mezopotamya, Anadolu'nun doğu ve güney doğusundaki dağ eteklerinden nehir kenarlarına inmiştir. Ancak nehir kenarlarındaki topluluklar dağ kavimlerinin ellerinde bulunan maden ve taşla değiştirilecek olan maddeler yetiştirildikten sonraki nehir vadilerinde yeni ve büyük uygarlık başarıları ortaya çıkabilmiştir.

Sümer ülkesinin ilk insanları çamurla sıvanmış kamış kulübelerde otururlardı. Güney Mezopotamyanın en eski kültürün keramiğin bulunduğu yerin adına göre El'Ubeyd kültürü denilmiş. El'Ubeyd kültürünün eski tabakaları fakir bir manzara gösterir. O devrin insanları memleketlerinde bulunmayan yapı maddelerini, (Kereste, taş, madenler) dışarıdan alabilmek için bulunması gerekli olan değişim maddelerine sahip değillerdi. Asur'dan Akdenize kadar uzanan Hurri-Mittanilerin keramik sanatı merkezi olan ve Habsur ırmağının kaynağının başında bulunan Tel-Halaf şehri bu şehirden adını alan Tel-Halaf kültürü El'Ubeyd kültüründen daha eskidir. Tel-Halaf kültürü yalnız daha eski değil, daha gelişkin ve daha zengindir.

El'Ubeyd kültürü döneminde, dağ kavimlerinden hammadde olarak kültürlerini geliştirdiklerine örnek olarak tuğla üretimini gösterebiliriz. Salt Mezopotamya'ya özgü olarak tanınan pişmiş tuğlalarla yapı yapma tekniği Sümerler zamanında bilinmiyordu. Sümerlerin bunu bilmemesinin nedeni herhalde tuğlaları pişirmek için gerekli olan yakacak maddelerinin Mezopotamya'da eksik oluşuna bağlayabiliriz. Halbuki, Zağros dağ halkından ve Kürt kökeni Hurrili boylardan olan Kassilerin, Sinear ülkesine inerek ülkeye egemen Hammurabi hanedanını ortadan kaldırdıktan sonra, Babil krallığına son veren ve bu ülkede Karduni adı altında bir devlet kuran, yine bu ülkeye 570 yıl egemen olan Kassiler döneminde tahminen M.Ö. 1800'den itibaren tuğlayı pişirme yöntemi Babil ilinden diğer memleketlere yayılmıştır.

Bu konuda verilecek bir başka örnek ehil atın aşağı Mezopotamya'da kullanılmasına iliskindir. Sümer dilinde at kelimesinin olmayışı, onun yerine yabancı eşek, ya da dağ eşeği anlamına gelen Ansu-Kura kelimesinin kullanılması, Sümerlerin atı tanımadıklarını göstermektedir.

Sümerler ülkelerinin kuzeyindeki Akkad bölgesine yerleşen Sami boylar tarafından asimile edildikten, yani kendilerine benzetildikten sonra M.Ö. 2. binlerde kuzey komşuları, Kürt kökenli Hurri boylardan Zagros dağlık bölgesi dağlık halk Lulu ve Gutiler'e yöneldi. Sami halkın saldırıları karşısında birleşen Lulu ve Gutiler Akkad ülkesine saldırdılar. Bu saldırıda Akkadlar yabancı eşek kullandıklarından at kullanan dağlı boylara karşı tutunamayarak yenilgiye uğradılar. Akkad ülkesini egemenliklerinde tutan Sargon hanedanına ve Akkad krallığına son verdikten sonra bu ülkeye egemen oldular. Günümüz Kerkük şehrini kendilerine yönetim merkezi yapan Lulu ve Gutiler bu ülkede 132 yıl kaldılar. Bu olaydan sonra aşağı Mezopotamya halkı ve kültürü at ile tanıştı. At, daha sonra Kassiler tarafından bu ülkeye getirildi. At, ileride değinileceği gibi, Hurri-Mittanili boylar tarafından Anadolu'ya götürülmüştür.³⁴

Yeni Bir Girişimle Kürtlerin Mecburi Göçle Asimile Edilmesi

Sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal televizyonda yaptığı bir konuşmada Kürtlerin %20'sinin Ankara'nın batısına göçetmiş olduğunu %60'ının göçettirileceği, geri kalan %20'nin de kolaylıkla entegre edilebileceğini söylemiştir. Bu Kürtlerin mecburi göç yoluyla Ankara'nın batısına göçettirileceği ve bu bölgelerde entegrasyona uğratılacağı planının açıkça dışı vurmasıdır. Çok yönlü baskılarla göçe zorlanan yoksul Kürt köylülüğünün batı illerinde iskân edilmesinin hakim gerici sınıflar koalis-

34) *Kürt Kültür Tarihi*, s. 15-17

yonunun çıkarlarına denk düştüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra Kürtler aşağıda değinileceği gibi çeşitli yollarla göçe zorlanmışlardır.

Mecburi Göç Aracı Olarak Köy Koruculuğu

Köy koruculuğu, bazen devlet sözcüleri tarafından da itiraf edildiği gibi, günümüzde Kürdü mecburi göçe zorlama aracı olarak Kürdü kullanma politikasıdır. Amaç, bütün yol ve yöntemleri kullanarak Kürtlerin geliştirdiği ulusal ve toplumsal istemlerini önlemektir. Hükümet bol miktarlarda para vermek, zora başvurmak, halkı çeşitli yalan ve demagojilerle kandırmak suretiyle değişik adlar altında paramiliter güçler oluşturdu. Köy koruculuğu böyle bir anlayışın ürünü olarak gündeme geldi ve kuruldu.

Koruculuğu kabul edenler geçmişte en ağır suçlara karışmış olsalar bile affediliyorlar; davaları düşürülüyor ve devlet nezdinde önemli oranda “itibar” sahibi oluyorlar. Devlet “ikna” edebildiği aşiret reisleriyle bütün aşiret mensuplarını koruculuk ağına çekmeye çalışıyor. Öte yandan yarı-feodal aşiret ilişkilerini koruyor. Koruculuğa en çok sabıkalılar, kan davalılar, eski eşkiya, ağa ve aşiret liderleri ilgi gösteriyorlar.

Nisan 1985 tarihinde Köy Kanunu’nun 74. maddesine eklenen iki fıkra ile “yasal” çerçevesi oluşturulan köy koruculuğuna Mayıs 1985 tarihinde Beytüşşebap’ta başlandı. Belirtildiğine göre yetkililer, Mayıs 1985 tarihinde Jirki aşiret reisleriyle koruculuk için Çeman-Beytüşşebap yolu üzerindeki Aşağıdere köyü muhtarı Mehmet Dereli’nin evinde bir toplantı yapıyorlar. Toplantının ertesi günü helikopterlerle Diyarbakır’a 7. Kolordu’ya götürülen Tahir Adıyaman, Hacı Öter, Abubekir Aydemir ve Kökel Özdemir, burada kolordu komutanı Korgeneral Kaya Yazgan ile görüşüp anlaşmayı kesinleştiriyorlar. Aşiret mensupları devlete bağlı kalacaklarına dair Kuran’a el basıp, üç taş üze-

rine yemin ediyorlar. Tahir Adıyaman Ankara'ya götürülürken diğer aşiret liderleri Beytüşşebap'a geri dönüyorlar. Jandarma Genel Komutanlığı'nda Tahir Adıyaman yine Kuran'a el basıp üç taş üzerine yemin ediyor.

Tahir Adıyaman Beytüşşebap'a döndükten sonra Temmuz 1985 tarihinde askeri taburda 80 kişilik bir toplantı yapılıyor. Toplantıya aşiret ileri gelenleri, muhtarlar, MİT'in Van-Hakkari sorumlusu Hanifi Avcı, Hakkari Jandarma Alay Komutanı katılıyor. Toplantıya katılan Gevdan aşireti ileri geleni ve Yeşilöz köyü muhtarı Bahri Aslan, sözü edilen toplantıda da kendilerine Kuran'a el bastırıldığını söylüyor.

Hakkari bölgesinin güçlü aşiretlerinden Mamxuran (Mamhuran) ve Goyan aşiretleri de belli bir süre sonra koruculuğu kabul ediyorlar.

1989 sonlarına gelindiğinde Kürt bölgelerinde yaygın bir koruculuk ağı vardı. Bu döneme kadarki verilere göre, bazı yörelerde korucuların durumu şöyleydi:

Şırnak'ta iki korucu başı vardı. Batuan aşireti reisi Osman Demir ve Ali Han Tatar. Ali Han Tatar'ın 40-50 korucusu vardı.

Silopi'de korucubaşı olan Zevkan aşireti reisi Hacı Süleyman Gündüz'e bağlı yüzlerce korucu vardı.

O dönem Eruh'a bağlı olan Güçlükönak'ta bulunan korucubaşı Bahattin Aktuğ (Baho Ağa) günümüzde aynı ilçenin belediye başkanıdır. Çevresinde zulüm ve zorbalığı ile tanınan Baho Ağa'ya bağlı yüzlerce korucu vardı.

Kozluk ve Baykan'da korucular daha çok yoksul köylülerden oluşuyordu.

Çatak civarında yaşayan Ezdinan aşiretinin korucubaşı Hacı Özbek'tir. Aşeritin 6 bin civarında nüfusu, 70'e yakın korucusu vardı.

Başkale'deki korucubaşları Mehmet Yağızır ve İskender Ertaş idiler. Temmuz 1989'a kadar silah bıraktılar, fakat daha sonra devletle anlaştılar ve tekrar silah aldılar.

Özalp'ta Mukiri ve Tekori aşiretlerinden korucu yapılanlar oldu.

Erciş'te Afan mültecileri koruculuk yapıyorlardı.

Mutki'de korucular Motkan (Mutkiyan) aşiretindendi.

Muş yöresi korucubaşlarından biri Kadir Turan idi. Bu yörede Sason, Badıkan ve Xıyan (Hıyan) aşiretlerinden 100'e aşkın korucu vardı.

Kulp'ta 500'den fazla korucu bulunuyordu.³⁵

Mecburi Göçe Zorlamada Köy Korucularının Yaptıkları Baskılardan Örnekler.

1) Yörede Balat korucuları olarak bilinen Şırnak Şenoba korucuları 29 Ekim Cumhuriyet bayramının kutlandığı gün Şırnak köyü üzerine ait evleri, hayvan barınaklarını ve otları ateşe verdiler. Korucular daha sonra Uludere'ye Hilar kasabasını Şırnak'a bağlayan karayolunda bir düğün alayını durdurarak davetliler ve düğün sahiplerine dayak attılar.³⁶

2) Batman'ın Kozluk ilçesine bağlı Tosunpınar köyünde koyunları otlatmaya giden 11 yaşındaki Ş.P. adlı bir kız çocuğu tecavüz edildikten sonra boğularak öldürüldü. Ş.P.'nin ailesi kızlarının aynı köyde koruculuk yapan Hilmi ve Hayrettin Öcal'ın kardeşleri Aydın ve Emin Öcal tarafından tecavüze uğradığını ve öldürüldüğünü belirttiler. Ş.P.'nin babası Mehmet Selim Pınar köykorucusu olan Öcal ailesinin tecavüzden bir süre önce karısıyla büyük kızının silahla yaralandıklarını ancak gözaltına alındıktan kısa bir süre sonra serbest bırakıldıklarını söyledi. Baba Selim Pınar kızını öldürenlerin Aydın ve Emir Öcal olduğunu söyleyince kendisini karakolda bulduğunu ve 6 gün boyunca iddiasını geri alması için işkenceye uğradığını bildiriyor. Tecavüzle öldürülen küçük kızın annesi tecavüz olayından 16 gün önce saldırganların ağabeyleri Hilmi ve Hayrettin'in saldırısına uğradığını belirterek şunları söylüyor: *"Birgün kocamla ben, büyük kızıma giderken Hilmi ve Hayrettin tarafından yolumuz kesildi.*

35) *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, s.177-179.

36) *Yeni Ülke*, 4 Kasım 1990.

Kocama seni bu köyde istemiyoruz, defol git dediler. Bu arada çıkan tartışma sırasında silahlarını çektiler, beni ve kızımı yaraladılar. 15 gün hastanede kaldık. Doktorlardan rapor istememize rağmen Öcal ailesi tarafından tehdit edildikleri için rapor vermediler. Şikayetlerimiz üzerine Hilmi Öcal 16 gün gözaltında tutulduktan sonra serbest bırakıldı.” Aile muhtara şikayete gitmeye hazırlanırken jandarmalar gelir. Kızı komşu evin önünde bulduklarını söylerler ve komşu evin oğlu 11 yaşındaki oğlu M.İ. tecavüz ve cinayet zanlısı olarak alıp götürürler. İki ailede perişan olmuştur. Baba Mehmet Selim Pınar Kozluk karakolundan gelen jandarma astsubayı Özcan’a kızının Aydın ve Emin Öcal tarafından öldürüldüğünü söyler. Olayın tanığı olduğunu ancak cangüvenliği nedeniyle tanığın ismini veremeyeceğini belirtir. Bunu söylemesiyle birlikte kendini karakolda bulur. Mehmet Selim Pınar 6 gün Kozluk jandarma karakolunda kalır. Bundan sonrasını şöyle anlatıyor: Adli tıp’ta yapılan muayene sonucu küçük kızın solak biri tarafından öldürüldüğünde tespit edilir. Bu veriden yola çıkan güvenlik güçleri yaptığı araştırma sonucunda korucu Öcal kardeşlerin en küçüğü Emin tarafından işlendiğini tespit ederler. Pınar ailesin olaydan sonra Öcal ailesinin sık sık evlerine geldiklerini ve kendilerini tehdit ettiklerini belirtiyorlar.³⁷

3) Ramazan Songel 30 yaşında, peynir komisyonculuğu yapıyor. Maçke İncesu köyünde oturan Ramazan’ın en küçüğü 1 yaşında 6 çocuğu var. Çevrede oldukça sevilen ve saygı duyulan bir insan. Ayda birkaç kez köylülerin ürettikleri peynirleri toplayıp ilçede satar. Yine peynir satmaya gider. 14 Mart perşembe günü İlçe belediyesi önünde otomatik silahlardan çıkan kurşunlara hedef olur. Ramazan’a ondokuz kurşun isabet eder. Ramazan’ı kurşun yağmuruna tutanlar Zorava köyü korucuları. Korucular daha önce Ramazanla dostlukları olan ama koruculuğu kabul ettikten sonra Ramazanla ilişkisini kestikleri kişiler. Devletin silahlarıyla ve onlarca insanla birkaç polisin gözleri önünde

37) *Yeni Ülke*, 2 Aralık -8 Aralık 1990.

cinayeti işleyen Selahattin Fahretti ve Mehmet Reşit Aslan adlı korucular üç gün saklanabildiler. Cinayetten bir gün sonra korucuların ilçe merkezine gelip maaşlarını aldıkları görülmüş. Ramazan'ı vuran Aslan ailesi korucu olmadan önce civarda bulunan birkaç köyde bir süre ikamet ederler. Onursuz yaşam tarzlarından dolayı belirli bir süre bir yerde kalamaz. Özellikle Aslan ailesinin paraya aşırı derece düşkün olmaları ve çevre köylerinin hayvanlarını çalmada ün saldıkları diğer köylüler tarafından ifade edilir. Yörede bulunan Yezidi Kürtlerin oturdukları sık sık baskın yapıp yükte hafif, pahada ağır ne varsa alıp götürdükleri, yine aynı köylüler tarafından anlatılır. Koruculuğuda zaaflarından dolayı kabul ettikleri söylenir. İlçeye peynir getiren Ramazan Songel'in koluna samimice girip biraz ileriye götürdükten sonra ellerinde bulunan devlete ait silahlarıyla ve G3 silahlarıyla taramaya başlamışlar. Olaydan sonra ilçe emniyet amirliğine başvuran Ramazan'ın kardeşi Salih Songel, bilgi için emniyete gittiğinde komser tarafından horlandığını belirtir ve şöyle der: *"Kardeşimi öldürenler onlarca insan ve polis tarafından görülmesine rağmen gerçek katiller saklanmaya çalışılıyor. Korucular cinayet günü kendisine ait otomobili ilçe emniyet amirliği bahçesinde bırakıyorlar."* Cinayetten üç gün sonraya kadarda kimsenin gelip arabayı almadığını ve şu anda da orda durduğunu söyleyen Baba Osman Songel, *"Oğlum karıncayı bile incitecek bir adam değildi. Hele siyasetten hiç anlamazdı. Normal sıradan bir insandı. Sadece onlar korucu oldukları için ilişkilerini kesmişti"* der. Korucular olaydan üç gün sonra gelip teslim olurlar. Savcıya verdikleri ifadede daha önce öldürülen kardeşlerinin ölümünden Ramazan Songel'in sorumlu olduğunu kendisinin tehlikeli olduğunu öğrendiklerini, korucu olmaları nedeniyle PKK'li öldürmelerinin normal olduğunu belirtirler. Korucu kardeşler şu an Mardin cezaevinde tutuklu olarak bulunuyorlar.³⁸

4) Zokbir'in köyü Hazro'ya bağlı dağlık alanda kurulan 200

38) *Yeni Ülke*, 7-13 Nisan 1991, Mehmet Özder'in haberi.

haneli bir köy, korucuların köylülere yaptığı baskı sonucu köylüler çeşitli kentlere göçetmiş durumda. Göç sonucu sadece korucular kalmış köyde. Göçen ailelere köyde tarla ve bağlarını ne satabiliyorlar ne de işletebiliyorlar. Kendilerine ait tarla ve bağlarada korucular el koymuş durumda. Zokbir'in köyünde 13 kişi 1985 yazında silah alarak koruculuğa başlar. Köyde ilk koruculuğa başlayanların arasında şimdiki korucu başıda vardır. Korucubaşı 1 yıl içinde köyü talan eder. Korucular bu uygulamalarıyla yıl sonuna kadar yani 1986 yılı başlarında kimi köylülerin silah almasıyla korucu sayısı 23'e çıkar. Zorbir'in de koruculuğa karşı koyan aileler köyden kovulur veya köyü terketmeleri için her türlü baskıya maruz bırakılırlar. 1987 yılına gelindiğinde köyde kalan aile sayısı 30'a düşerken, çeşitli il ve ilçelere göçen ailelerin geride bıraktıkları tarla ve bahçelerine el konulur. Köyden Diyarbakır'a göçettirilen bir Zokbirinli başından geçenleri şöyle anlatır: *"Bende diğerleri gibi korucu baskısından bıkmıştım. Diyarbakır'a göçettik. Geride kalan tarlamız, Hazrolu biriyle anlaşarak satmaya karar verdik. Toplama işlemlerini yapmak için Hazro'ya beraber gittik. Sattığım arkadaş toplama işlemleriyle uğraşırken bende adliye koridorundaki banklardan birine oturdum. Adliyede beni korucubaşı gördü. Karakola gidip, hükümet konağında bir terörist var deyip yanına yaklaşık 40 jandarma alarak beni hükümet konağında jandarmaya tutuklattı. Birkaç gün sonra serbest bırakıldım. Yani tarlayı satayım derken terörist oldum. Tarlayı sattığım arkadaşta bu olaydan sonra tarlayı almaktan vazgeçti".* Köyde tarlası olan ve göçeden tüm ailelerin tarlalarına başta korucubaşı olmak üzere korucular tarafından el konulmuş durumda.³⁹

5) Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesine bağlı Çömlekçi köyünde koruculuğu kabul etmediği için aynı köyde koruculuk yapan korucubaşı Mehmet İtko, Kudbettin Uçar, Ahmet İğrek, Muhlis İğrek, Hasan Demir, Abdurrahman Demir, Mustafa Demir, Ahmet

39) *Yeni Ülke* 21-28 Temmuz 1991.

İlhan, Mahmut İlhan, Osman Göksoy ve Göksoy Hadi Adıgüzel'in evlerine baskın düzenlediklerini, etrafa rastgele ateş açtıklarını, bu hareketlere müdahale ettiği için dövüldüğünü belirten Mehmet Güler, daha öncede koruculuğu kabul etmediği için korucuların her gece evinin çevresinde ateş ettiklerini, tüm bunlara karşılık jandarma karakolunun sessiz kaldığını öne sürdü.

Mehmet Güler “gece evimizi basan korucular, rastgele etrafa ateş açtılar. Evdeki çocuklar paniğe kapılınca koruculara müdahale ettim. Mehmet İtko ve diğer korucular bana saldırdılar. Beni Doğubeyazıt jandarma karakoluna götürüp askerlere dövdürdüler” dedi.⁴⁰

6) Siirt merkeze bağlı Şemse (Güneşli) ile Guhare (Gaziler) köyleri Mardin'in Dargeçit ilçesine bağlı Altıncöy korucuları tarafından 16 Mayıs günü basılır. Yaklaşık 50 kişilik korucu grubu ilk olarak silahlarla rastgele etrafa ateş açarlar. Ardından köy sakinleri dipçik ve sopalarla döverler. Köylülerin üstlerinde bulunan tüm paralara el koyan korucular köyden ayrılırken ve koma haline getirdikleri Ali Parlaker, Emin Teke ve Halil Türker isimli köylüleride yanlarında rehin alarak köyü terkederler. Köye yapılan baskında korucular tarafından acımasızca dövülen 65 yaşındaki Halil Tunç olayı şöyle anlatıyor: “Sabah saat 0.08 sıralarında korucular köyümüzü bastılar. Biranda üstüme gelmeye başladılar. Biri karnıma tüfeği dayarken diğer iki kişide dipçik ve sopayla beni dövmeye başladı. Bunlar insan olamaz, ne kafam ne de vücudumda sağlam biryer kalmadı. Üstümde bulunan toplam 2 milyon 750 bin lira paramıda aldılar.” Tunç kendisini döven korucuları teşhis ettiğininide belirterek “beni bu hale getirenler Ramazan Hano'nun oğlu Ekrem ve bunun iki kardeşidir” der. Korucuların terörüne maruz kalan köylüler aynı gün Siirt belediye başkanı Dr. Ekrem Bilek'e giderek, köylerine yapılan baskını anlatarak şikayette bulunurlar.

40) Özgür Gündem 19 Mayıs 1993.

Korucuların baskınında dayak sonucu yara alan köylülerden isimleri tespit edilenler şunlar: Fahrettin Yavuz (22), Hasan Özçelik (40), A. Aziz Tunç (50), M. Salih Temel (18), Nedim Türken (9), Hüsnü Elbul (50), Ömer Uğruk (65), Ömer Yiğit Tekin (50) ve Halil Tunç (65).⁴¹

7) Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Mışar mıntıkasında bulunan Goveşil (Ekinyolu) köyüne asker ve Salkımbağlar köyünün korucularının yaptığı baskınlarda halk ölümle tehdit edilirken, göçe zorlandı. Asker ve korucuların itirafçı Suat Kaya'nın verdiği ifadeler doğrultusunda Goveşil (Ekinyolu) köyüne düzenledikleri baskında köylülerin yiyeceklerini yere döküp, hayvan pisliği ile karıştırdıkları, yatakları ateşe verdikleri ve zorla meydana toplatılan köy halkını korucubaşı Faruk Yılmaz'ın "*size istediğim her şeyi yaparım, hatta istesem sizi öldürürüm de*" diye tehdit eder. Korucular Goveşil köylülerini arama bahanesiyle evlerinden dışarı çıkartıp, köy meydanında toplarlar ve sıra dayaktan geçirirler.

Korucu ve askerlerin köyden ayrılmasıyla evlerine dönen köylüler yiyeceklerinin yerlere saçıldığını, yataklarının yırtılıp ateşe verildiğini görürler. Köylüler, "*korucu Faruk'la birlikte Tahir Körpe, Hayrettin Körpe, Şefik Körpe ve Beşir Körpe adlı korucuları tanıyorduk, diğer korucuları tanıyamadık*" dediler. Korucuların tehdidinden sonra Beşir Özalp, Ömer Özalp, Ömer Solhun, Abdullah Bahçeci, Emir Bahçeci, Ahmet Bahçeci, Ramazan Bahçeci, Beşir Bahçeci, Halil Solgun, Sait Özalp, Cafer Baştaş, Yusuf Bişi ve Ramazan Öner'in aileleriyle birlikte Siirt ve Eruh ilçesine göçederler.⁴²

8) Batman'ın Gercüş ilçesine bağlı Pepare (Saygın) köyünün önceki gün saat 23.00 sıralarında korucular tarafından baskın yapıldı. Baskın yapan korucular köylülere hayvanlarını çaldıktan sonra, ahırlarında geride kalan hayvanlarla birlikte ateşe ver-

41) *Özgür Gündem*, 20 Mayıs 1993. Mehmet Şah'ın haberi.

42) *Özgür Gündem* 20 Mayıs 1993, Mehmet Şah'ın haberi.

irler. Korucular köyü terkettikten sonra sabah saatlerinde bu kez askerler tarafından helikopter desteğinde operasyon düzenlenir. Operasyon sırasında köylüleri köy meydanında toplayan askerler ya koruculuğu kabul edersiniz ya buradan göç edersiniz, şeklinde tehdit ederler ve arama adı altında evleri tahrip ederler.⁴³

9) Mardin'in Dargeçit ilçesine bağlı Kerbent (Suçatı) köyü korucularının köy yollarını tutup, minibüslerin ve insanların köylere giriş çıkışlarına izin vermezler. Olayla ilgili olarak minibüs şöförleri ve köylüler 4 günden buyana köylere giremediklerini, *“korucular sürekli olarak yolumuzu kesiyorlar 3 Haziran gününde minibüslerde bulunan Yusuf Köseoğlunu öldürdüler. Sinan Yıldırım ve Hacı Ramazan isimli köylüleride kaçırdılar”* dediler.

Kerbent köyü korucuları Dargeçit'ten Derinca, Birreseve, Revike köyü ile Dargeçit arasında çalışan minibüslerin köylere gitmelerine engel olmaları üzerine ARGK gerilları tarafından Kerbent köyüne yapılan baskında 5 korucunun eşi kaçırılmıştı. Baskında eşlerinin kaçırılması üzerine Kerbent köy korucularının yeniden minibüslerin yollarını kestikleri ve eşleri bırakılana kadar köylülerin köye giriş çıkışlarına izin vermeyeceklerini neden göstermektedirler.⁴⁴

10) Korucubaşı Baho ağanın emrindeki Diyadin'li korucularla 8 Haziran günü Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesine bağlı 300 hanelik Harik köyüne baskın düzenlerler. Köylüleri ölümle tehdit ederler. Harik köylüleri baskında köyümüzdeki 75 korucuyu ve bizleri köy meydanında topladılar sonrada herkesin silahı alıp korucu olmasını isteyerek aksi takdirde sizleri öldürüp PKK vurdu deriz, şeklinde tehdit edildiklerini ifade ettiler. Baskından sonra Harik köyünden 50 kişinin daha silah alarak koruculuğa başlar.

43) *Özgür Gündem* 23 Mayıs 1993.

44) *Özgür Gündem*, 8 Haziran 1993.

Harik köylüleri Baho ağayla birlikte köylerinin konucu başı Mehmet Güneş Muhtarı Elsesiyak Akkuş, Ali Yıldız, Memiş Akkuş, Mehmet Akkuş, Nasret Tanrıkuş isimli korucuların kendilerine korucu olmaları için sürekli baskı yaptıklarını söyleyerek başımıza bir şey geldiğinde onlar sorumlu olacaktır” derler.

Olaya neden gerilimlerle korucular arasında çıkan çatışmada o zamanın korucubaşı Zekeriya Akkuş ölmüş, Müslüman Aydemir, Mustafa Akkuş ve Hasan Akkuş yaralanması gösterilmektedir.⁴⁵

11) Şırak’ın İdil ilçesine bağlı Heraberepın, Hecikesa ve Kessor köyü korucularının çevre köylere yaptıkları baskınların arttığı belirtildi. Bir süre önce baskılar nedeniyle göçün başladığı Temerze köyünde geriye kalan aileler köyü boşaltarak göç ederler. Köylüler Heraberepın köyü korucubaşlarından Cemile Sile’nin kendilerine dayatmak istediği koruculuğu kabul etmedikleri için göçtüklerini ifade ederler. Öte yandan İdil’e bağlı 400 hanelik Solsel, Ulek, Hedıl ve Hemdok köylerine korucu ve jandarmanın sık sık baskın yaparak köylüleri konucu olmaya zorladıkları belirtilir. Köylüler yollarının Heraberepın’dan geçtiği için aylardır ilçeye gidemediklerini. İlçeye gidenlerin korucular ve askerler tarafından ya gözaltına alındıklarını ya da tartaklandıklarını belirtirler.⁴⁶

12) Mardin’in Ömerli ilçesine bağlı Hırbemamite köyüne korucu ve askerler tarafından yapılan baskında iki ev ateşe verilir. Sabah saatlerinden yapılan baskında Terek köyü korucularıyla askerlerin Hırbemamite köyünde Hüseyin Yavuz ve Hasan Bilgiç aldı köylülerin evlerini yakarlar.

Basında korucu ve askerler köylülere göçmelere için iki günlük süre tanıdığını belirtirler. Köylüler korucuların “*bu bir uyarıdır, bir sonraki gelişimde tüm köyü ateşe vereceklerini*” söylediklerini belirtirler.⁴⁷

45) Özgür Gündem, 13 Haziran 1993.

46) Özgür Gündem, 13 Haziran 1993.

47) Özgür Gündem, 13 Haziran 1993.

13) Diyarbakır'ın Hazro ilçesine bağlı Helhel (Çiftlibahçe) köyüne gitmekte dolan bir minibüs 7 Eylül günü saat 15.00 sıralarında Karaz (Kocaköy) ilçesine bağlı Şikeftan (Meşebağlar) ve Zokril (Kırmataş) köyü korucuları tarafından durdurularak yolcular dayaktan geçirilir. Minibüsü Basıleyn (Güzelaşı) köyü civarında oturan korucuların tüm yolcuları indirip yere yatırarak sopalarla döverler. Başka yönden gelen bir minibüse de korucular ateş açılır. Açılan ateş sonucu Salahaddin Eker (50) ile Dursun Gülen (28) isimli kişiler yaralanarak Diyarbakır Tıp Fakültesi Devlet Hastanesine kaldırılırlar. Yaralı Dursun Güler saldırı olayını şöyle anlatır: *"Şöförümüz kaçmak isteyince korucular ateş açarak şöförü durdurmak istediler. Bende arabadan inerek neden böyle yaptıklarını sordum. Bunun üzerine bana ateş ettiler ve gelip birde kurşunların nereme isabet ettiğine baktılar. Bende onlara küfür edince koruculardan biri "bize güvenmemenizi söylemiştik, zaten biz kendimizi para için satmışsınız" diyerek alay etti. Bu korucular köyümüze daha önce dört kez baskın yapıp bize saldırmışlardı."*⁴⁸

14) Hazro'nun Zoğbiri korucuları Diyarbakır'ın Kocaköy nahiyesine bağlı Akarak köyünde bulunan işbirlikçilerine ait 2 bin dönümlük araziye sürmek için civar köylerden topladıkları 25 traktöre elkoyarlar.

Hamur ilçesine bağlı Gomik, Danekıran ve Seyithanbey köylerine önceki gün devlet güçlerince operasyonlar düzenlenir. Seyithanbey köyüne yapılan baskında köy halkı PKK'ye yardım ve yataklık ettikleri ileri sürülerek tehdit edilirler. Aynı gün Gomik ve Danekıran köylerine basan bir grup asker ve özel tim köy halkını tehdit ederek, Çağlayan köyünde oturan Kutbettin Levent adlı kişinin kimliğide timlerce alınır.

Bu arada Ağrı'dan Seyithanbey köyüne gitmekten olan bir kamyon durdurulur. İçinde bulunan Arif Levent, Zenmehan Demir, İbrahim Babayiğit ve adı tespit edilemeyen kamyon şöförü özel timlerce dövülürler.⁴⁹

48) *Özgür Gündem*, 11 Eylül 1993.

49) *Özgür Gündem*, 10 Ekim 1993.

15) Korucu olmadıkları için geçtiğimiz yıl köylerinden zorla çıkarılan Ünlüce köylüleri kaymakamlığın kendilerine denetim altında tutmak için korucusu olan iki köy arasına yerleştirilmeyi çaresiz kabul eder. 16 büyük aileden oluşan ve geçtiğimiz yıldan bu yana Van'ın çeşitli ilçe ve köylerinden son derece güç koşullarda yaşamlarını sürdürmeye çalışan Ünlüce mezrası halkı köylerine dönmek için yetkililere defalarca başvurmalarına rağmen bir sonuç alamazlar. Daha önce koruculuğu kabul etmedikleri için köylerine hergün baskın yapıldığını belirten Ünlüceliler buna rağmen korucu olmamakta direnmeleri üzerine köyden tümüyle çıkartılırlar. 12 aile Van'ın çeşitli ilçelerine yerleşirken diğer 4 ailede kendi köylerine yakın olan Dağbastı köyüne yerleşirler. Köyde herhangi bir gelirleri olmayan bu aileler hasat mevsiminde tekrar kendi köylerine dönmüşlersede bir ay geçmeden yeniden korucuların ve jandarmaların baskılarına maruz kaldılar. Maddi güçlerinin elverişsizliği nedeniyle başka bir yerleşim birimlerine gidemeyen bu ailelerin Çatak çayı kenarında çadır kurmalarına bile izin verilmez. Ürünleri tarlalarda kalan aileler iki ay süre açık arazide yaşamaya zorlanırlar. Köyleri terkederken bütün mallarını yok pahasına satmak zorunda kalan aileler, Çatak kaymakamlığının son önerisini kabul etmek zorunda kalırlar. Doğanay mezrasına yerleştirilmeye başlayan köylüler bu yerin yeni bir yerleşim yeri olduğunu iki korucu köyünün tam ortasında bulunduğunu belirterek devletin bu şekilde denetim ve baskı altında tutmaya çalıştığını ifade ederler. Bu yer devlet tarafından bilinçli olarak seçildiğini söyleyen Ünlüceliler, kendilerinin tarla ve çeşitli mallarının buraya yakın olması nedeniyle bu öneriyi kabul etmek zorunda kaldıklarını söylerler.⁵⁰

Korucuların Silah Bırakması, Koruculuktan Duyulan Pişmanlık, Koruculara Duyulan Güvensizlik, Tekrar Koruculuğa Dönmeler.

1) Nusaybin'in Tınate köyünde korucu sayısı 36 iken korucu sayısı son istifadan sonra 14'e iner. Tınate'nin korucu istifaları

50) *Yeni Ülke* 4 Ağustos 1991.

başlamasından sonra korucubaşı olan Salih Aydemir ise istifa eder. Tinate köyünde istifa eden korucular karakola çağrılıp tekrar silah almaları yönünde sıkıştırılırlar. Tekrar silah almayı kabullenmeyen eski koruculara işkence yapılır ve hareketlerde bulunulur. Baskılar yüzünden kimi korucular köyden göç etmek zorunda kalırlar. İstifa eden Tinaten köylüleri korucularından Mahmut Özel en son 26 Şubat'ta karakola çağrılır, tekrar silah alması istenir. Mahmut Özel bunu kabul etmez komalık olunca ya kadar dövülür. 27 Şubat'ta Nusaybin devlet hastanesine kaldırılır.⁵¹

2) İdil'in Herabe Neriya köyü korucularıyla başlayan istifa furyasına Ulattepe (25), Tepe köyü (8), Aksoy (29) köylerinden 62 korucuda silah bırakmak istediklerine dair verdikleri dilekçelere katılırlar.

Nisan ayının başında başlayan ve devam eden istiflar sonucu şimdiye kadar sadece İdil'de 80 korucu silahlarını bırakırlar. 14 000 nüfuslu İdil'de 300'ü aşkın korucu vardır. İdili'de geçen Newroz olaylarının ardından İdil halkının koruculara başlattıkları ekonomik ablukada devam eder. İdilliler korucularla tüm ilişkilerini keserler. Korucu olan köylere minibüs seferleri yapılmamaktadır. Ekonomik abluka yüzünden korucuların zor durumda kalırlar ve ihtiyaçlarını tanınmadıkları Nusaybin ve Midyat'tan temin ederler. Ekonomik ablukanın silah bırakmayan köylere karşı devam ettirileceği İdil esnafınca dile getirilir. 1 ay önce İdil'in Heraba Neriya köyü korucularına eşya satmak isteyen bir İdil'li, halk tarafından dövülür ve eşyaları alınır. Korucularla birlikte aynı köyde yaşayan halkta korucularla ilişkisini keserler. Aynı köylere minibüs işleten şöförlerinde korucuları minibüslerine almamaları üzerine binbaşı Mustafa Karatan'ın emri üzerine denetleme noktalarındaki askerler tarafından şöförlere cezalar kesilir. Ulak Tepe, Yazman ve Bozburun köylerinin yollarında çalışmakta olan bir çok minibüs şöförü askerlerin kendilerine özellikle ceza kestiklerini belirterek bu durumdan oldukça rahatsız olurlar.

51) *Yeni Ülke* 7-13 Nisan 1991.

‘Ulak köyünde minibüs çalıştıran bir şöför başından geçen bir olayı şöyle anlatır: “Askerler İdil’den çıkışa kadar 4 yerde kontrol yapıyorlar, yetkileri olmadığı halde araçları trafik yönünden kontrol edip, özellikle ceza kesiyorlar. Birgün bir asker korucuları bindirmediğimiz için binbaşının ceza kesme emri verdiğini söyledi. Araçlarımızda herhangi bir eksiklik olmadığı halde yine de ceza kesiyorlar. Birgün yine aracımızı durdurup kontrol etmeye başladılar. İlla bir hata bulmak istiyorlardı, amaçları ceza kesmekti. Arka fren lambalarının yandığı halde, toz tutmuş uzaktan yandığı görülüyor diye ceza kestiler. Oysa hiçbir trafik polisi şimdiye kadar bize ceza kesmedi.”

Halkın uyguladığı ekonomik abluka ve tescit politikası yüzünden zor durumda kalan koruculara çareyi istifa etmekte bulurlar. Silah bırakan köyler ise tecrit politikasından kurtulup İdil merkeze rahatça gidip gelebiliyorlar.

Teke köyünden 5 ay öncesine kadar önce koruculuk yapan Ahmet Kaya ve Nevaf Aşkın adlı korucular, PKK’ye yardım ve yataklıktan 3 ay tutuklu kalırlar. Korucular serbest bırakılmalarından sonra silahlarına devlet tarafından el konulur. Nisan ayının ilk günlerinde başlayan korucu istifaları, devletin karşı tepkisiyle sonuçlanır.⁵²

3) İstifa etmek istediklerine dair defalarca başvuruda bulunan, ancak herseferinde talepleri reddedilen, tehdit edilen Dıfne korucuları, son başvurularıyla birlikte Gercüş kaymakamlığı önünde oturma eylemi başlatırlar. Son zamanlarda bölgede başlayan istifa furasına Hasankeyf’e bağlı bazı köylerin korucularında katılır. Hasankeyf’te ilk kez Hıdır köyü korucuları silah bırakmak için başvuruda bulunurlar, ancak bu başvuruları yetkililer tarafından reddedilir. Kıdere köyü korucularından sonra Dıfne korucularında silahlarını bırakmak için başvuruda bulunur. Dıfneli korucuların başvuruları kabul edilmez. Daha önce 5-6

52) *Yeni Ülke* 5-11 Mayıs 1991. Abdullah Arısoy’un haberi.

kez istifa etmek istediklerine dair, başta valilik olmak üzere çeşitli yetkili kurumlara başvuran Dıfneli korucuların istifa dilekçeleri kabul edilmez. Dolmuşçular korucuları uzun bir süre arabalarına almazlar. Şehre erzak almaya gidildiğinde korucu olmaları nedeniyle erzak satmazlar. Aynı köyde koruculuk yapan Mahmut Orhan, daha önce silahını bırakarak Mersin'e göçer. Nisan'ın başlarından itibaren defalarca çeşitli yetkili kurumlara başvuran Dıfne köyü korucuları 27 Nisan tarihinde Batman Millet vekili Adnan Ekmen'e sorunlarını anlatarak kendilerine yardımcı olmalarını isterler.

Korucuların başlattığı oturma eylemi gece boyunca devam eder. Sabahın erken saatlerinde eyleme müdahale ederek, dağıtmak isteyen polis, korucuların karşı mücadelesiyle karşılaşır. Korucuların direnmesi üzerine polis müdahaleyi yarıda keserek olay yerinden ayrılmak zorunda kalır. Sonraki saatlerde Batman Valisi Tuncay Perciner, Gercüş'e gelerek durum hakkında jandarma komutanı üstteğmen ile görüşür. Ancak görüşmenin sonunda herhangi bir açıklama yapılmaz. Köy muhtarının valiyle görüşme talebide kabul edilmez.⁵³

4) Halk arasında gittikçe yaygınlaşan, eğilime göre silahlarını bırakana kadar korucularla alışveriş yapılmayacak, kahvede oturulmayacak, korucular yola götürülüp getirilmeyecek, hatta onlara misafirliğe dahi gidilmeyecek. Mardin'in Kerbulan ilçesinde koruculara gıda maddesi satmayan 3 esnaf gözaltına alınır. Gözaltı olayına tepki gösteren ilçenin diğer esnafı kepenklerini indirirler. Korucular ihbarı ile gözaltına alınan dükkan sahiplerinin serbest bırakılmasından sonra esnaf dükkanlarını yeniden açar. 17 Nisan tarihinde ihtiyaçları olan çeşitli gıda maddelerini almak için ilçeye gelen Kerburan'a bağlı Kerbet köyünden 16 köy korucusu dükkanları tek tek dolaşarak alışveriş yapmak isterler. Ancak hiçbir dükkan sahibi koruculara mal satmak istemez. Bu duruma sinirlenen köy korucuları Mehmet Şahin, Melle

53) *Yeni Ülke* 5-11 Mayıs 1991. Haşim Cano'nun haberi.

Sait Çelik ve Melle Tahar isimli üç esnafı, “*Bize erzak satmıyorlar, bize hakaret ediyorlar*” diye şikayet ederler. Bunun üzerine adı geçen dükkan sahipleri gözaltına alınır. Esnafları ilçe merkez jandarma karakolunda gözaltına alınmalarına tepki gösteren Kerburan’daki tüm dükkan sahipleri kepenklerini indirirler. Yetkililer ilçede gerginliğin giderek artması üzerine gözaltına aldığı esnafları serbest bırakmak zorunda kalır. Diyarbakır’ın Kocaköy ilçesi, halkın aldığı yeni bir kararla koruculara selam vermeyi, alış veriş etmeyi, kahvede oyun oynamayı, ve her türlü ilişkiyi yasaklarlar. Koruculara iki yıldan buyana ilçe halkına yapmış oldukları eziyetin cezasını halk bu şekilde vermiş olur. Daha önce Diyarbakır’a bağlı 4000 nüfuslu bir köy olan Kocaköy 11 Haziran 1990 tarihinde ilçe yapılır. O günden bu yana kaymakamsız olan ilçede, bir jandarma karakolu, ve 21 korucu var. İlçenin fiili yönetimini jandarmalar ve korucular üstlenir. İlçede korucuların tam bir tahakkümü var. Kadın dövmeekten hırsızlığa kadar yapmadıkları kalmaz, bundan bir süre önce kaçak elektrik kullandıkları tespit edilen korucu ve akrabaları, bu durum ortaya çıkarılınca hırslarını yine ilçe halkından almaya kalkışırlar.

Öteyandan Harum Cantürk adlı bir korucu iki hafta önce Sultan adında bir kadını ilçe merkezinde dipçikle döverek başından yaralar. Başından akan kanlarla karakola şikayette bulunan Sultan kadın karakoldaki astsubay tarafından ağır hakaretlerle kovulur. Aynı günün akşamında karanlık çökerçökmez yollara dağılan korucular, gördükleri her karaltının üzerine kurşun sıkmaya başlarlar. Kiminin ineği, kiminin eşeği, kiminin de koyunları vurulur, insanlar şikayet edecek kimseyi bulamazlar.⁵⁴

5) Harabe Neriya- Teke, Mardin’in İdil ilçesine bağlı 100 hanelik bir köy. Her yerde olduğu gibi hayvancılık ve ziraatle geçiniliyor. Köylerin 1987’ye kadar kimseyle bir sorunları olmaz. 1984’te bölgede gerilla eylemlerinin başlamasından sonra yörede koruculuk uygulaması başlar. 1987 yılının bir gününde

54) *Yeni Ülke* 23-29 Haziran 1991.

köye gelen Latif adlı bir başçavuş ve beraberindeki askerler Harabe Neriyalıların korucu olmaları gerektiğini, emir geldiğini ve köye kadro geldiğini belirtir. Emre itiraz etmek yoktur. Adı belirlenen korucu olmak zorundadır. Başçavuş köylüleri tehdit etmekten de geri durmaz. Korucu olmayı kabul etmeyenler öldürülecektir. Köylüler biraz vaad biraz tehditle korucu yapılır. Köye ayrılan kadro sayısı 20'dir. Harabe Neriya köyünün korucuları 4 yıl mesleklerine devam ederler. Nihayet 1991 yılının Nisan ayında koruculuk yaşamlarına son verme kararı verirler.

Halkın özellikle son olaylardan sonra bölgede devlet baskısının artmasının ardından koruculardan oldukça nefret ettiğini gördüklerini ifade ediyorlar. Son gösterilerde İdil'de çıkan olaylarda 2 kişinin öldürülmesiyle, onlarca insanın gözüaltına alınıp, dışarıya işkence gördükleri iddiasıyla çıkmalarından sonra halk bir tepki olarak koruculara olan saldırıda tavrını daha da sertleştirir.

Korucular İdil merkezine inemiyor. Kimse onlara selam vermiyor. Esnaf alış veriş yapmıyor. Şoförler münübüslerine almıyor. Korucular sorunlarını anlatma için İdil merkezine iner ve tabur komutanına sorunlarını anlatırlar. Binbaşının yanıtı "*silahlarınızı alın şehir merkezinde gösteri yapın, halkı korkutun*" demek olur. Ancak mülkiye amirlerinin araya girmesiyle binbaşının fikri gerçekleşmez. Bu durumdan İdil'de yaklaşık 400 korucu ailesi etkilenir. Korucular sözünü ettikleri sorunlarını çözülmemesi üzerine topluca istifaya karar verirler. Harabe Neriya köyünün 20 korucusuda istifa kararda almıştır. Tabur'a silahlarını bırakmak üzere giden 20 korucunun 10'u hemen orada gözüaltına alınır. Diğerleri ise tehdit ve dayaktan sonra bırakılır. Gözüaltına alınan korucular şunları: Abdullah Çakar, Abdürrahman Alkış, Mehmet Ülkü, Mahmut Ülkü, Muhittin Ülkü, Abdürrahman Ongün, Abdürrahman Devik, Mehdin Över, Mehmet Ata Över ve Abdülhakim Över.⁵⁵

55) *Yeni Ülke* 21-27 Nisan 1991. Abdullah Arısoy'un haberi.

6) Devlet güçleri Silvan'ın Tevek, Fişhat, Sidekin, Çıçka ve Cumat köylerindeki korucuların peşpeşe silah bırakmaları üzerine köylülere her türlü baskı ve şiddet yöntemini uygulanır. Köylüler karakollarda işkenceden geçirilir. Köy meydanlarında dövülür ve hayvanları kurşunlanır. Son günlerde Silvan'ın bazı köylerinde korucuların peşpeşe silahlarını bırakmaları üzerine baskı ve şiddet uygulamaları giderek artar. Söz konusu baskılar Fişhat, Sidekin, Çıçka, Cumat ve Tevek köylerinde uygulanır. Tevek köyünden korucu ailesi üyeleriyle Cumat köyünden Abdülhalil Kırsay ve Çıçka köyünden bazı kişiler silah bırakmak istemeleri üzerine Silvan jandarma karakolunda görevli bir yüzbaşının kendilerine *“koruculuğu bırakmayı düşünenler silahlarıyla birlikte kadınlarının da getirsin”* dediğini söylerler.

Silvan jandarma karakoluna çağrılan korucu ailesinin erkekleri Naif, Cabbar, Kudbettin, Mirzalin, Hidayet ve Rıfat Kırıcı'ya görevli yüzbaşı korucu olacaksınız yoksa evinizi bombalattırım şeklindeki tehditleriyle karşılaşılır. Korucu olmak istemediklerini belirten Kırıcı ailesi üyeleri daha sonra dayak ve işkenceden geçirilirler. Yapılan işkenceden sonra Cabbar Kırıcının iki göğüs kemiği kırılır, ailenin diğer fertlerinin ise çeşitli yerlerinden yaralanırlar.⁵⁶

7) Bitlis ve Hakkari'de 1991 yılı başlarında çözülmeye başlayan koruculuk sistemi son günlerdeki yoğun istifalarla çöküşe doğru gider. Daha önce 1000 civarında korucusu olan Bitlis'te istifa eden korucu sayısı 800'e yükselirken, devletin zorla verdiği silahları şimdi ters tepebilir endişesi ile toplamaya başlar. 334 köyü bulunan Bitlis'te silah alan köy sayısı 96 olarak kayıtlara geçer. Yaklaşık 1000 kişinin silah aldığı bu köyler 1991 yılının başlarından itibaren silah bırakmaya başlarlar. 31 Aralık 1991 tarihine kadar Herek, Tüvey, Tırkanık, Sava, Karabo, Nik, Nırsak, Kasrek, Koh, Aşağı Örek, Yukarı Örek, ÜçAdım, Kollude-

56) *Yeni Ülke* 27 Ekim-2 Kasım 1991.

re, Derebaş ve Derekaya köylerin korucuları silah bırakır. Tatvan'ın Reşadiye bucağı köylerin 60 korucusuda geçtiğimiz aralık ayında istifa eder. Daha önce silah bırakmak için defalarca girişimlerde bulunup bir sonuç alamayan Hizan mıntıkası köylerinin korucuları silahlarını topluca askeri birliğe teslim ederler. Hizan'a bağlı köylerin hemen hemen hepsi silah bırakır. Bu köyler ve istifa eden korucu sayıları şöyle: Niriye 20, Kındık 18, Küt 22, Katmak 12, Şiren 16, Hişet 19, Bihiri 8, Heşet 21, Selseta 15, Ahkit 11, Firaz 50, Serat köyünde geriye kalan 50 korucunun istifaya hazırlandığı bildirilir. Ahkitli koruculardan Abdurrahman silah bırakma nedenlerini şöyle dile getirir: *"Bizler dar gelirli olduğumuz için silah aldık. Sonuçların bu kadar ağır olacağını hesaplamamıştık. Meğerse devlet karakolunu koruyalım diye bize bu silahı vermiş. Aldığımız paradanda hiçbir hayır görmedik. Az daha canımızı alacaktık. Biz başka silah bırakan korucuda silah aldığımız zaman meseleyi kavrayacak bilinçte değildik. Sonradan anladık ki devlet bizi bize kırdırtmak amaçlıdır"* der. Köylüler silah bıraktıktan sonra yoğun baskılara maruz kaldıklarını, jandarmaların sık sık köylere baskın düzenlediklerini söylerler. Mutkiye bağlı köylerden ise Mermerk'te 10, Tork'ta 10, Ersan'da 12, Erik'te 6, Aynanda 3, Ersan'ın de-reağzı mezrasında 10, Koyunlu beldesine bağlı Mahmutbağ köyünde 15, Tork'ta ise 6 köy korucusu kalmış durumda.

*

Bitlis ve Hakkari yöresinde koruculuk çözülürken, son günlerde geri kalan korucuların silahlarında devlet tarafından geri alınır. Hakkari'de devleti böyle bir uygulamaya götüren en önemli etken PKK'nin sınır karakolunda düzenlediği baskılar oldu. 25 Ekim tarihinde gerillalar tarafından Çayırli karakoluna yapılan baskınlar sonucunda 32 jandarma hayatını kaybederken, korucuların saatlerce süren çatışmadan sadece yanaklarından yaralanır. Bu durumun çok tuhaf olduğunu farkedenden devlet güçleri olay-

dan bir bakıma sorumlu tutmaya başlarlar. Çayırılı'daki 17 köy korucunun silahları geri alınır. Diğerlerinin de maaşları kesilir. Askeri yetkililer bu durumu “*siz hainsizin, devlet hainlerin eline silah vermez, yarın siz bu silahı bize çevirirsiniz*” sözleriyle açıklar. Öte yandan Hakkari'nin Tirişin yaylarında bulunan 100'den fazla köy ve mezradaki silahlarında devlet tarafından geri toplanır.

1992'nin ilk ayı içinde Bitlis'te devlet tarafından silahları ellerinden alınan korucuların sayısı 50'yi geçer. Mutki'nin Kınzo, Salman, Miti Açıklan ve Üçadımlı köylerinin korucularının silah bırakmaya hazırlanırken silahları devlet tarafından ellerinden alınır. Bu durum karşısında biraz şaşkınlığa kapılan köylüler, artık halk gerçeği gördü derler. Katman ilçe jandarma komutanlığı ise durumu bu korucular bir türlü başarılı olamadılar, devlete faydası olmayana neden maaş ödeyeyim, işte buyüzden verdiğimiz silahları geri aldık sözleriyle açıklar.⁵⁷

8) Şırnak'ın Kasrik boğazı yakınlarında bulunan Yedidağ köyü korucuların silah bırakmasının ardından devlet güçleri tarafından ablukaya alınır. Kontrolsüz hiçbir giriş çıkışa izin verilmeyen köylere gıda ve temel ihtiyaç maddelerinin girişinin PKK'ye götürülüyor gerekçesiyle engellenmesi yüzünden halkın gıda sıkıntısı çekmektedir. Aynı bölgede bulunan Siirt'in Eruh ilçesine bağlı 6 köydede giriş çıkışlar asker denetiminde yapılıyor. Bölgede sadece korucu köyü olan İçboğaz köyüne helikopterle yiyecek getirilebilirken bu köyün çevreside askerler tarafından mayınlanır.

Kasrik Boğazı yakınlarında bulunan Altkemer, Derşeyh (Seslice), Meydin (Günedoğmuş) Karne köylerinin iki ay önce koruculuğu bırakmalarının ardından bu köylerle birlikte Beyanbey, Şerefe, Kırıkkuyu, Daştakale, İnceler Basrik ve Kapanlı (Öre) köylerini devlet güçleri tarafından yapılan baskılar yoğunluk kazanır. Bir haftadan bu yana abluka altına alınan ve yakla-

57) *Yeni Ülke* 9-15 Şubat 1992. Hafız Akdemir-Necati Bozkurt'un Haberi.

şık 3500 kişinin yaşadığı köylere araç girişi, çıkışı engellenirken dışarıdan herhangi bir malda alınamaz, köylerde yiyecek sıkıntısının had safhaya ulaşır. Aynı bölgede bulunan Siirt'in Erüh ilçesine bağlı Tünekpınar, Avalk, Dadaklı, Nite, Dönerdöver, Buket, Dağdöşü, Dehlerde, Özlüpelit, Hesinga ve Gülburnu (Şişil) köylerine iki ay önce başlayan askeri denetim halen devam eder. Köylülerin köyden çıkabilmek için korucu köyü olan Dikboğaz köyünden geçmek zorunda oldukları helikopterle yiyecek ulaştırılabilen bu köyün çevresinin de askerler tarafından mayınlanmış olduğu öğrenilir. Köylüler koruculuğa zorlandıklarını kabul etmeleri içinde bu baskıların uygulandığını söylerler. Şınrak merkeze bağlı Kocaali (Desukke) köyüne 14 panzer eşliğinde baskın yapan askerler, halkı köy meydanında toplayarak 20 büyük baş hayvanı öldürdüğü ve samanlıkları yaktığı öne sürülür.⁵⁸

9) Mardin'in Mazıdağ'ı ilçesine bağlı Bankir (Sakızlı) köyünde bir süre koruculuk yapan 7 köylü istifa ettikten sonra evlerinden dışarıya çıkmalarına izin verilmeyerek göçe zorlanırlar. Beşir Yarancı, Nevaf Durak, Nihat Geçmez, Zeki Çetin, Bedran Dost, Sırac Dost, H. İbrahim Key isimli korucuların yaklaşık 1 yıl önce silahlarını bırakmalarının ardından 22 Mayıs günü Mazıdağına bağlı Bankir (Sakızlı) köyüne devlet güçleri tarafından baskın düzenlenir. Baskında devlet güçleri Beşir Yarancı, Nevaf Durak, Nihat Geçmez isimli köylüleri gözaltına alır. Gözaltına alınan köylüler önce Mazıdağ jandarma komutanlığına ardından da Mardin jandarma alay komutanlığına götürülürler. Devlet güçlerinin koruculuk yapmadıkları taktirde köyde gezmelerine dair izin vermeyecekleri yolunda tehdit edilirler. Korkudan evlerinden dışarıya çıkamayıp, göçe zorlanırlar.⁵⁹

10) Ağrı, Bingöl, Şemdinli, Doğubeyazıt ve Yüksekovaya bağlı bazı köylerde korucular silahlarını bırakırlar. Ağrıya bağlı

58) *Özgür Gündem* 7 Ocak 1993.

59) *Özgür Gündem* 31 Mayıs 1993. Lezgin Doğan'ın Haberi.

14 köy ile başta Şemdinli'ye bağlı köyler olmak üzere Doğubeyazıt ve kısmende Yüksekovaya bağlı köylerdeki korucular silah bırakırlar.

Ağrı'da Aşağı Dormeli, Yukarı Dormeli, Zeyt, Aşağı Pamuklu, Buruka, Yukarı Pamuktaş, Gezgezek, Kıskaç, Şebo, Ziro, Aşağı Verdek, Yukarı Vertek, Kanistürü, Kavak, Şira köylerinde koruculuk yapan Nimet Ulaş, Cevdet Avşar, Ahmet Uğur, Ahmet Aslan, Zeki Aslan, Zeynel Kocabey, Bekir Geltuhan, Ali Yıldız ve Cemal Yıldızca adlı korucular 14-15 Haziran günleri silahlarını merkez jandarma komutanlığına teslim ederler.

Öte yandan Şemdinli'nin Meleyan, Devan, Teti, Zirkan ve Hatuna köyleriyle Doğubeyazıt'ın Gelesor ve Yüksekova'nın değişik yerlerinde silah bırakan korucu sayısının 40'ın üzerinde olduğu ve bu sayının daha da artmasının beklendiği belirtilir.

Daha önce gerilla baskını sonucu iki korucunun öldüğü ve 3 korucunun da kaçırıldığı Bingöl'deki Üçpınar köyü korucularının da silahlarını bırakırlar. Gerilla baskınından sonra köye gelen Ilıcalar karakol komutanının koruculara *"biz size silah verdik, mermi verdik, tek başınıza savaşın, bizden yardım beklemeyin ve istemeyin"* dediği ve bunun üzerine 30 korucunun Ilıcalar karakoluna giderek silahlarını bırakırlar.⁶⁰

11) Ağrı'nın Taşlıçay ilçesine bağlı Mardik (Çökelge), Aşağı ve Yukarı Geldüş, Dumanlı köylerine bir hafta önce düzenlenen baskında gözaltına alınan köylülerden 2'si tutuklanır. Söz konusu köylere 6 Eylül günü baskın yapılır köy meydanına toplanan köylüler korucu olmaları için tehdit edilir, kabul etmeyen köylüler dayaktan geçirilir, 7 kişide gözaltına alınır. Gözaltına alınanlar önce Taşlıçay emniyet müdürlüğüne, sonra Ağrı Terörle mücadele şubesine sevekedilirler. 8 gün boyunca gözaltında kalan Taşlıçay savcılığına çıkarılan köylülerden Halit Kardağ (60) ve Halil Aslan (65) tutuklanırken Fırat Aslan, Faruk Aslan,

Ferzande Kızıldağ (Geldüş köyü muhtarı) Hamza Kardağ, ve Abut Tekir Aslan serbest bırakılırlar.⁶¹

12) Hakkari merkeze bağlı en büyük yerleşim alanlarından biri olan Kamışlı, Keltik, Pınarca, Aksu, Kavaklı, Geçitli ve Geçimli köylerini kapsayan Levint mıntıkasında korucu istifaları yoğunlaşır. Sadece Aksu ve Pınarca köylerinde 70 korucunun istifa ederek silahlarını jandarma karakoluna teslim eder.⁶²

13) Mardin - Daha önce yakılmakla tehdit edilen Yukarı Şeb köyü 13 Temmuz günü devlet güçleri tarafından basılmış ve 40 hanelik köyle 20 hane ateşe verilmişti. Devlet güçleri korucu olmayı kabul etmedikleri takdirde köyün kalan kısmında ateşe verileceği tehdidinde bulunurlar.

15 Eylül günü Devlet güçleri Yukarı Şeb köyüne 2 defa baskın düzenler. Baskında Tüm köylüler işkenceden geçirilirken, ilk baskında yanmaktan kurtulan 20 evde ateşe verilir.

Yukarı Şeb köyü askerlerce ateşe verildikten sonra, tüm köylüler çevre köylerdeki yakınlarına yerleşirler. Buarada 200 hanelik Aşağı Şeb köyüne baskın düzenleyen devlet güçlerinin köylüleri meydanda toplayarak koruculuğu kabul etmeleri, aksi takdirde onların Yukarı Şeb köyü gibi olacağı ve evlerinin ateşe verileceği yolunda tehdit ederler.⁶³

14) Beytüşşebap ve Gürpınar civarında yaşayan Gevdanlıların 100 kadar korucuları vardı, Haziran 1989'dan önce silahlarını bıraktılar.

15) Beytüşşebap ve Hakkari-merkez civarında yaşayan Mamxuranların 50'ye yakın korucuları vardı, Mayıs 1989'dan önce silahlarını geri verdiler.

16) Van ve Hakkari civarında yaşayan Gıravyanların 150'ye yakın korucusu vardı, Haziran 1989'dan önce silahlarını geri verdiler.

61) *Özgür Gündem* 17 Eylül 1993.

62) *Özgür Gündem* 18 Eylül 1993.

63) *Özgür Gündem* 18 Eylül 1993. Mazlum Şen'in haberi.

17) Gevaş, Çatak ve Bahçesaray civarlarında yaşayan Müküslülerin 80'e yakın korucusunun bir kısmı Haziran 1989'dan önce silahlarını geri verdiler.

18) Uludere ve Beytüşşebap civarında yaşayan Goyanlıların 200'e yakın korucusunun hemen hemen hepsi silahlarını geri verdiler.

19) Yüksekova civarında yaşayan Pinyanişi aşiretlerinden korucuların önemli bir bölümü silahlarını geri verdiler.

20) Van-merkez ve Gürpınar civarında yaşayan Şıdan aşiretinin 20-30 korucu vardı, Temmuz 1989'dan önce silahlarını geri verdiler.

21) 1989 ortalarına doğru özellikle Hakkari ve Van yörelerinde bulunan kurucular arasında önemli oranda bir çözülmenin meydana gelmesi Devleti harekete geçirdi. Devlet, aşiret liderlerini biraraya getirerek silah almalarını istedi. İlk toplantı 11 Ağustos 1989 tarihinde Hakkari'de yapıldı. 20'ye yakın aşiret liderinin katıldığı "Huzur-1" adlı Hakkari toplantısını Tuğgeneral Altay Tokât yönetmişti. Toplantıya Jirki, Pinyaniş, Şıdan, Alan, Ezdinan, Giravyan, Goyan ve Mamxuran aşiretleri çağırılmıştı. Bu toplantıdan devletin istediği sonuç çıkmadı. Bazı aşiretler soruna ilgisiz kalırken bazıları da aşiretlerine danışarak karar vereceklerini söylüyorlardı.

22) Van ve Hakkari yöresinden katılan aşiret reisleri şunlardı: Mehmetpiran reisi Paşa Can, Şerefhan reisi Başkale Belediye başkanı İskender Ertoş, Alan reisi Sudan Seylan, Ezdinan reisi SHP Van İl Başkanı Abdurrahman Özbek, Şıdan reisi Kaya Öner, Giraviyan reisi Hacı Rıza Ertaş, Müküsan reisi Faruk Orhun, Butan (Botan) reisi Hacı Ali, Havistan reisi İsmail Baran, Halılan aşiretinden Cafer Tomay, Giravi aşiretinden Aziz Eraslan.

23) Van toplantısından 8 gün sonra 13 aşiret reisi gözaltına

alındı, işkenceden geçirildi ve 19 gün sonra serbest bırakıldılar. Gözaltına alınanlar arasında Başkale, Gürpınar ve Çukurca belediye eski başkanları ile yörenin tanınmış şeyhleri ve tüccarları vardı. Alan, Şerefhan, Ezdinan, Pinyaniş, Mehmetpiran ve Jirki aşiretleri ilk elde silah almayı kabul ettiler. Daha sonra bunları Tayan, Kiçan, Batuyan, Dideryan (Duderan), Alikan, Sperti, Zevkan, Buti ve Havistan aşiretleri izledi.

24) Hakkari Valisi Şahabettin Harput, Belediye başkanı Şükrü Çallı ve Tugay Komutanı'nın katıldıkları toplantılarda Çukurca ve çevresindeki köy muhtarlarına silah alımı için bir hatfa süre tanındı. Tanınan sürenin bitiminde tek tek çağrılan muhtarlar; *"Silah almayacağız. Devlet güvenliğini kendisi sağlasın"* deyince baskı politikası tekrar gündeme getirildi.⁶⁴

Göçe Zorlamada Özel Tim ve Kontrgerillanın Yaptıkları Baskılara Örnekler

Özel Harp Dairesi'nin bünyesinde oluşturulan beş birimden birini oluşturan özel birlikler 1980 yılında yeniden gözden geçirildikten sonra doğu ve güneydoğuda yoğunlaştırıldı. İzmir Foça'da aynı dönem eğitimden geçen 3 ismi kamuoyu yakından tanıyor. Esat Oktay Yıldırım, Ali Şahin ve Ali Korkmaz. Vatani görevini Hakkariye bağlı Çukurca ilçesinde geçtiğimiz aylarda tamamlayan bir subay *"ülkeye bölgemizde askeri ve idari yapıdan bağımsız artı ordu bünyesindeki emir komuta zinciriyle hiçbir ilişkisi olmayan timlerin helikopter veya özel araçlarla baskına gidip geldiklerine tanık olurduk"* dedi. Kontrgerilla konusunda uzman olan emekli Kurmay Yarbay Talat Turhan ise somut bir olgu bütün mekanizmayı çözer. Binbaşı Ali Şahin bu örgütün üyesi midir değil midir? Bu sorunun yanıtı verildiği vakit Türkiyede kontrgerilla var mıdır yok mudur Özel Harp Dairesi pisliğe yani görevi dışındaki işlere karışmış mıdır, karıştırılma-

64) Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna, s. 181- 184.

miş mıdır hepsi açığa çıkar diyor. Ali Şahin Türk ordusunda binbaşı rütbesiyle görev yapan bir subay. Kamuoyu onu Bingöl'de 31 Temmuz 1985 tarihinde işkence ile öldürdükten sonra, cesedini kurşunlattığı Sıdık Bilgin olayı ile tanır. Halen Ankara'da görevli Ali Şahin askerlerin, çavuşların birde bir başka silah arkadaşı üsteğmenin tanıklığına rağmen devlet memuru statüsünü hâlâ sürdürüyor. Bi başka binbaşı Ahmet Korkmaz ise 1989 Ağustos'unda Hakkari iline bağlı Yoncalı köyü halkından 3 kişinin önce öldürülüp sonrada cesetlerinin yakılması olayının faili. Binbaşı Korkmaz Mardin'de halen görev yapıyor. Ali Şahin ve Ahmet Kormaz binbaşılardan devre arkadaşı bir başka binbaşı daha var. Esat Oktay Yıldırım. Özel Harp Dairesi'ne bağlı özel birliklerin iç güvenlik birimi adı altında eğitildiği İzmir Foça'da eğitilmiş Yıldırım'ın şahsında Diyarbakır 5 nolu cezaevi ni cehenneme çeviren kontrgerillanın bu alandaki yaptırımları 50'yi aşkın ölü, binlerce sakat ve kişiliği katledilmiş yüzlerce insanlar... Esat Oktay Yıldırım da yaşasaydı halen görevinin başında olacaktı. Çünkü 1961 yılında yayınlanan Esas 31 15 nolu Amerikan Talimnamesinin bir tercümesi olan 1964 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığı tarafından yayınlanan ST 31 15 gayri nizami kuvvetlere karşı hareket adlı talimnamede şunlar yazılı: Bir gayri nizami kuvvetin yeraltı unsunları kaide olarak kanuni statüye sahip değildir ST 31 15. Sosyalist Parti genel başkanı Ferit İlsever '*İşte Kontrgerilla*' adlı bir dosya hazırlar. Kontrgerilla konulu bir hafta sürecek toplantılar yapacak olan İlsever ülkeye kontrgerilladan kurtulmak Avrupa için lüks ama bizim için bir ihtiyaç der. Bölge Valiliğin Kontrgerillanın merkezi haline dönüştürüldüğünü de belirten SP genel başkanı yalnızca adam öldürmek değil, iş psikolojik savaş, sivil örgütlenme, yarı askeri güçlere korucular komuta etme gibi uygulamalarda var. Bölgede adım attığın her yerde izine rastlıyoruz. Kontrgerillanın halkı destekleyen güçleri sindirmek, halkı devletin yanına çekmek, baskılar, kitlesel tutuklamalar en çok göze batan örnekleridir. Biz oradaki baskıların takipçisiyiz. Gerek kontrgerillalar, gerek-

se diğer devlet kurumlarından. Ferit İlsever'e göre bu konuda aydınlatılması gereken 2 önemlide olay vardır. 2 Yaka ve Çevrimli katliamları. 1952 yılında Nato'ya giren Türkiye'de 1953 yılında Seferberlik Tetkik Kurulu adıyla kurulan kontrgerilla iç harp biçiminde kendini gösteren ihtilacı, demokratik akımları önlemek görevini bugün Kürt nüfusu yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ifade ediyor. Anılan Talimnamenin 6. sayfasında yer alan adam öldürmek, bombalamak, silahlı soygunculuk, adam kaçırma, tedhiş, kitleleri tahrik, misilleme, kötürüm hale getirmek, kimyevi ve biyolojik maddelerin kullanılması sonucu yüzlerce Kürt köylüsü öldürülmüş, binlerce köy boşaltılmış, ormanlar, evler yakılmıştır. Fakat iş bu kadarlada bitmiyor, işin birde psikolojik boyutu vardır. *Yeni Ülke* gazetesinin 28 Ekim-2 Kasım 1990 tarihli sayısında Kürtlerin psikolojik kuşatma başlığıyla verilen ve her ayın 3. haftasının çarşamba günleri Olağanüstü Hal Bölge valiliğinde yapılan toplantılar kontrgerilla yönetmeliğine uygun olarak yapılıyor. Buna göre a) Ayaklanmanın sebebini ortadan kaldırmak, b) Asiler arasında anlaşmazlık yaratarak bölünmeler meydana getirmek, bunu istismar etmek ve liderleri bertaraf etmek, c) Ayaklananların moralini bozmak, mukavemet azimlerini yıkmak, d) Asileri teşhis etmek, mahalle halkının desteğini kazanmak, e) Asilere yabancı ülkelerden gelecek desteğe mani olmak. Destekleyen ülkelerle hasım devlet kavramı içinde propaganda vasıtasıyla yıkıcı faaliyetlerde bulunmak, f) Asilere en zayıf zamanlarında ciddi ve kesin sonuçlu bir harekatta teşvik ve tahrik etmek, g) Ayaklanmaları bastırmak ve kuvvetlerin moralini yükseltmek, hareketi muvaffakat kılacak şekilde desteklemek, h) Hükümet otoritesinin tahribini önlemek, icrayı kolaylaştıracak surette hükümeti desteklemek.⁶⁵

1) Şımak'ın Balderan köyünün Bestan mezrasındaki Geçitboyu köylülerinin çadırları da özel tim tarafından ateşe verilir. Geçitboyu köyü bir süre önce güvenlik güçleri tarafından yakılır,

65) *Yeni Ülke* 25 Kasım-1 Aralık 1990.

köylüler de bu olayı basına ve insan hakları kuruluşlarına duyururlar. Geçitboyu köylüleri Şırnak Cumhuriyet Savcısına verdikleri şikayet dilekçesinde köy yakma olayının kamuoyuna duyurdukları için çadırlarının yıkılıp yakıldığını öne sürerler.⁶⁶

2) 5 Ocak günü meydana gelen çatışmada evine gitmek isteyen Muhittin İdis adlı Cizreli, özel tim tarafından kurşuna dizilir. Cizre Mahallesi Emir Taciddin sokağında 5 Ocak 1991 günü kuşatmada Abdul Vahap İmret ile özel tim mensupları arasında çıkan çatışmada iki tim görevlisi yaralanırken İmret'te güvenlik güçlerince öldürülür. Nevar ki bu çatışma sırasında Ramazan Dönen ve evine gitmekten olan Muhittin İdis adlı Cizreli de özel tim tarafından kurşunlanarak öldürülür.⁶⁷

3) Bitlis'in boşalan köyleri doğanın en güzel ormanlarına sahip ve adeta birer yeryüzü cennetidir. Bunlardan Yako köyünde ağacın ve meyvenin her çeşidini bulmak mümkündür. Köylüler aynı zamanda tütün üreticisidir. 15 Mart 1991 tarihinde 58 haneli ve 850 nüfüsü olan köyde şimdi sadece 23 kişi yaşıyor. Kendileriyle görüşülen köylüler, ısrarla köylerini terketmeyeceklerini söylerler. Göçedenlere kızıyor ve baba toprağı terkedilmez diyorlar. Göçün nedeni sorulduğunda içlerinden biri şöyle yanıt verir. Özel tim gerilla kılığında köye geliyor, ardından da 150-200 kişilik bir komando ve özel tim grubu köye baskın yaparak, gerillalar köye gelmiş, kimin evindeyse söyleyin, diyerek bize eziyetler yapıyorlardı. Bu tip olaylar defalarca tekrarlandı. Yako köyü son olarak 15 Mart tarihinde basılır, bu baskında halen Bitlis'te görevli olan ve adı tespit edilemeyen bir binbaşı köylülerden köyü boşaltmalarını isteyerek aksi halde başınıza gelecekleri siz düşünün şeklinde tehditler savurur. Ve o günden sonra köyden kaçan kaçana. Köyden en son muhtar ve kardeşi göç eder. Devlet güçlerinin baskıları sonucu göç eden diğer köyler

66) *Yeni Ülke* 4-10 Kasım 1990.

67) *Yeni Ülke* 9 Mayıs 1991.

Habenis, Hacukan, Şeddik, Avukan, Hore, Keremut ve Çaban'dır. Habenis köyü çevresinde Nisan ayında başlayan gerilla eylemlerinden sonra, köylüler sık sık gözaltına alınırlar. Göçten önce 30 haneli ve 350 kişilik bir nüfusa sahip olan Habenis köyü şu an 10 haneye düşmüş durumda. Son iki ay içerisinde Hacukan'dan 25, Şeddik'ten 20, Kabıznedden köyün tümü olan 45 hane, Avukan'dan 18, Sere'den köyün tümü olan 32 hane, Keremut'tan 19 hane, Çaban'dan 34 hane, ve Herze'den 17 hane göçmüş durumda. Bunların içinde batıya gitmeyip Bitlis merkezine göçedenlerde var.⁶⁸

4) Elbistan, Nurhak ve çevre köylerde gerilla faaliyetlerinin artması üzerine devlet güçlerinin Kürt köylerine yönelik baskıları da artar. 1991'in Mart ayında Akçiçek köyünün Şerbetli mezrasında kâmp kuran jandarma timinin Akçiçek ve çevre köylerini göçe zorlar. Bu köyde 50 aile göçetmek zorunda kalır. Yine Nurhak ilçesine bağlı Hançıpla, Zillihan, Kulplu, Şerbetli, Kamışlı, Kızılca, Terekeli köylerinde 150 kadar aile göçetmiş durumda. Geçimlerini hayvancılıkla sağlayan köylüler göç nedeniyle koyun sürülerini düşük fiyatla elden çıkarmak zorunda kalırlar.

Bölgedeki köylere yönelik baskıların son örneği Çiftlik köyünde yaşanır. 5 Ağustos günü Çiftlik köyünü basan Çoluhan karakoluna bağlı timlerin birlikte götürdüğü 5 köylüden 15 gündür haber alınmaz. Yine aynı gün köydeki evler tek tek aranarak Kürtçe kasetlere el konulur. Derviş Köşker, Mustafa Kara, Hasan Bakır ve Mustafa Açıkgöz'e ait evler özel tim tarafından taranır. Gözaltındaki işkence gören Ali Can ve Seyit Çiçek rapor alır. Bu iki kişi doktora gidip rapor aldıkları için 7 Ağustos günü tekrar gözaltına alınırlar.

2 Ağustos günü Elbistan Anbar köyüne gerillalar kılığına gi-

68) *Yeni Ülke* 16-22 Haziran 1991.

ren özel tim ve köy korucular Kürtçe “*akradaşlarımız buraya geldi mi*” diye sorduklarında, köylülerden “*hiçbir şey görmedik*” cevabını alırlar, bütün köyhüleri evlerine kapatıp köyde aramaya girişirler.

20 Haziran günü Engizek dağı Yılanova yaylasında bulunan Ambar köyüne ait 7 hayvan barınağı, özel tim ve korucular tarafından yakılır. Gerekçe ise militanların barınmasıdır. Ayçiçek köyünden bir köylüyü kayıp olan hayvanları aramak için Şerbetli'deki jandarma tugay komutanından bir günlük izin alır süreyi geçirince özel tim tarafından yakalanır işkenceden geçirilir. Ambarlı köyünde bulunan geçici jandarma karakolu 31 Mart günü gerillalar tarafından taranmasından sonra köye gelen Ekinözü jandarma karakoluna bağlı jandarma timi, özel tim ve korucular, köylüleri meydana toplarlar. Muhtar Hasan Kalkandere bütün köylülerin gözü önünde astsubay çavuş Hamza Çelebioğlu tarafından dövülür.

5) Lice'de gerillaların jandarma karakoluna silahlı saldırı düzenlemesinden sonra, devlet güçlerinin halka misillemede bulunduğu bildirilir. Özel timin giriştiği operasyonda, halka kan kusturulur, 1 kişi öldürülür, 10 kişi ise yaralanır. Esnaf devlet terörünü protesto etmek amacıyla 2 günlük kepenk kapatır, şoförler de kontak açmazlar. Saat 21.00 sıralarında gerçekleştirilen ve yaklaşık 5 dakika süren saldırıdan sonra gerillaların çekilmesi üzerine devlet güçleri ilçenin dört bir yanını sarar. Gerillaların çekilmesinden sonra özel tim saat 21.10'da Ergün kırathanesine gelir, içeriyi yaylım ateşine tutar. Açılan ateş sonucu 55 yaşındaki Hikmet Menekşe, yüzüne ve göğsüne isabet eden kurşunlardan yaşamını yitirir. Süleyman Ergün, M. Şirin Korkusuz (30), ve Tahsin Demirhan yaralanır. Lice devlet hastanesine kaldırılan emekli öğretmen Süleyman Ergün, marangoz M. Şirin Korkusuz, ve Belediye zabıta memuru Tahsin Demirhan isimli

yaralıların durumlarının ağır olması üzerine Diyarbakır'a götürülürler.⁶⁹

6) Elbistan'da Engizek ve Nurhak Dağlarının kesiştiği dağlık bölgelerde yaşayan Kürtler, özel tim ve askerlerin baskı ve işkence yapması sonucu köylerinde bulunan hayvanları, topraklarını, evlerini terk edip Antep, Mersin, Maraş, Adana gibi illere göç etmek zorunda kalırlar. Nurhak ve Engizek bölgesinde yaşayan Kürtlerin göçü 1989'da başlar. Asker ve özel timler "*Siz PKK'lisiniz, teröristleri evinizde barındırıyorsunuz*" gerekçesiyle köylülere akıl almaz işkence ve baskılar yapmaya başlarlar. Seksen hanesi olan Gürsel köyünün tamamen boşaltılmasından sonra 10 hanelik Çelikli mezrasından 9 hane, 35 hanelik Şerbetli mezrasından ise 27 hane zorla boşaltılarak halkı göç ettirilir. Tamamen boşalttırılan Gürsel köyünde birkaç yıkık ev ve mezar-dan başka birşey kalmaz. Boşaltılan köylerde boş kalan evler, Özel Tim'in reviri, sorgu odası ve işkencehane olarak kullanılır.

Engizek ve Nurhak'ın köyleri boşaltılmaya devam eder. Bir yandan devlet baskı bir yandan da devletle bütünleşmiş korucu baskısı insanların o toprakları terketmesi adeta zorunlu kılınır.⁷⁰

7) Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesi özel tim ve panzerler tarafından taranır. Olayda ilk belirlemelere göre 2 kişi ölür, 8 kişide yaralanır.

Doğubeyazıt saat 12.30 sıralarında özel tim ve Alman yapımı panzerler tarafından rastgele taranır. Olayın nasıl başladığı hakkında bilgi edinilemezken ilçe halkı ne olduğunu kendilerinin de anlamadığını bir anda özel tim ve panzerlerin rastgele çevreyi taramaya başladığını söylerler. Yaklaşık yarım saat süren tarama sırasında Örtülü köyünden Hüseyin Toğar ve Çiftlik köyünden Mehmet Çetin isimli köylü yaşamını yitirir.

Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı Şoşup (Meydan köy) kö-

69) *Yeni Ülke* 12-18 Nisan 1992.

70) *Yeni Ülke* 4 Haziran 1993, Ahmet Çaldıran'ın haberi.

yünde oturan Mustafa Bulut adındaki bir köylünün evi gece saat 21.30 sıralarında basılır ve kontrgerilla elemanları oldukları belirtilen kişiler Mustafa Bulut ve oğlunu tararlar. Saldırı sonucu Mustafa Bulut ölür, oğlu ise yaralanır.⁷¹

8) Mardin'in Ömerli İlçesine bağlı Merze köyünde Abdülmecit Çetinkaya adlı yurtsever köylünün öldürülmesinden sonra Midyat ile Dargeçit arasında bulunan Bate köyünde de Zora Erdinç ile yeğenleri İsa ve Hasan Erdinç yataklarından çıkarılarak kontrgerilla tarafından kurşuna dizilir. Mardin'in köylerinde hava karardıktan sonra yataklarından çıkarılıp kurşuna dizilmeleri karşısında geceleri kapıyı kimseye açmamaktan, silahlı nöbet tutmaya kadar bir dizi önlem alınır. 17 Eylül akşamı Ömerli İlçesinin Fafe köyünden jandarmalar tarafından götürülen Süleyman Demir ve babası Aziz Demir'den haber alınamaz. Kızıltepe ilçesine bağlı Gurs köyünden 22 Eylül akşamı götürülen Mehmet Emir, Ali ve Meydi Aslan ise daha sonra bırakılır. 21 Mayıs'ta Midyat'ın Kerşafe köyünden Beşir Altan'ın öldürülmesiyle başladığı belirtilen köylere yönelik kontrgerilla eylemleri daha sonra 13 Haziran tarihinde Midyat merkezde Ramazan Aslan'ın 18 Ağustosta aynı ilçeye bağlı Eyverke köyünden Hayrettin Demir'in 25 Ağustos gecesi Nuseybin'in Dare köyünden İsmail Yiğit'in bundan iki gün sonra da Midyat'ın Nehile köyünden Mehmet Selim Acar ile Ekrem ile İşmuni adlı köylülerin öldürülmesiyle sürer. Olayın görgü tanıklarının anlatımına göre 14 Eylül gecesi saat 21.00 sularında Merce köyüne beyaz bir otomobille giren biri asker giyimli 4 kişi Hasine Poyraz'ın evine gelerek komşusu Abdülmecit Çetinkaya'yı çağırmasını isterler. Hasine Poyraz'ın çağırılması üzerine yanlarına gelen Abdülmecit'in koluna girerek onu zorla götüren kontrgerilla timi, köylüyü 50 m uzaklaştırdıktan sonra kurşuna dizerler. 18 kurşunla vurulmuş olan Abdülmecit Çetinkaya'nın kardeşi Salih Çetinkaya, Ömerli'den köye gelen tek bir yol olduğunu onun da Ömerli cezaevinin yanından geçtiğini. Cezaevindeki nöbetçi askerlerin

71) *Yeni Ülke* 16 Eylül 1993.

köy yoluna girip çıkan tüm araçların plaka numarasını, şöförün açık kimliğini ve hangi saatte gelip geçtiğini mutlaka not ettiklerini, bu nedenle o akşam o taksiyle gelen kontrgerilla timinin aynı saatte aynı taksiyle geri dönmüş olduğunu, saat 20.10 sıralarında geçen arabanın cezaevi nöbetçilerinin defterlerine ne şekilde kaydedilmiş olduğunu mutlaka öğrenmek istediğini söyler.

Öte yandan 12 Eylül akşamı Ömerli ilçesinin Rıfate köyüne gelen kontrgerilla tarafından yapılan çağrıya uymayan Süleyman Demir ile babası Aziz Demir daha sonra köye gelen jandarmalar tarafından gözaltına alındıklarından bu yana kendileri hakkında herhangi bir bilgi edinilemez. 17 Eylül akşamı saat 20.30 sıralarında, Fafe (Beşikkaya) köyüne gelerek kendilerini peşmerge olarak tanıtan sivil giyimli 4 kişi Süleyman Demir ve Aziz Demir'i almak isterler. Gelen şahıslardan şüphelenen Süleyman Demir'in "*bunlar kontrgerilla, beni öldürecekler*" şeklinde bağırmasıyla köylülerin evlerinden çıkıp taş ve sopalarla gelenlere saldırırlar. Kontrgerilla timi köyün biraz dışına park ettikleri arabalarına binip uzaklaşırlar. Daha sonra köye gelen jandarma karakol komutanı başçavuş Süleyman Demir'in kendisine kapıyı geç açmasını ve o 4 kişiyi görüp görmediğini sormasını bahane ederek Süleyman Demir ve babasını gözaltına alır. Ertesi günden itibaren Ömerli tabur komutanlığına ve Mardin tugayına başvuran yakınları Süleyman ve Aziz hakkında hiçbir bilgi edinemezler. Yetkililerin bizde öyle biri yok diye cevap vermelerinden kuşkulandıklarını belirten Fafe köylüleri "*onların yaşamlarından endişe duyuyoruz*" derler.

25 Eylül: Hazro'nun Sarıerik köyü Karye mezrasına gelen ve peşmerge olduklarını söylene silahlı bir grup 9 çocuk babası 40 yaşındaki İbrahim Güdem'i evinden dışarı çağırır. Ev halkının gelenlerden şüphelenerek kapıyı açmaması üzerine sözkonusu kişiler kapıyı açmadıkları takdirde evi ateşe verecekleri şeklinde tehditler savurur. Güdem'ler kapıyı açmak zorunda kalır.

Gruptakilerden birkaçı eve girerek ev halkına saldırıp İbrahim Gündem'i zorla dışarı çıkarır. Bu arada Halime Gündem (68) göğsünden aldığı dipçik darbesiyle yaralanır. Daha sonra İbrahim Gündem'i yanlarına alan grup hızla köyden uzaklaşır.

Olay üzerine Diyarbakır DGM başsavcılığına dilekçe veren İbrahim Gündem'in kardeşi İsmet Gündem kardeşini götüren grupta Hazro karakol komutanı ile, Şimşim köyünden iki korucununda bulunduğunu belirtir. Ertesi gün Hazro jandarma karakoluna başvurduklarını ancak yetkililerin İbrahim'in kendilerinin gözaltına almadıklarını cevabını verdiklerini söyler.

Köylüler karakol komutanı ve Şimşim köyü korucularının yanı sıra İbrahim'i götüren grupta ayrıca Zokbirin köyünden iki korucunun ve asker elbiseli birkaç kişinin de bulunduğunu ifade ederler.⁷²

9) Mardin'in Nusaybin ilçesine bağlı Bavarne (Bahçebaşı) köyünde 3 köylü kontrgerilla tarafından katledilir. Görgü tanıklarının ifadelerine göre olay şöyle gelişir: Nusaybin'e 4 km mesafedeki Bavarne köyüne 3 Ekim 1991 günü saat 22.00 sıralarında kahverengi binek tipi renault marka bir otomobille gelen kontrgerilla timine mensup 5 kişi ilkin Süleyman Aslan'ın evine gider. Eşi Hasine Aslan'ın bütün karşı koymasına rağmen 52 yaşındaki Süleyman Aslan'ı yanına alan kontrgerilla timi, aynı köyde oturmakta olan 56 yaşındaki Mehmet Gültekin'in evine gider. Kapıyı çalması için Süleyman Aslan'ı zorlar. Kapısını çalındığını duyan ve kapıyı açmadan pencereden bakan Mehmet Gültekin'i gören kontrgerilla timi dışarı çıkmasını beklemeden onu yayılım ateşine tutar. Aynı anda yüzükoyun yere yatırılan Süleyman Aslan'da G3'lerle sırtından taranır.

Olaydan sonra kontrgerilla timinin Bavarne köyünü terkederek Nusaybin belediyesine ait su deposunun bekçileri tarafından

72) *Yeni Ülke* 29 Eylül - 5 Ekim 1991, Cenk Altun, Halim Eren, Rahmi Batur'un haberi.

görüldüğü ve gördüklerini anlatan kontrgerilla elemanlarının onları da yayılım ateşine tutması sonucunda Aziz Güçlü öldürülür. Olayın ardından köylüler tarafından çevredeki boş kovanlar üzerinde yapılan incelemede her üç cesettede G3 mermisi kullanıldığı anlaşılır. Ayrıca iki koluda kırılmış olan Süleyman Aslan'ın sırtında 14 mermi deliği tesbit edilir.⁷³

10) Van'ın Yüksekova ilçesinde oturmakta olan Hamit Temel adlı 45 yaşındaki köylü kontrgerilla tarafından gece vakti evinden alınarak kurşuna dizilir. Hamit Temel'in cesedi 3 gün sonra Yüksekova ile Beşbulak köyü sınırında açık arazide bulunur. 19 Ekim 1991 gecesi Hamit Temel'in zorla dışarı çıkaran kontrgerilla elemanları Hamit Temel'in kollarından tutarak kendileriyle gelmelerini isterler. Hamit Temel'in eşi olayı şöyle anlatır: *"O gece kapıyı çalan 8 kişi silahlı ve elbombalıydı. Üzerlerindeki peşmerge kıyafetleri yeni ve tertemiz idi. Bozuk bir Kürtçe ile konuşuyorlardı. Kürtçeleri bizim yörelerin Kürtçesine benzemiyordu. Hamit'e Ahmet sen misin diye sordular. O da ben Ahmet değilim, hangi Ahmet'ten bahsediyorsunuz dedi. Bunun üzerine içlerinden ikisi Hamit'in kollarını tutarak kaybedecek zamanımız yok. Biz PKK'liyiz bizimle gel, bizi bir yere götürereceksiniz dediler. Ceketini giymesine ve bizimle vedalaşmasına bile izin verilmeden onu adeta sürükleyerek evden çıkardılar."* Hamit Temel'in yeğeni Bahremin Temel ise Yüksekova Emniyet Müdürlüğüne giderek olayı anlattığını ve biran evvel harekete geçilip köylerin giriş çıkışlarının tutulması halinde saldırırganların yakalanabileceğini belirtir.

Hamit Temel'in cesedi kaçırılmasından üç gün sonra 22 Ekim 1991 günü Beşbulak köyü ve ilçesinin sınırları içinde dolaşan bir çoban tarafından bulunur. Haberin Yüksekovaya ulaşması üzerine söz konusu yere giden Ahmet Temel ile oğlu Bahremin Temel'in teşhisinden sonra toprağa verilir.⁷⁴

73) *Yeni Ülke* 13 Ekim 1991.

74) *Yeni Ülke* 24-30 Kasım 1991.

11) Diyarbakır'ın Silvan ilçesi Azizoglu Evleri civarında Eyüp Adıyaman ve Muhterem Demir isimli kişiler kontrgerilla elemanları tarafından açılan ateş sonucu yaşamlarını yitirir. Saat 11.00 sıralarında Silvan'ın Azizoglu evleri civarında Eyüp Adıyaman ile Muhterem Demir isimli şahıslar 4 kişi oldukları söylenen saldırganların açtığı ateşle yaralanırlar. Eyüp Adıyaman kafasından ve göğsünden Muhterem Demir ise kalbinden aldığı tek kurşun ile hastaneye kaldırılırlarken yolda yaşamlarını yitirirler.⁷⁵

75) *Özgür Gündem* 8 Haziran 1993.

Ek:

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde 'Terörle Mücadele' için 1983 yılında kurulan ve bugün sayısı yaklaşık olarak 6000'e ulaşan Özel Tim'in lağvedileceği belirtiliyor. Milli Güvenlik Kurulunun isteği üzerine başlatıldığı belirtilen tasviye operasyonu çerçevesinde öncelikle Özel Harekat Daire Başkanlığının Şube müdürlüğüne dönüştürülerek Terörle Mücadele ve Harekat Daire Başkanlığına bağlanması öngörülüyor. İlk aşamada 6 şube müdürlüğünden 3'ünün kapatılması Özel Tim mensubu polislerin %70'inin başka birimlere kaydırılması ve %30'ununda büyük şehirlerde uçak kaçırma, rehin alma gibi eylemlere karşı görev yapmaları planlanıyor.

1 yıl içinde tasviye edilmesi planlanan Özel Harekat Daire Başkanlığının sahip olduğu ağır silahlarınsa Türk Silahlı Kuvvetlerine devredileceği belirtiliyor.

Türkiye'deki Mahkemelerde görülen davaların önemli bir kısmının faili meçhûl cinayetler oluşturuyor. Bu cinayetler Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcılıklarındaki dosyaların %63.4'de il ve ilçe Cumhuriyet Savcılıklarında bakılan davaların sayısı da %20'sine denk geliyor. DGM'lerde 18 639 faili meçhûl cinayet dosyası bulunurken bu sayı il ve ilçe savcılıklarında 722 390'a ulaşıyor. Yıl içerisinde İstanbul, İzmir ve Van DGM Cumhuriyet Baş Savcılıklarındaki faili meçhûl dosyalarının hiçbirini aydınlatılamazken, 749 dosya da zaman aşımına uğradı. Bu arada faili meçhûllerin en çok yaşandığı ilin de Diyarbakır olduğu ortaya çıktı. 11 348 faili meçhûl dosyanın bulunduğu Diyarbakır DGM'nin 3 327 dosyayla Van DGM izliyor. En az faili meçhûl dosyayı bulunduran DGM ise İstanbul'daki. İstanbul DGM'de sadece 28 faili meçhûl cinayet dosyası bulunuyor.⁷⁶

76) *TGRT Sahab Haberleri*-10 Temmuz 2000.

Ortak ÷lkede Türk ve Kürt halklarına önerilen ortak kültür türdeş olmayan yani heterojen bir kültürü gerektirir. Tarihte örnekleri gör÷ldüğü gibi heterojen kültürler köklü olmadıklarından onu benimseyen halkları da beraberinde tarihin derinliklerine gömer. Buna en çarpıcı örnek Anadolu'daki Hitit kültürüdür. Hititler M.Ö. 2000'lerde Kafkaslar üzerinden merkezi Anadolu'ya geldiklerinde Anadolu'da Hattiler, Luwianlar, Palalar, Kaskalar ve Kürt kökenli boylardan Hurriler vardı. Hititler kendilerine bu halkların kültürleri üzerine yeni bir kültür oluşturmuştur. Bu oluşumda Hurrilerin din, dil ve edebiyatlarından etkilenecek dini inançlarını, edebiyatlarını ve sanatlarını geliştirmişlerdir. Ancak bu kültür onları daha fazla yaşatmamış, tarihte Traklar olarak bilinen Firigyalılar Trakya üzerinden gelerek Hititlerin yaşadığı merkezi Anadolu'ya gelmiş onları bir dirsek teması ile tarihin derinliklerine gömmüştür. Bu halk uzun süre kayıp halklar arasına girmiş, ancak M.S. 1900'lerde arkeologların Hititlerin başkenti olan Hattuşaş günümüzdeki Boğazköy kazılarında onların izlerine rastlamış ve yeniden tarihlerinin gün ışığına çıkmasını sağlamışlardır.

Bunun gibi Türklerin Oğuz boylarının Kınık boyundan olan Selçuklular yine Oğuzların Üçok ve Bozok boyundan olan Türkmenler ve de Oğuzların Kayı boyundan olan Osmanlılar Anado-

lu'ya geldiklerinde Anadolu'da daha önce yaratılmış olan ve yukarıda adları geçen kültürlerle karşılaşmıştır. Türkler Anadolu'ya gelmeden önce Anadolu'nun batısındaki Helen kültürü ile merkezi Anadolu kültürleri arasında bir çatışma vardı. Anadolu kültürü Helen kültürüne karşı duruyor onun egemenliği altına girmekte direniyordu. Bu sırada Türkler Anadolu'ya göçetmiş, bu kültürle tanışmışlardır. Bu kültürü benimseyen Türkler ile Anadolu halkları kısa sürede kaynaşmışlardır. Ancak bu kültürle yetinmeyen Türkler doğudaki Pers kültürünü ve güneydeki Arap kültürünün etkisi altında kalmışlardır. Bu nedenledir ki Osmanlıların benimsedikleri kültür de tek türden olmayıp heterojen bir kültürdü. Bu kültür diğer halkları tarihin derinliklerine gömdüğü gibi Osmanlıları da beraberinde götürmüştür. Günümüzde de Türk ve Kürt halklarını ortak bir kültürde birleştirmek isteyen anlayışlar vardır. Ancak bu pek te benimsenmeyen bir önermedir. Bunun yerine Kürt ve Türk halklarına kendi kültürlerini araştırma, geliştirme ve Evrensel bir boyuta taşımada fırsatlar verildiğinde bu iki halk kendi kimliklerine daha bir güzel kavuşacak ve gelecek aydın günlere daha bir güvenle birlikte gideceklerdir. Bu da kalkınmış, uygarlaşmış ve yaşanır bir ülkeyi beraberinde getirecektir.

- 1) *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (Kanuni Devrinde Amid 'Diyarbakır' Şehri)*, Şevket Beysanoğlu.
- 2) *Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı - 1518 Tarihli Tapu Tahhir Devterine Göre Amid Sancağında Timar Dağılımı*, M. Mehdi İlhan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.
- 3) *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, Osman Aytar, Medya Güneşi Yayınları, Ağustos 1992.
- 4) *Kanuni Devri Başlarında Güneydoğu Anadolu*, Nejat Göyünç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975,
- 5) *Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası, Kemalist Devrim-4*, Doğu Perinçek, Kaynak Yayınları, Kasım 1999.
- 6) *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İsmail Göldaş, Doz Yayınları, Kasım 1991.
- 7) *Kürtlerin İlk Çağ Tarihi*, Torî, 2. Basım. Berfin Yayınları, Mayıs 2000.
- 8) *Med İmparatorluğu Sonrasında Kürtler*, Aram Yayınları, Ocak 1999.
- 9) *Mervani Kürtleri Tarihi*, İbn'ül-Ezrak, Çeviren M. Emin Bozarslan, Koral Yayınları, Ekim 1990.

10) *Özgür Gündem*, Günlük Gazete, İstanbul.

11) *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Prof. Dr. Bayram Kodaman, Ankara 1987.

12) *Şerefname-Kürt Tarihi*, Şeref Han, Türkçeye Çeviren M. Emin Bozarslan, Deng Yayınları, Şubat 1998.

13) *Tacü't Tevarih*, Cilt IV., Hoca Sadeddin Efendi. Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1970.

14) *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Halfin, Komal Yayınları, 1992.

15) *Yeni Ülke*, Haftalık Gazete, İstanbul.

16) *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, Prof. Celîlê Celîl, M.S. Lazarev, O.İ. Jagalina, M.A. Gasaratyan, Prof. Dr. Şakire X. Mihoyan, Peri Yayınları, İstanbul 1998.

YAZARIN DİĞER ESERLERİ (Türkçe)

- 1) Kürtlerin İlkçağ Tarihi (Genişletilmiş 2. baskı)**
- 2) Med İmparatorluğu Sonrasında Kürtler (Tükendi)**
- 3) Kürtlerin Ortaçağ ve Yeniçağ Tarihi**
- 4) Kürtlerin Din Kültürü Tarihi**
- 5) Anadolu Kültüründe Kürt Etkisi**
- 6) Kürt Kültür Tarihi**
- 7) Bir Kürt İnancı Yezidilik ve Yezidiler**

Yayınlanacak olan Eserler

- 8) Kürt Sultan Salahaddin ve Eyyubi Hanedanı**
- 9) Kürt Kökeni Ari Boylardan Urartular**
- 10) Tarihselden Güncele Kürt Gerçeği**

YAZARIN DİĞER ESERLERİ (Kürtçe)

- 1) Qolinç (Kurtêçirok)**
- 2) Şîlan (Kurtêçirok)**
- 3) Ferheng**
- 4) Alfabeya Kurdî**
- 5) Destpêka Nivîsandin û Xwendina Kurdî**

Yayınlanacak olan Eserler

- 6) Koçber (Kurtêçirok)**
- 7) Mendik (Roman)**
- 8) Rêziman**
- 9) Dabistana Serateyî Xwendina Kurdî I**
- 10) Dabistana Serateyî Xwendina Kurdî II**

Kürtler millet sözcüğünün sözkonusu olmadığı, ummetçiliğin öne çıktığı ortaçağın koyu karanlığında devlet erklerini yitirmiş, ülkeleri istilacı devletler tarafından ele geçirilmiş, tüm maddi değerlerinin yağmalanmasının yanında kültürel değerlerine de sahip çıkılmıştır. Yüzyıllar süren ve günümüze değin ulaşan bu sürede Kürt toplumu içinden yüzlerce bilgin ve de dönemlerini etkilemiş, ünleri yüzyılları aşmış ünlü kişiler yetişmiştir. Ancak dinin egemen olduğu ortaçağın bu karanlık döneminde yetişen Kürt bilgin ve ünlüleri, bir devletlerinin olmamalarından kendi toplumundan çok komşu halklara yararlı olmuşlardır.

Kürtler tarihlerinin ilk çağlarından beri toplumsal düzenlerinde köklü hanedanların yönetimlerinde bağımsız boy beylikleri şeklinde örgütlenecek günümüze değin gelmişlerdir. Yönetime egemen hanedanlar büyük birer toprak sahibi olmaktan çok soylu ailelerdi. Aşiretleri tarafından geçimleri en yüksek düzeyde sağlanan bu boy beyleri dıştan güçlü saldırılar karşısında kalmadıkça bağımsız boy beyliklerinden meydana gelen konfederasyonlar kurmaya gitmemişlerdir. Yine bu beyler dönemlerinde otorite boşluğundan yararlanarak bölgelerinde devletlerini kurmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen uyanışta Kürt Aydınları kendi halkının hak ve özgürlüklerini savunmada gerek kişisel ve gerekse örgütlü olarak yerlerini almış, bu alanda uğraş vermişlerdir. Dönemlerinde başlayan direnişlere danışman olarak katılmışlardır. Bu direnişlerin kırılması sonucunda Kürt Aydınlarından bir kısmı kendilerini darağacında bulurken, bir kısmı da sığınmacı olarak diğer ülkelere gitmek zorunda kalmışlardır. Bu aydınların yaşamı ve mücadelesi elbette örnek alınacak ve bu örneklerden çok yönlü dersler çıkarılacak düzeydedir.

ISBN 975-431-113-7

9 789754 311136